

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ÇANAKKALE VE BÜYÜK TAARRUZDA MUSTAFA KEMAL
PAŞA'NIN ASKERİ ROLÜ**

**Hazırlayan
ABDULLAH ERDOĞAN**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU**

Yüksek Lisans Tezi

**TEMMUZ 2017
KAYSERİ**

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**ÇANAKKALE VE BÜYÜK TAARRUZDA MUSTAFA KEMAL
PAŞA'NIN ASKERİ ROLÜ**

Hazırlayan
ABDULLAH ERDOĞAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

TEMMUZ 2017
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı

Abdullah ERDOĞAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Çanakkale Ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Rolü” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

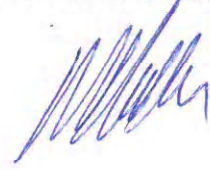
Tezi Hazırlayan

Abdullah ERDOĞAN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU danışmanlığında **Abdullah ERDOĞAN** tarafından hazırlanan “**Çanakkale Ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Rolü**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

28/ 07/ 2017

(Tez savunma sınav tarihi yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Neslihan Altuncuoğlu

Üye : Yrd. Doç. Erhan Yoska

Üye : Yrd. Doç. Haşim Erdoğan (Türkiye Cumhuriyeti Tarlıhı)

Üye :

Üye :

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... / /

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Yüz iki yıl önce Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) başlamış, İtilaf Devletleri ve İttifak Devletleri olmak üzere iki kutuplu bir savaş patlak vermiştir. Osmanlı Devleti bu kanlı ve çetin savaşta İttifak Devletlerinin yanında yer almıştır. Açılan cephelerden biri de Çanakkale Cephesi olmuştur. 1915 yılının 18 Mart'ında Deniz zaferinin ardından asıl kanlı savaş karada başlamıştır. Kendi gayretleri ile 19. Tümen Komutanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın tarih sahnesine çıktığı, hem Türk Milletinin hem dünya tarihinin kaderini değiştirdiği 8,5 ay süren muharebeler bu cephede yaşanmıştır.

Çanakkale, süngü tak emri ile düşmanın karaya çıkışını önleyip, Mehmetçiğe “Ben size taarruzu değil ölmeyi emrediyorum.” Diyen Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi bir sorumluluğu yüklendiği ve Milli Mücadele'nin lideri olmaya başladığı yerin adı olmuştur. Çanakkale Zaferi yalnız bir muharebenin değil Birinci Dünya Savaşı'nın genel olarak seyrini değiştirmiştir.

Çalışma sürecinde, incelediğimiz arşiv belgelerinde ve yayınlanmış tetkik eserlerde gördük ki sorumluluğun ölümden ağır olduğu zamanlarda doğru kararı ve emri vermek için saniyeler bir ömür gibi ızdıraplı yaşanmıştır. Nitekim verdiği isabetli kararlarla Çanakkale, Mustafa Kemal Paşa'ya, Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri olma yolunu açmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrası, Osmanlı Devleti adeta ölüm fermanı olan Serv Antlaşmasını imzalamıştır. Türk Milletine dayatılan esarete razı olmayan Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşları ile bağımsızlık çareleri ararken, ordu yok, para yok, düşman çok diyenlere, ordu yoksa kurulur, para yoksa bulunur, düşman çoksa yenilir demiştir. 19 Mayıs 1919'da Bandırma vapuru ile Samsun'a silah ve cephane yerine umut götüren Mustafa Kemal Paşa, “Milletin bağımsızlığını milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” Diyerek bağımsızlık mücadelesinde milletine güvenerek yola çıkmıştır.

Askerlikten istifa eden ve idam fermanı onaylanan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'da İtilaf donanmasına, “geldikleri gibi giderler” derken, kendine ve milletine olan bütün inancını 9 Eylül 1922'de bütün dünyaya göstermiştir. Çanakkale'de ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı muharebe alanlarında şehitlikleri gezerken insanın içini derin bir hüznün duygusu kaplamaktadır. Türk Milletinin millet olmasını sağlayan, kanlarıyla bu toprakları sulayarak vatan yapan, bu toprak için kanlarının tek

damlasını akıtmış olan bütün şehitler bu gün toprak altında değil koca bir ulusun yüreğinde yatmaktadır.

Çanakkale’de, Kurtuluş Savaşı’nda, naçiz vücudu toprak olan fakat ilelebet payidar kalacak olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Mustafa Kemal Paşa’nın, ve bu vatan uğruna canlarını feda eden bütün şehitlerimizin ruhları şad olsun. “Çanakkale ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa’nın Askeri Rolü”, konulu yüksek lisans tez araştırmasını seçmemde ve çalışmalarımda destek olan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Neslihan Altuncuoğlu’ na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca beni yetiştiren, maddi manevi desteğini her daim esirgemeyen anneme ve vatani olmayanın namusu olmaz diyen rahmetli babama da sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve ATASE arşivlerinden belge almam konusunda yardımcı olan arkadaşım Mehmet Dodur’a da teşekkür ederim.

**ÇANAKKALE VE BÜYÜK TAARRUZDA MUSTAFA KEMAL
PAŞA’NIN ASKERİ ROLÜ
ABDULLAH ERDOĞAN**

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU

ÖZET

1881 yılında Selanik’te doğan Mustafa Kemal Paşa, başarılı bir okul hayatından sonra 1905 yılında kurmay yüzbaşı olarak askerlik mesleğine başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Sofya’dan savaşa katılmak için dönmüştür. Çanakkale Savaşlarına 19. Tümen komutanı olarak katılan Mustafa Kemal Paşa’nın üstlerinden emir beklemeksizin aldığı kararlar ve verdiği emirler savaşın kaderini değiştirmiştir. Çanakkale Zaferi, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde Türk askerinin kahramanlık örneği sergilediği, kendisinden silah ve cephane bakımından üstün düşmanı, boğaz boğaza savaşarak yendiği bir mücadeleye sahne olmuştur. Çanakkale Zaferi, Mustafa Kemal Paşa’ya, milli mücadelenin lideri olmasının yolunu açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak ayrılan Osmanlı Devleti, 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal Paşa’yı Samsun’a göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a gelince İngilizlerin ve Osmanlı Devletinin emirlerine uymak yerine Türk Milletinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Ankara’da Büyük Millet Meclisini açan Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlık rütbesi ile Türk ordularının başına geçmiş, Büyük Taarruz’da, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Yunan ordusuna kesin darbeyi vurarak 9 Eylül 1922’de düşmanı İzmir’den denize dökmüştür. Çanakkale ve Büyük Taarruz savaşlarında üzerine aldığı askeri görevi layıkıyla yerine getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Türk, Çanakkale, Büyük Taarruz.

**MUSTAFA KEMAL PASHA’S MILITARY IMPORTANCE IN GALLIPOLI
AND GREAT OFFENCE
ABDULLAH ERDOĞAN**

Erciyes University Social Sciences Institute Master

Thesis, July 2017

Advisor: Assist. Assoc. Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha, born in 1881 in Salonica, after a successful school life, started his soldier duty as a staff captain in 1905. He returned from Sofia to join to the battle as 1st World War began. Mustafa Kemal Pasha, who joined Gallipoli War as commander of 19th Division, with the decisions he took and orders he gave without waiting for his superiors' commands, changed the outcome of the war. The victory of Gallipoli front witnessed a fight where with Mustafa Kemal Pasha's leadership Turkish Soldiers showed an example of bravery by fighting fang to fang till the victory against enemies that are much superior by means of weapon and ammunition. The Victory of Gallipoli cleared the path of being the leader of Independence War for Mustafa Kemal Pasha.

Ottoman Empire, leaving the 1st World War defeated, sent Mustafa Kemal Pasha to Samsun at 19th of May 1919. Once Mustafa Kemal Pasha arrived at Samsun he fought for Turkish nation's independence instead of following orders given from British and Ottoman Empire. Mustafa Kemal Pasha who found Great Nation's Assembly, with his chief in commander title took his place at the lead of Turkish army and in Great Offensive with Chief In Commander Battle, in 9th of September 1922 drove the enemy to the sea by hitting the crucial strike to the Greek army. He served his military duty worthy which he undertook in Gallipoli and Great Offensive wars.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Turkish, Gallipoli, Great Offensive.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY:.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE CEPHESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ASKERİ ROLÜ	
1.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI.....	14
1.2. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 19. TÜMENE TAYİNİ	15
1.2.1 Mustafa Kemal Paşa Çanakkale Cephesinde	19
1.3. GÖSTERİ ÇIKARMALARI	23
1.3.1 Seddülbahir’e İlk Çıkarma	23
1.3.2. Kumkale Çıkarması.....	27
1.3.2. Beşige Limanı Çıkarması	28
1.4. GERÇEK ÇIKARMA YAPILAN MUHAREBE ALANLARI	28
1.4.1. Arıburnu’na İlk Çıkarma	28
1.4.2.Conkbayırı Çıkarması	32
1.4.3.Pınariçi Koyu (Sarı Tepe Altı) Çıkarması.....	38
1.4.4.İkiz Koyu Çıkarması	39

1.4.5. Teke Koyu Çıkarması	40
1.4.6. Ertuğrul Koyu Çıkarması	40
1.4.7. Eskihişarlık (Morto Koyu) Çıkarması.....	41
1.4.8. Mustafa Kemal Paşa'nın Arıburnu'nda En Buhranlı Günü	41
1.5. KİRTE-ZİĞİNDERE-KEREVİZ DERE MUHAREBELERİ	45
1.5.1. Birinci Kirte Muharebeleri.....	45
1.5.2. İkinci Kirte Muharebeleri.....	48
1.5.3. Üçüncü Kirte Muharebeleri.....	49
1.5.4. Birinci Kerevizdere Muharebesi	53
1.5.5. Zığındere Muharebesi	54
1.5.6. İkinci Kerevizdere Muharebesi	56
1.5.7. Haziran-Temmuz 1915 Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri.....	57
1.6. CONK BAYIRI VE ANAFARTALAR MUHAREBELERİ	58
1.6.1. Çanakkale	61
1.6.2. İkinci Anafartalar Muharebeleri (21-22 Ağustos 1915).....	81
1.6.3. Çanakkale Cephesi'nden Mustafa Kemal Paşa'nın Ayrılması ve Cephenin Kapanması.....	89

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ASKERİ ROLÜ

2.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI VE BÜYÜK TAARRUZA HAZIRLIK EVRELERİ.....	92
2.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayini	93
2.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifası.....	102
2.2. MUSTAFA KEMAL PAŞA ANKARA'DA	106
2.2.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı (23 Nisan 1920)	107

2.2.2. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri.....	108
2.2.3. Sakarya Meydan Muharebesi ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa.....	112
2.3. BÜYÜK TAARRUZDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ASKERİ ROLÜ	118
2.3.1. Büyük Taarruzun Gizli Tutulması	122
2.3.2. Anadolu'nun Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Büyük Taarruz.....	123
2.3.3. Başkumandanlık Muharebesi (30 Ağustos 1922)	133
2.3.4. İzmir'in Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa.....	140
2.3.5. Büyük Taarruz'u Gerçekleştiren Türk Ordusunun Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Yönden Değerlendirilmesi.....	144
2.3.6. Büyük Taarruz Zaferinin Sonuçları	148
2.3.7. Büyük Taarruz Zaferi ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluşu	152
SONUÇ.....	156
İNDEKS	160
KAYNAKÇA	168
EKLER.....	182
ÖZGEÇMİŞ.....	211

KISALTMALAR

C: Cilt

S: Sayı

s: Sayfa

ATASE: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TCBOD: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Dairesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa sonraki adıyla Mustafa Kemal Atatürk, Selanik'te Kocakasım Mahallesi, Islahane Caddesi'ndeki üç katlı pembe evde 1881 yılında dünyaya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın babasının ismi Ali Rıza Bey, annesinin ismi ise Zübeyde Hanım'dır. Mustafa Kemal Paşa'nın doğduğu bu ev bugün Selanik'te Apostolu Pavlu Sokağı'nda 71 numaralı ev olup, Türkiye Konsoloslugu'nun bahçe sınırları içerisinde yer almakta ve müze haline dönüştürülmüştür.¹

Mustafa Kemal Paşa, Türkçe konuşan, müslüman ve orta sınıfa yakın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O yıllarda bir bebek dünyaya geldiği zaman göbek bağı kesilirken bir isim vermek gelenek haline gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa yaşamına Hz. Muhammed'e verilen "seçilmiş kişi" anlamına gelen Mustafa ismiyle başlamıştır. Resmi nüfus kayıtlarına göre Mustafa Kemal Paşa, Rumi takvimin 1296 yılında doğmuştur. Bu tarih 13 Mart 1880 ile 12 Mart 1881 arasında bir güne denk düşmektedir. Bu farklılık ise kullanılmakta olan ay ve güneş takvimleri arasındaki farktan kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın annesi, kendisini "erbain (kırk gün soğukları) devam ederken" doğurduğunu ifade etmiştir. Zübeyde Hanımın anlattıklarından yola çıkarak Mustafa Kemal Paşa, ilkbaharda veya mayıs ayında dünyaya geldiğini söylemiştir. Bu bilgidен yola çıkarak, İtilaf Devletleri'ne karşı, Türk silahlı direnişini başlatmak için Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihine dayanarak, kendisine 19 Mayıs doğum günü olarak seçmesinin haklı bir nedeni olarak kabul edilmiştir.²

Mustafa Kemal Paşa yedi yaşına gelince anne ve babası arasında nasıl bir eğitim alacağı konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Önce ilahi ve alaylarla mahalle mektebine gitmiştir. Bir süre sonra Şemsi Efendi okuluna geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Bir süre Lankaya'da, dayısının yanına yerleştikten sonra

¹Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 1.

²Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çeviren: Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, 1. Baskı, s. 29-30.

Selanik'teki teyzesi Mustafa Kemal Paşa'yı tekrar okula göndermek için geri çağırmıştır. Selanik'te sivil rüştiyeye (ortaokul) başlamıştır. Selanik Rüştiyesini Kaymak Hafız lakaplı matematik öğretmeni Hüseyin efendinin kendisini insafsızca dövmesi üzerine bitirmeden bırakmıştır.³

Mustafa Kemal Paşa, Selanik Mülkiye Rüştiyesini bıraktıktan sonra mahallelerinde bulunan bir binbaşının oğlunun, üzerinde askeri rüştiye elbisesini gördükçe bende böyle bir elbise giymeliyim diye düşünmüştür. Annesi ile görüşerek askeri liseye gitme fikrini söylemiştir. Zübeyde Hanım oğlunun asker olmasına önceleri şiddetle karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kimseye haber vermeden askeri rüştiyenin kabul sınavına girip başarılı olmuştur. Annesi Zübeyde Hanım, bu emri vaki karşısında oğlunun askeri rüştiyeye gitmesini kabullenmek zorunda kalmıştır. Selanik Askeri Rüştiyesi, Mustafa Kemal Paşa için iki bakımdan önemlidir. Birincisi; askerlik mesleğini seçmesi, ikincisi; matematik öğretmenin:“senin adında Mustafa, benim adımda Mustafa bu böyle olmayacak arada bir fark olmalı bundan sonra senin adın Kemal olsun” diyerek Mustafa Kemal Paşa'ya Kemal adını vermesidir.⁴

Selanik Askeri Rüştiyesinden mezun olduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Manastır Askeri İdadi sınavlarını kazanmıştır. Manastır'da Mustafa Kemal Paşa kendi kişiliğine ve öz varlığına sıkı sıkıya sarılmıştır. Manastır, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinin şekillenmesinde ve oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Manastır, ordu karargâhının merkezi olması, çeteleri, efeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu kundaklamaya çalışan, özgürlük için isyan edeni, bütün düşüncelerin canlı bir şekilde yaşandığı ve bu yaşananlara Mustafa Kemal Paşa'nın tanıklık ettiği merkez olmuştur. Manastır Askeri İdadisi'nde, anne, baba, kardeş, arkadaş, Mustafa Kemal Paşa için ikinci planda kalmıştır. Onun kafasını kurcalayan asıl mesele, boş saatlerinin hepsinde koca bir imparatorluğun acı kaderini düşünmek olmuştur.⁵

Mustafa Kemal Paşa, Manastır'da öğrenci iken vatan sevgisine daha fazla ilgi göstermiştir. Manastır Askeri İdadisi'nde okurken tanıştığı Ömer Naci, Mustafa Kemal Paşa'nın edebiyata ilgi duymasında rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa, hayatının hiçbir döneminde ölçsüz bir heyecan adamı olmamıştır. Yasak olmasına rağmen Manastır Askeri İdadisi'nde okurken Namık Kemal'in birer vatanseverlik örneği olan

³Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, İstanbul 1969, s. 18.

⁴Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu vd, *Atatürk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 2-3.

⁵Bekir Tünay, *Gazi'nin Doğu Destanı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 2. Baskı, s. 28-29.

tiyatro eserlerini okumuştur. Bu eserler vatanseverlik duygusu içinde yetişmesini sağlarken aynı zamanda ileride Türk Milleti'nin bağımsızlık davasını güderken etkili ve coşkulu hitaplar yapmasına katkı sağlamıştır.⁶ Mustafa Kemal Paşa, Manastır Askeri İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul Harp Okulu'nun piyade bölümüne 13 Mart 1899'da girmiştir. Harbiye birinci sınıftaki hayatını şöyle ifade etmiştir: “Dersleri ihmal ettim, gençlik hayallerine kapıldım, yılın nasıl geçtiğinin farkında olamadım,” demiştir. Harp Okulu'nun ilk sınıfında aldığı düşük dereceden dolayı kurmay olması zorlaşınca ikinci sınıfta birincilik derecesi yapanlar arasına girmesi gerektiğini biliyordu ve yılsonunda sınavlardan sonra, daha notlar açıklanmadan kurmay işaretlerini yakasına takmıştır. Kurmay işaretlerini sınavlar açıklanmadan takmasının sebebinin ise kendisinin birinciler arasında olduğuna dair kesin güvenine bağlamıştır.⁷

Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra kendisine sorulan ya kurmay olamasaydınız sorusuna; “Olacağıma kesin güvenim vardı, eğer olamasaydım ilk fırsatta askerlikten çıkar ve kendime başka bir meslek arardım,” cevabını vermiştir.⁸ Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1905'te Harp Akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirmiştir. İstanbul'da kaldıkları sürece arkadaşları ile bir ev kiralamışlardır. Bu evde bir gün subaylıktan atıldığı için kalacak yerini olmadığını söyleyen Fethi Bey adında birini misafir etmişler ancak Fethi Bey sarayda görevli bir zattır. Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları gazete çıkarmaktan, örgüt kurmaktan, gizli toplantılar yapmaktan sorgulanmışlardır. Birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa salıverilmiştir. Harp Akademisini bitiren gençler Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne (Genelkurmay) çağırılmıştır. Edirne ve Selanik'te İkinci ve Üçüncü orduya kura ile tayin edilecekleri söylenmiştir. Ancak aralarında anlaşılırlarsa kuraya gerek kalmadan görev yerlerini kendilerine belirlemeleri teklif edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile kısa bir süre görüşme yaptıktan sonra gidecekleri yerleri kendi aralarında ayarlamıştır. Bu kadar kısa sürede görev yerlerinin belirlenmesinden aralarında bir örgütlenme olduğu kanısına varılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sürgün edilip Şam'a gönderilmiştir.⁹

⁶Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 18. Baskı, s. 68.

⁷Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, C. 1 (1881-1918), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 5-6.

⁸Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu vd, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Hazırlayan: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 20-21.

⁹İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 8-9.

Şam, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde Beşinci Ordu merkezi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa diğer sürgün arkadaşı Müfit Özdeş (Kırşehirli) ile Beşinci Ordu'nun emrine verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa şehrin göze çarpmayan bir yerinde iki odalı basit bir ev kiralamıştır. Bir taraftan sürgünlük diğer taraftan şüphelilik yakasına yapışmıştır. Mustafa Kemal Paşa için Şam Beşinci Ordu aslında bir staj yeri olmuştur. Hatta bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği bölüğün vazife alıp hareket edeceği zaman bile kendisine haber verilmemiştir. "Benim bölüğüm hareket ederken bana niçin haber vermiyorsunuz?" Diye sorduğunda aldığı cevap "Siz bu alayda stajyersiniz, görev aldığınız bölüğün asıl kumandanı bu gün görevinin başına dönmüştür. Siz kurmaysınız, böyle çetin işlere gelemesiniz, Şam'da kalınız ve merak etmeyin maaşınızı alacaksınız," olmuştur. Mustafa Kemal Paşa kararını verir ve isyan hareketini bastırmaya, arkadaşına bizde gideriz demiştir. Bir süvari teğmeni:"Siz katılmayın hayatınız tehlikeye girer, bu seferde bütün Suriye Ordusunun ortak bir menfaati var siz bu menfaate mani olacak birisiniz" der. Nitekim baskınların birinde soygun ekibi bir miktar parayı Müfit Bey'e teklif ettiler, o da durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir. Mustafa Kemal Paşa'da, "Müfit sen bu günün adamı mı olmak istersin yoksa yarının adamı mı?" Diye Müfit Bey'e sormuştur.¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın, kendi kararıyla katıldığı bu seferin amacı Havran'da Dürzi hareketini bastırmak olmuştur. Şam'da bazı arkadaşlarıyla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Bir ara gizli olarak Selanik'e geçip, burada da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini açtıktan sonra tekrar görev yerine dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa'ya Suriye bölgesindeki üstün hizmetleri nedeniyle Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. 20 Haziran 1907 tarihinde Mustafa Kemal Paşa kolağası (kıdemli yüzbaşı) olmuş ve Şam'daki ordunun kurmay başkanlığında bir göreve getirilmiştir. 13 Ekim 1907 tarihinde ise Şam'dan merkezi Manastır'da bulunan 3. Ordu Karargâhı'na atanmıştır.¹¹

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile görüşerek kendisinin Selanik'te kalması için çalışmalarını istemiştir. Selanik-Üsküp demiryolu müfettişliğine tayin edilmiş, böylece Üsküp ve Selanik gibi merkezlere gidip gelişi kolaylaşmıştır.¹² Mustafa Kemal Paşa, Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, subay üyelerinin siyasetle gereğinden fazla

¹⁰Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 85-87.

¹¹Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 4-6.

¹²Atay, *Çankaya*, s. 48.

ilgilenmesi ve orduda görev almasını açık şekilde toplantılarda eleştirmeye başlamıştır. Bu eleştiriler başta Enver Paşa olmak üzere cemiyetin ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'ten uzaklaştırılması fikri cemiyette belirginleşmiştir.¹³ 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmişti ancak böyle büyük bir inkılâbı takiben yapılanları yeterli bulmamıştır. Mustafa Kemal Paşa memleketin daha büyük ve köklü değişikliklere ihtiyacı olduğu düşüncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin fikirleri ile uyuşmamıştır.¹⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, genelde gece yaptığı toplantılarını bu defa gündüz Mustafa Kemal Paşa olmaksızın yapmışlardır. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın, Trablusgarp'a gönderilmesi kararlaştırılmış olup, alınan karar gece toplantısında bir oldubitti halinde kendisine bildirilmiştir. O da Eylül 1908'de yola çıkmak zorunda kalmıştır. Bu kendisinin Trablusgarp'a ilk gidişidir ve görevi bölgede keşif yapmak olmuştur.¹⁵ Ocak 1909'da tekrar Selanik'e dönmüştür.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Selanik'te iken 13 Nisan 1908 (31 Mart 1908) isyanı patlak vermiştir. İsyanı bastırmak için kurulan Hareket Ordusu'nun ismi ve kuruluş planı kendisine aittir. Hareket Ordusunun, İstanbul'a gelene kadar da, ordunun kurmay başkanlığını üstlenmiştir. 31 Mart İsyanı başlamasından sadece 11 gün sonra başarılı bir şekilde bastırılmıştır.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, Selanik'e döndükten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresine katılmıştır. Bu kongrede cemiyetin partiye dönüştürülmesi ve ordunun siyasetten arındırılması fikrini dile getirmiştir. Cemiyetin lider kadrosu bu öneriye şiddetle karşı çıkmış ve oluşan tepkiler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunulmuştur. Suikast için görevlendirilen Mustafa Asım isminde genç bir teğmen, Mustafa Kemal Paşa'nın odasına izin almadan girerek ordu-siyaset hakkında fikirlerini sorar. Aldığı ayrıntılı cevaplar üzerine, "Ben sizi

¹³Necip Torumtay, *Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu Lider Atatürk*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul 2011, 1. Baskı, s. 18.

¹⁴Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 7

¹⁵Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri I. Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, 1. Baskı, s.31.

¹⁶Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, XXIV. Dizi, S. 10, s. 36.

¹⁷Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, C.1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, 3. Baskı, s. 82.

öldürmek üzere buraya gelmişim anladım ki siz haklısınız, şimdi ben onları öldürmek isterim, diyerek odadan ayrılmıştır.”¹⁸

9 Mart 1911’de Arnavutluk’ta fiilen başlayan ayaklanmaya karşı Harbiye Nazırı Mehmet Şevket Paşa’nın yanında görev almıştır.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın Selanik’teki çalışmalarından hoşlanmayan Üçüncü Ordu Komutanı, Selanik’ten uzaklaştırmak için İstanbul’da Genelkurmay Başkanlığı’nda bir göreve atanmasını sağlamıştır. Bu atamadan kısa bir süre sonra 27 Eylül 1911’de İtalyanlar Trablusgarp’ı işgal etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Trablusgarp’a giderek İtalyanlar ile savaşmaya karar vermiştir. Yusuf Hikmet Bayur bu konu hakkında, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: “Ümitsiz ve sonuç bakımından faydasız olan bu işte niçin ısrar ediyorsunuz?” Diye sorduğumuzda “bunun böyle olduğunu bende görüyorum, ancak orduda akranım olan subaylar arasında maddi ve manevi sıramı korumak zorunda olduğum için buna mecburum” demiştir. “En önemlisi İstanbul’da fiilen beni işsiz bırakıyorlardı” cevabını vermiştir.²⁰ Trablusgarp Savaşı’na katılmak için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Arap kıyafeti giyerek Gazeteci Şerif adını kullanmıştır.²¹

¹⁸Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, Genişletilmiş 2. Baskı, s. 103-104

¹⁹Bayur, *Atatürk’ün Hayatı ve Eseri*, s. 46-47.

²⁰İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, s.22-23.

²¹Turan, *Atatürk Kendine Özgü Yaşam*, s. 113.

Fotoğraf 1: Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp'a gizli bir şekilde giderken.

Mustafa Kemal Paşa, İtalyanların Kuzey Afrika'ya kuvvet çıkarmaları üzerine Tobruk'a gitmiş, Derne'de İtalyanlara karşı muharebelere katılmıştır. Burada her türlü yardımdan ve harp gereçlerinden yoksun olarak Türk ve Arap askerlerden oluşturduğu altı taburluk kuvveti yirmi üç İtalyan taburunu durdurmayı başarmıştır.²³

²²Orhan Durusoy, *Doğumundan Cumhuriyete Kadar Atatürk Fotoğrafları ve Atatürk'ün Hususiyetleri*, Hayat Yayınları, Yazar: Hasan Rıza Soyak, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

²³Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 8.

Fotoğraf 2: Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp'ta cephede.

²⁴Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

Fotoğraf 3-4: Mustafa Kemal Paşa, Trablusgarp Derne’de iken.

²⁵Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

Mustafa Kemal Paşa 27 Kasım 1911'de binbaşılığa terfi ettirilir. Trablusgarp Savaşı, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk askeri zaferi olmuştur. Bu olayların yaşandığı zamanda Balkan Milletleri, Osmanlı Devletine karşı saldırıya geçmişlerdir. Yaşanan gelişme üzerine çaresiz kalan Osmanlı Devleti, İtalya ile 15 Ekim 1912'de Ouchy antlaşmasını imzalamış, anlaşma gereği olarak Türk subaylarının şehri terk etmesi istenmiştir. Esasen Mustafa Kemal Paşa, bu savaşta gözlerinden ciddi şekilde yaralanmıştır. Tedavi için önce Viyana'ya gitmiş daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, daha Trablusgarp'ta iken Balkan Savaşları başlamıştır. Mısır'dan İstanbul'a geçerken yolda Komanova yenilgisini, Selanik'in düştüğünü ve Bulgarların Çatalca önlerine geldiğini haber alarak büyük üzüntü duymuştur. Türk Ordusu nasıl olurda bu kadar kolay ve çabuk yenilmiş, buna bir türlü inanamamıştır. İstanbul'a gelmez durumu inceledikten sonra Gelibolu Yarımadası kuzeyinde görev alanları, Akdeniz'den İstanbul'a geliş gidişleri denetlemenin önemi konusunda uyarmıştır. 25 Kasım 1912'de Akdeniz Boğazı Kuvayı Mürettebesi komutanlığı hareket şubesine atanmıştır. Bu kuvvete daha sonra Bolayır Kolordusu ismi verilir, Mustafa Kemal Paşa'da bu kolordunun kurmay başkanı olarak atanır.²⁷

Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey (Okyar), Bolayır Kolordu komutanlığı esnasında başkomutanlığa ve Harbiye Nezaretine uyarı niteliğinde bir belge yollamıştır. Bu belgede Bulgarlara saldırıp Edirne'nin alınmasını, bunun yapılmazsa hükümete darbe yapmanın bir öneminin olmadığını söylemiştir.²⁸

30 Mayıs 1913'te Edirne Bulgarların eline geçmiş, Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarından mağlup olarak ayrılmıştır. Londra Antlaşması ile Midye-Enez Hattı'nın ötesi bütün Trakya ve Rumeli, Balkanlara terk edilmiştir. Galip devletlerarasında toprak bölüşmesinde sorun çıkınca 5 Temmuz 1913'te İkinci Balkan Savaşı patlak vermiştir. Durumdan faydalanan Osmanlı Devleti, Edirne'yi geri almış, Edirne'nin geri alınma şerefî, Mustafa Kemal Paşa'nın Edirne'yi başından beri ısrarla kurtarmayı savunmasına rağmen Enver Paşa'ya verilmiştir.²⁹ Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında barış yapıldıktan sonra orduda bir takım değişiklikler yapılmak istenmiştir. Bazı general ve subaylar emekliye sevk edilirken, harbiye nezaretinin izlediği siyasete ve ordunun

²⁶Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 24-25.

²⁷İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s.26-27.

²⁸Aydemir, *Tek Adam*, C.1, s. 161-162.

²⁹Çaycı, *Atatürk Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma*, s. 28.

Alman Subaylarının nezaretine bırakılmasına karşı tavır takınacağı bilinen, Mustafa Kemal Paşa'da 27 Ekim 1913'te Sofya'ya ateşemiliter olarak tayin edilmiştir.³⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya'daki yaşantısı kendisi için yeni ve yararlı bir dönem olmuştur. Batılı bir toplum içinde daha öce Paris'te yaşamış, zamanının çoğunluğunu askerlik görevleriyle geçirmiş ve kısa süre kalmıştır. Şimdi ise Avrupa başkentlerinin birinde toplum hayatının incelikleri ile de karşılaşmıştır.³¹ Mustafa Kemal Paşa her işini ciddiye aldığı gibi Sofya'da ateşemiliterlik işini de ciddiyetle yapmıştır. Görevini o kadar iyi yapmasından dolayıdır ki kısa bir süre sonra Bükreş, Belgrat ve Çetine ateşemiliterlik görevleri de kendisine verilmiştir.³²

Sofya'da görevde iken 1 Mart 1914'te yarbaylığa yükseltilen Mustafa Kemal Paşa bu görevde 20 Ocak 1915 tarihine kadar kalmıştır.³³ Sofya'da kaldığı süre boyunca Bulgar Ordusunu tanımak ve Bulgar subayları ile tanışmak içinde hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Bulgar Ordularının manevralarını takip etmiş, bu manevralar hakkında raporlar tutup bu raporları İstanbul'a göndermiştir. Sosyal toplantıları da vesile ederek Bulgar askeri ve sivil çevrelerinde kalıcı dostluklar edinmiştir. Kral Ferdinand'ın da katıldığı³⁴ maskeli bir baloya katılmıştır.³⁵

³⁰ Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, 60-61.

³¹ Kınross, *Atatürk*, s. 82.

³² Atay, *Çankaya*, s. 73.

³³ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 34.

³⁴ Mango, *Atatürk*, s. 127.

³⁵ Özkaya, Saray vd, *Atatürk'ün Hayatı*, s. 72.

Fotoğraf 5: Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya'da kostümlü baloya yeniçeri kıyafeti ile katılması.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya'da ateşemiliter olarak görev yaptığı dönemde Avrupa'da gerginlikler baş göstermeye başlamıştır. Siyasi ilişkiler bir savaşa yol açacak seviye gelmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa yakında büyük bir savaşın çıkacağını öngörmüştür. Yıllardır devam eden savaşlardan bitkin düşmüş ve kaynakları tükenmiş olan Osmanlı Devleti'nin savaş dışında kalması gerektiğini, eğer savaşa katılmak zorunda kalırsa, Almanya'nın bulunduğu blokta yer alınmaması görüşünü yetkililere gerekçeleriyle bildirmiştir.³⁷

³⁶ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

³⁷ Torumtay, *Lider Atatürk*, s. 21-22.

Osmanlı Devleti, Almanya ile 2 Ağustos 1914'te antlaşma yapmış ve savaşa katılması içinde Bulgarları ikna etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, dönemin Sağlık Dairesi Başkanı Dr. Tevfik Rüştü'ye (Aras) bir mektup yazmıştır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerine duyurulmak üzere şunları söylemiştir: “Antlaşma yapmak üzere Sofya'ya gelmiş olan Dışişleri Bakanı Halil (Menteşe) ile Bulgarlar arasında antlaşma yapılamaz, savaş uzun süreceğinden aceleci davranılmamalı ve ağustos savaşlarında henüz Fransızlar yenilmediği için Bulgarların kararı henüz netleşmemiştir.”Bu esnada Enver Paşa generalliğe yükseltince Mustafa Kemal Paşa yine Tevfik Rüştü'ye (Aras) bir mektup yazarak Talat Paşa ve diğer parti ileri gelenlerine iletilmesini isteyerek bir talepte bulunmuştur. Kendisinin General Enver Bey'in yanında genelkurmay başkanı olması halinde başarılı işler göreceğini ifade etse de sonunda önerisi dikkate alınmamıştır.³⁸

Osmanlı Devleti ileri gelenleri savaşın başında Almanların henüz Marn yenilgisini almadan önce, Almanların bu savaşta başarılı olamayacağını ve acele edilmemesi gerekir uyarıları yapan Mustafa Kemal Paşa'nın raporlarını ve önerilerini dikkate almadan Almanya'nın safında savaşa katılmıştır.³⁹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Almanlar savaşı kazanırsa Türkiye'yi bir uydu haline getirecek, kaybederse Türkiye'de çok şey kaybedecek diye düşünmüştür. Almanların savaşı kazanacak yetenekte olduklarına inanmamıştır. Öte yandan savaş daha yayılacak olursa tarafsız kalınamayacağını da öngörüp, Almanların karşısında savaşa katılmanın uygun olaca belirtmiştir.⁴⁰

³⁸ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 95-96.

³⁹ Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s. 67.

⁴⁰ Kınross, *Atatürk*, s. 90.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE CEPHESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ASKERİ ROLÜ

1.1.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI

Birinci Dünya Savaşı'nın aniden başlamasına 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın, Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi sebep olmuştur. Avusturya'nın Sırbistana savaş ilan etmesiyle, Rusya Sırbistan'ın, Almanya'da Avusturya'nın arkasında yer almış ve Avrupa'yı bir hafta içerisinde dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve uluslararası arenada zayıflığı Rusya'nın boğazlar üzerindeki emellerini harekete geçirmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti savaşın başladığı bu esnada bir taraftan ordu ve donanmasını düzenlemeye çalışırken diğer taraftan siyasi yalnızlıktan kurtulmak için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, İngiltere'den Reşadiye ve Sultan Osman gemilerini parasını ödediği halde alamamıştır. İngiltere ile ilişkiler gemilerin alınamaması üzerine gerilmiştir. Osmanlı Devleti'de bu yaşanan olay üzerine yalnızlıktan kurtulmak için İttihat ve Terakki Hükümeti ileri gelenleri Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın da etkisiyle Almanya'nın yanında savaşa katılmak üzere 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ve Almanya arasında antlaşma imzalanmıştır.⁴²

Osmanlı Devleti savaşın ilk aylarında savaş dışı bir durum ilan etmiştir. Bu hareket gerçekten Osmanlı Devleti için akıllıca bir hamle olmuştur. Osmanlı Devleti büyük bir savaşın yükünü kaldıracak gücü kendisinde bulamamıştır. Savaş dışı durum boğazlardan geçebildikleri için İtilaf Devletlerinin işine gelmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokma siyaseti izleyerek iki Alman savaş gemisini bu siyaset

⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. 1-2: 1914-1995, Alkım Yayınevi, İstanbul 2015, Genişletilmiş 15. Baskı, s. 100.

⁴² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul 2008, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, s. 565-568.

doğrultusunda uygun bir araç olarak kullanmıştır.⁴³ 16 Ağustos 1914'te Almanya'dan alınan bu iki gemiden Göben'e Yavuz Sultan Selim, Breslau'a da Midilli adı verilmiştir. 27 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli zırhlıları başta olmak üzere Alman amirali Souchon'un komutasındaki bir Türk donanması Karadeniz'e çıkmıştır. 28/29 Ekim tarihlerinde Odessa ve Sivastopol gibi bazı Rus limanlarını bombalamıştır. 12 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti resmen İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan etmiştir.⁴⁴

İngiliz Savaş Kabinesi 8 Ocak 1915'te Çanakkale Boğazına saldırı kararı almıştır. İngiltere ve Fransa zor durumda olan müttefikleri Rusya'ya yardım göndererek, Almanya'nın Balkanlardaki durumunu sarsmak istemiştir. Henüz tarafsız olan devletleri kendi yanlarında savaşa çekmek ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak için Çanakkale Cephesini açmışlardır. İtilaf Devletleri, öncelikle Çanakkale'ye bir deniz harekâtı düzenlemiş ancak bu harekâtlarında başarı sağlayamamış ve kara harekâtına başlamışlardır.⁴⁵

1.2.MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 19. TÛMENE TAYİNİ

Mustafa Kemal Paşa, Sofya'da görev yaptığı dönemde Birinci Dünya Savaşı hakkında görüşlerini yazdığı mektuplarla ve raporlarla bildirmiş, Almanların bu savaşta başarısız olacağını önceden tahmin etmiştir. Sofya'dan Tefik Rüştü (Aras) Bey'e yazdığı bir mektubunda Birinci Dünya Harbi'nin seyri ve geleceği hakkında görüşlerini ve kişisel duygularını yansıtmıştır. "Pekâlâ, bilirsiniz ki benim bütün hayatımda, bu ana kadar takip ettiğim gaye hiçbir zaman şahsi olmamıştır. Her ne düşünmüş ve her ne yapmış isem mutlaka memleketim, milletim ve ordunun şanı ve namına olmuştur. Hiçbir zaman şahsımın sıvrilmesini ve üste çıkmasını göz önüne almamışımdır."⁴⁶

Sofya'da ateşemiliter olarak pasif bir görevde kalmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, gerekli makamlara başvurarak uygun bir görev istemiştir.⁴⁷ Salih (Bozok) Bey'e yazdığı bir mektubunda genel durum hakkında ki görüşünün sorulmasına şu cevabı vermiştir:"Harbiye Nazırına, ateşemiliter olarak kalmak istemediğimi, memleketim ve milletim büyük savaşa hazırlanırken herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğimi

⁴³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, 13 Baskı, s. 369.

⁴⁴ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1961, Değiştirilmiş Eklî 5. Baskı, s. 292-293.

⁴⁵ Hakan Uzun, *Gelibolu Tarih, Efsane ve Anı*, Editörler: İbrahim Güran Yumuşak, M. Mehdi İlhan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, 1. Baskı, s. 273.

⁴⁶ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 31.

⁴⁷ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 34.

bildirdim” demiştir.⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, memleketi ve milleti savaşta iken Sofya’da diplomat olarak rahat bir salon hayatı yaşacak bir insan olarak yaratılmamıştır.⁴⁹

Ordu içerisinde rütbesine uygun bir görevi istemesine rağmen Mustafa Kemal Paşa, Baş Kumandan Vekilinden şu cevabı almıştır: “Sizin için orduda daima bir görev vardır. Fakat Sofya ateşemiliteri olarak kalmanız çok önemli olduğu için sizi orada bırakıyoruz” denilmiştir. Bunun üzerine cevap olarak: “Vatanımın savunması ile ilgili fiili görevlerden daha önemli bir görev olamaz. Arkadaşlarım savaş meydanlarında ateş hatlarında bulunurken ben Sofya’da ateşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf bir subay olma değerinde değilsem, inancınız bu ise lütfen açıkça söyleyiniz” demiştir.⁵⁰

Baş Kumandanlık vekâletinden cevap gecikdikçe kendi ifadesiyle çektiği ıstırabı anlatmak çok zor olmuştur. Gerekirse bir er gibi harp saflarında çatışmaya karar vermiştir. Evini terk etmek üzere eşyalarını toplamış, cephede harbi başarıya ulaştırmak için üzerine düşeni yapmaya karar vermiştir.⁵¹

Yola çıkmak üzere iken İsmail Hakkı imzasıyla bir telgraf almıştır. Bu telgrafta “Ondokuzuncu Tümen Komutanlığı’na atadınız, hemen hareket ediniz” diye kendisine tebliğ edilmiştir.⁵² Mustafa Kemal Paşa, Esat (Bülkat) Paşa komutasındaki Üçüncü Kolordu’ya bağlı Tekirdağ’da teşkil edilecek olan Ondokuzuncu Tümen Komutanlığı’na 20 Ocak 1915’te atanmıştır.⁵³ İstanbul’a gelen Mustafa Kemal Paşa Sarıkamış’tan yeni dönen Enver Paşa’yı görmek için makamına gitmiştir. Beklerken Enver Paşa’nın özel kalem müdürü Osman Şevki Beyi elinde dosya ile görmüştür. Kendisine, “Beni Ondokuzuncu Tümene atayan İsmail Hakkı Paşa mıydı?” diye sormuştur. Osman Şevki Bey çok ciddi ve biraz da mahrem bir lisanla cevap vermiştir. “Hayır, doğrudan doğruya Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleri atadı, Erzurum’dan telgrafla buyurdular, inancınız beyefendi” diye cevaplandırmıştır.⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, biraz bekledikten sonra Sarıkamış’tan yeni dönmüş olan Enver Paşa ile görüşme fırsatı bulmuştur. Karşı karşıya geldikleri zaman Enver Paşa’yı biraz yorgun görmüş ve konuşmaya ilk Mustafa Kemal Paşa başlamıştır.

⁴⁸ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 33.

⁴⁹ Aydemir, *Tek Adam*, C.1, s.202.

⁵⁰ Atay, *Çankaya*, s. 84.

⁵¹ Aydemir, *Tek Adam*, s. 203.

⁵² İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, s. 35.

⁵³ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 34.

⁵⁴ Özkaya, Saray, Balcıoğlu vd, *Atatürk’ün Hayatı*, s. 78-79.

- Biraz yorulduunuz...
- Yok, o kadar değil...
- Ne oldu?
- Çarpıştık. O kadar...
- Şimdilik vaziyet nedir?
- Çok iyidir...

Enver Paşa'yı daha fazla üzmemek istemediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, konuşmayı kendi vazifesine intikal ettirmiştir.⁵⁵

- Teşekkür ederim, beni numarası ondokuz olan bir fırkaya kumandan tayin buyurmuşsunuz. Bu fırka nerededir, hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

Enver Paşa cevap olarak: “Ha evet! Belki bunun için Erkânı Harbiye ile görüşürseniz daha kati malumat alırsınız.” Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'yı meşgul ve yorgun gördüğü için “sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim, Erkânı Harbiye ile görüşeyim” demiştir. Başkumandanlık Erkânı Harbiyesine müracaat eden Mustafa Kemal Paşa, ondokuzuncu fırka kumandanı kaymakamı olarak başvuruda bulunduğu makamlara kendisini takdim etmiştir. Başkumandanlık Erkânı Harbiyesinde böyle bir firkanın varlığından habedar olan kimseyi bulamamıştır.⁵⁶

Çanakkale'yi savunmakla görevlendirilen V. Ordu kurmay başkanı Kazım İnanç'a gitmiştir. “O da bizim böyle bir tümenimiz yoktur, ancak III. Kolordu yeni teşkilatlar kuruyor, belki yeni bir tümen kurmaktadır, oraya sorarsanız durum anlaşılır” demiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa sorar: “Yani ben komutanı bulunduğum 19. Tümen var mıdır, yok mudur, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideyim diye sormuştur?” Kazım İnanç ise cevap olarak: “Evet doğrusu budur demiştir.”⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, henüz kurulmamış ve varlığından dahi kimsenin haberi olmadığı bir tümene atanmanın siniriyle birlikte vatana dönmenin sevincini yaşamıştır.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa, genelkurmaydan ayrılmadan önce General Liman von Sanders ile görüşmüştür. Daha önce tanışmamalarına rağmen Liman von Sanders, Mustafa Kemal

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III 1914-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, 12. Baskı, s. 144.

⁵⁶ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 36.

⁵⁷ Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s. 70-71.

⁵⁸ Tünay, *Gazinin Doğuş Destanı*, s. 274.

Paşa'nın, Alman aleyhtarı duygularından haberdar olmuştur. Liman von Sanders, Sofya'dan ne zaman döndüğünü sorduktan sonra, Bulgarların Almanya'nın yanında savaşa katılıp katılmayacaklarını sormuştur. Mustafa Kemal Paşa'da Bulgarların henüz böyle bir karar vermeyeceklerini söylemiştir. Bulgarların böyle bir karar alması için iki ihtimalin gerçekleşmesini beklediklerini ifade etmiştir. Birincisi Almanların göz alıcı bir başarısını, ikinci ise savaşın kendi topraklarına sıçraması olduğunu söylemiştir. Liman von Sanders demek Bulgarlar Almanya'nın başarısına inanmıyorlar demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, hayır inanmıyorlar demiştir. Bunun üzerine Liman Von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'ya fikrini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa'da bence Bulgarların hakkı var cevabını vermiştir. Liman von Sanders tek kelime söylemeden ayağa kalkmış ve Mustafa Kemal Paşa'da yanından ayrılmıştır.⁵⁹

Tekirdağ'da kuruluş halinde bulunan 19. Tümen'in komutanlığını almak üzere 2 Şubat 1915'te Tekirdağ'a gelmiştir.⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu Muharebeleri Raporunda Tekirdağ'a gelişini anlatırken tümenin kurulmasına zaman kalmadan İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı aleyhinde tehditkâr bir vaziyet almaları üzerine firkanın yalnızca 57. Alayı ile Maydos'a hareket emrini aldığını ifade etmiştir. Alayı nakletmek için gelen vapurların denizin muhalefetinden dolayı hareketi geciktirmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya harekâtın bir an önce yapılması emir olunmuştur. Bu emir üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Alayla beraber gitmem emrediliyorsa buna şuan imkân yoktur, yok şahsımın Maydos'a tek gitmesi isteniyorsa vapurlardan biri şahsıma kullanılsın" demiştir. Cevap olarak ise: "Bir vapuru kullanabileceği, bu olmazsa Muradlı istasyonuna kadar bir hayvanla gelip oradan trenle bir diğer istasyona gitmesi, daha sonra tekrar bir hayvanla Maydos'a yetişmesi emredilmiştir."⁶¹

Dönemin ve arazinin şartları göz önüne alındığında Çanakkale Cephesinde, hayvanlar hem ulaşım hem cephe taşımada çok büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Uzun namlulu havan toplarının mermisinin taşınabilmesi için 19. Tümeden, 50 ile 80 adet arası mekkariyeye (Osmanlı Devletinde, at, katır, deve gibi hayvanlar kullanılarak nakliye yapılma işine verilen addır) istenmiştir. 100 arabanın ahaliden tedarik edilmesine, 50 mekkarinin de Beşinci Tabur Komutanlığından verilmesi emir

⁵⁹ Kınross, *Atatürk*, s. 95-96.

⁶⁰ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 36.

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 3. Baskı, s. 5.

olunmuştur.⁶² Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'da, 19. Tümen Komutanlığından, Ertuğrul ve Seddülbahir bölgesindeki bir kısım mühimmatın ihtiyaç olan bölgelere taşınması için yüz, yüz elli kadar hayvan talebinde bulunmuştur. Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere hem askerin ulaşımında hem cephanenin taşınmasında hayvanlara ihtiyaç duyulmuştur.⁶³

Mustafa Kemal Paşa, Maydos'ta iken Üçüncü Kolordu Komutanlığına, Çanakkale'de bulunan ve firkanın düzenli harbine dâhil edilen beşinci ağır erzak kolunun menzile verildiğini bildirmiştir. Adı geçen kolun firkanın düzenli harbinden ihraç edilmek üzere keyfiyetin ve firka için başka ağır erzak kolunun tertip edilip edilmeyeceğinin emir buyrulmasını sormuştur. İtilaf Devletleri tayyaresinin Bozcaada ve Seddülbahir istikametinden Maydos üzerine uçarak, Maydos'un batısındaki zeytinlik civarına bir keşif gezisi yapmıştır. Aynı gün firkanın istihkâm bölüğü 9. Fırka emrine verilerek Kabatepe civarındaki Palamutlutepe'de tel örgü çekme işinde kullanılmak üzere Kabatepe'ye gönderildiği bildirilmiştir.⁶⁴

1.2.1 Mustafa Kemal Paşa Çanakkale Cephesinde

Mustafa Kemal Paşa, 25 Şubat 1915'te Maydos bölgesi komutanı sıfatıyla 9. Tümenin de iki piyade alayı ve bazı topçu birlikleri emrine verilerek Ece Limanı- Seddülbahir-Morto Limanı dâhil kıyının korunmasına memur edilmiştir. Asıl tümeni olan 19. Tümen İstanbul'dan ona katılan 2 piyade alayı ile teşkilatı tamamlanmıştır.⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın komutasına aldığı bu tümen, biri 7. Tümen'den 57. Piyade alayı, ikisi Depo Alayı (Er Eğitim Alayı)'ndan kurulup Mustafa Kemal Paşa bu alaylara eğitim verip savaşa hazırlamaya çalışmıştır. Çıkarmanın yakın olduğunu gören başkomutan vekili İstanbul'dan 6. Kolordudan gönderdiği 72. ve 77. Alaylarla bu alayları değiştirmiştir. Bu alayların Suriyeli çok karışık öğelerden (Arap, Marunî, Yezidi, Nusayri...) oluştuğunu gören Mustafa Kemal Paşa, yine eski alaylarını istese de dinletememiştir.⁶⁶

1 Mart 1915 gününde, 19 Fırka Komutanlığına gelen bir raporda, İmroz adasının güneyinde beş zırhlı, iki kırmızı bacalı nakliye vapuru, Tekeburnu batısında bir zırhlı,

⁶² ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi), A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-7.

⁶³ ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-8.

⁶⁴ ATASE, ATA-ZB, K/41, B/3-2.

⁶⁵ Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s. 72.

⁶⁶ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 101.

Seddülbahir karşısında bir zırhlı kruvazör olduğu bildirilmiştir. Bir zırhlının Morto limanını geçerek boğaz dâhilinde ilerlemekte olduğu, Bozcaada'nın önünde dört zırhlının ve sekiz kişilik nakliye gemisinin de Seddülbahir karşısında olduğu haber verilmiş ve İmroz Merkep Adaları arasında bir kruvazör, iki nakliye gemisi ile iki zırhlının bulunduğu rapor edilmiştir.⁶⁷ 19. Fırka Komutanlığına rapor edilen bir başka raporda da başında iki torpidonun bulunduğu nakliye gemilerinin Seddülbahir'e doğru yaklaşmakta olduğu, Tekeburnu batısında üç zırhlı, Zığındere batısında bir zırhlının bulunduğu beyan edilmiştir.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, Gelibolu bölgesini, Balkan Savaşları esnasında Bulgarlara karşı yürütmüş olduğu harekât sayesinde tanıma fırsatı bulmuştur. Karargâhını o zaman da Maydos'a kurdu muştur. Yarımadanın savunulmasına dair daha o zamandan kesin fikirler edinmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu fikirleri öteki kurmayların fikirleriyle çelişmiştir. Onlar kıyıda yeterli bir tel örgü tahkimatı yapmakla düşman çıkarmasının önlenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, diğer kurmayların aksine denizden yapılacak topçu ateşiyle düşmanın çok kolay şekilde karaya çıkabileceğini ve savunma görevinin bundan sonra içerideki mevzilerden hareketle düşmanı püskürtmekten ibaret olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Cephesinde stratejik bir komuta kademesinde olmamasına rağmen stratejik makamda bulunanlar adına kararlar ve önlemler almış veya onlara bu kararların alınması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.⁷⁰ Liman von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'nın düşmanın çıkarma yaptığı anda yapılacak olan yığınaklardan, düşman karaya ayak basar basmaz imha etme teklifini kabul etmemiştir. Çünkü Liman von Sanders düşmanın, Mustafa Kemal Paşa'nın tahmin ettiği Helles Burnu (Seddülbahir) ve Kaba Tepe'ye çıkarma yapacağına ihtimal vermemiştir.⁷¹

Mustafa Kemal Paşa, Balkan Savaşları sırasında yapmış olduğu incelemelere güvenerek düşmanın Seddülbahir ve Kaba Tepe civarından çıkarma yapacağını öngörmüştür. Düşmanın ilerlemesinin sahil civarında alınacak önlemlerle durdurmanın mümkün olacağını görüp, yirmi altıncı ve yirmi yedinci alayı bu mıntikalarda

⁶⁷ ATASE, A/6-9565, D/147, F/3.

⁶⁸ ATASE, A/6-9565, F/147, D/3-1.

⁶⁹ Kınross, *Atatürk*, s. 99.

⁷⁰ Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, s. 71.

⁷¹ Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s. 72-73.

bulundurmıştır.⁷² Liman von Sanders ise düşmanın Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyıları ve Bolayır'a çıkarma yapacaklarını ileri sürmüş hazırlıklarını da bu doğrultuda yapmıştır.⁷³

Liman von Sanders, Saros körfezine önem vermiş, Anadolu yakasına düşmanın çıkarma yapma ihtimalini önemsiz görmüştür.⁷⁴ Daha sonra anılarını yazdığı Türkiye'de Beş Yıl adlı kitabında düşmanın çıkarma yapacağı yer hakkında isabetsiz karar aldığını şu sözlerle belirtmiştir: “Saros Körfezi'ndeki nakliye gemilerinden içinde asker bulunan sandallar kıyılarına yanaşmıştır. Bütün nakliye gemilerinin güverteleri dik duran dallarla kaplanmış, gemilerde asker var mı, yok mu görünüyordu” demiştir. Saros Körfezi'nin çevresinde yeterince kuvvet bulundurduğunu ifade eden Liman von Sanders bunun bir aldatma harekâtı olduğunu anlayınca gece çıkarması yapabilirler ihtimaliyle bir gece daha Bolayır'da kaldıktan sonra kuvvetlerini Maydos'a naklettirmiştir.⁷⁵

Liman von Sanders'in bu değerlendirmeleri yüzünden Arıburnu kuzeyinden, Azmak dereeden Seddülbahir'e kadar olan 35 kilometrelik geniş ve önemli kıyıların savunulması 9. Tümenine bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 19. Tümen ise Bigalı ve Maltepe dolaylarında ordu ihtiyatına alınmıştır.⁷⁶ 19. Tümen bu bölgedeki pozisyonuyla, Saros, Anadolu yakası ve yarımada güneyinde olmak üzere üç yönden beklenen çıkarmalardan herhangi birinde kullanılmak üzere oldukça zor bir görev yüklenmiştir.⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa, 19. Tümeni savaşa hazırlarken müstahkem mevki komutanı Cevat Paşa, kendisiyle Kilidülbahir'de görüşmek istediğini emretmiştir. Bu görüşme esnasında Cevat Paşa ile birlikte gelmiş olan Usedom Paşa ile birlikte Rumeli kıyıları bataryalarını gezmek ve bir sahra bataryasını konuşlandırmak için yer belirleme konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁸

İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'nda 18 Mart 1915'te uğradıkları ağır yenilgi sonrası sadece denizden saldırmakla İstanbul'a ulaşmalarının mümkün olmadığını anlamışlardır. Bundan sonra yapılacak olan saldırılar hem karadan hem denizden

⁷² Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 6.

⁷³ Kinross, *Atatürk*, s. 100.

⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, 2. Baskı, s. 336.

⁷⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, 3. Baskı, s. 96-97.

⁷⁶ Özkaya, Saray, Balcıoğlu vd, *Atatürk'ün Hayatı*, s. 84.

⁷⁷ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Genişletilmiş Yeni Baskı, s. 72.

⁷⁸ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 6.

yapılacak ve birbiri ile koordineli bir şekilde yürütülecektir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa, düşmanın karaya çıkma düşüncesinin denizden top atışlarıyla destekleneceğini tahmin etmiştir. Bu doğrultuda plan yapmasına rağmen Liman von Sanders'in durumu iyi kavrayamamış olması savunma planlarında değişikliğe gidilmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın planlarını Liman von Sanders'in ilk etapta göz ardı etmesine rağmen Cevat Paşa, sahra bataryasına yer belirleme konusunda görüşlerine başvurmuştur.⁷⁹ İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa'nın tahmin ettiği gibi top atışları ile desteklemede bulunmuştur. İtilaf Devletleri, boğaz dâhil bombardıman ettikten sonra saat altıda boğazdan çıkmış, donanma gemilerinden bir tanesi henüz çıkmamıştır. Seddülbahir önünde üç zırhlı, dört torpido bulunmakta ve Girne üzerine de Morto Limanında bulunan zırhlı tarafından bomba atılmıştır. Atılan bu bombalardan biri 3. Tabur kiler depolarının dibine düşmüştür.⁸⁰

Cevat Paşa, kendi anılarında 18 Mart 1915 gününü şu şekilde ifade etmiştir: “Kaymakam Mustafa Kemal Bey’le beraberdik. Kirte’ye gittik, bu sırada düşman donanmasının Boğazlara doğru ilerlemekte olduğunu gördük. Gemilerin almış olduğu tertibata nazaran bunu alelade bir harekât olmadığına kani olarak hemen Alçıtepe’ye doğru geri döndük. Bu anda ilk taarruz mermisi başımızın üzerinden geçerek Alçıtepe’ye saplandı. Hemen Maydos’a (Eceabat) hareketle Mustafa Kemal Bey’den ayrılarak Çanakkale’ye döndüm” demiştir.⁸¹

⁷⁹ Ian Hamilton, *Çanakkale Savaşları Raporu*, Hazırlayan: Ahmet Altıntaş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın Numarası 7, Çanakkale 1999, s. 14.

⁸⁰ ATASE, A/6-9565, D/167, F/3-20.

⁸¹ Ahmet Yurttakal, *Cevat Çobanlı Paşa Çanakkale Kahramanı*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2014, 1. Baskı, s. 42.

Fotoğraf 6: Mustafa Kemal Paşa 19. Fırka Karargahında.

1.3.GÖSTERİ ÇIKARMALARI

1.3.1 Seddülbahir'e İlk Çıkarma

Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa ile Kilibahir'den ayrıldıktan sonra Maydos'a dönüşü sırasında düşmanın Seddülbahir'e bir kısım asker çıkardığı ve asker dolu birçok sandalın aynı noktaya yanaşmakta olduğu haberini almıştır. Seddülbahir bölgesinde bulunan 26. Alay komutanına: “Şimdi yanınıza geliyorum. Ben oraya gelene kadar karaya çıkmış olan düşman askeri ne pahasına olursa olsun denize dökülecektir” emrini vermiştir. Çok hızlı bir yürüyüşle alay karargâhı Kirte'ye ve oradan da doğrudan Seddülbahir'e gitmiştir.⁸³İtilaf Devletleri Seddülbahir'e ilk çıkarmayı yapmadan önce

⁸² Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

⁸³ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 6-7.

30 Aralık 1914 günü, 19 Tümen Komutanlığına, Zığındere garbında bir zırhlı, Seddülbahir önünde iki zırhlının, Ertuğrul önünde de bir zırhlı, Merkep Adaları gerisinde de beş zırhlı, bir kruvazör ve bir nakliye gemisinin görüldüğü bildirilmiştir.⁸⁴

19. Fırka Komutanlığına daha sonra İmroz Merkep Adaları arasında dört torpido, iki zırhlı; Bozcaada önünde dört zırhlı bölüğünün bulunduğu bilgisi de verilmiştir.⁸⁵

Gelibolu yarımadasının güney kısmında yer alan Seddülbahir'e yapılan bu ilk çıkarmada kahramanlık örneğini teşkil eden bir olay da yaşanmıştır. Mehmet isimli bir çavuş tüfeği tutukluk yapınca taşla savaşmaya devam etmiştir. Yaşanan bu hikâye Mustafa Kemal Paşa tarafından duyulunca emsal teşkil edeceğinden olayın bütün cephede duyulmasını sağlamış ve günümüze dek Türk askerleri için Mehmetçik isminin doğmasını sağlamıştır.⁸⁶

Seddülbahir bölgesine, Türk birliklerinin asıl kuvvetleri iç bölgelerde, düşman gemilerinin top menzilinden içeride olmalarından dolayı, İtilaf Devletleri kuvvetleri kıyılarda tutunmuş ancak iç bölgelere ilerleyememişlerdir. Ayrıca Saros Körfezine İngilizler, Kumkale ve Begiçe'ye Fransızlar sahte çıkarma harekâtı yapmışlardır. Bu sahte çıkarma harekâtındaki temel amaç ise Türk Kuvvetlerini buraya bağlayıp Gelibolu yarımadasına kuvvet göndermelerine engel olunmuştur.⁸⁷ İtilaf Devletleri'nin, Seddülbahir'e ilk çıkarma harekâtında Gelibolu yarımadasında savunmada bir Türk tümeni varken, İngiltere ve Fransa ateş gücü yüksek 5 piyade tümeni ve 1 piyade tugayını çıkarma için görevlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çıkarma esnasında yaşanan Mehmet Çavuş hikâyesinin tüm cephede yayılmasını istemesinde ki temel sebeplerden biriside bizce sayı ve teçhizat bakımından üstün olan İtilaf Devletlerine karşı Türk askerinin moralini yüksek tutmayı hedeflemiştir.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, Seddülbahir'e yapılan bu ilk çıkarma harekâtını keşif amaçlı yapılmış olduğunu düşünmüştür.⁸⁹ Çanakkale Boğazı'nın girişinin iki tarafında, Seddülbahir ve Kumkale'de çıkarmayı başardıkları kuvvetlere birer dayanak noktası edinmek için bu çıkarmayı yaptıklarını düşünmüştür. Bu iki tarafa çıkardıkları askerleri yerleştirirlerse İtilaf Devletleri'nin amacının, donanmayla boğazı zorlayarak deniz

⁸⁴ ATASE, A/6- 9565, D/147, F/3-9.

⁸⁵ ATASE, A/6- 9565, F/147, D/3-6.

⁸⁶ Mango, *Atatürk*, s. 141.

⁸⁷ Hamilton, *Çanakkale Savaşları Raporu*, s. 14.

⁸⁸ Çaycı, *Atatürk Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma*, s. 36.

⁸⁹ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 37.

harekâtını kolaylaştırmak olduğunu tahmin etmiştir.⁹⁰Seddülbahir'i sabahın erken saatlerinde İtilaf donanması amansız bir bombardımana tutmuştur. İtilaf Kuvvetleri çağın en gelişmiş donanması ile denizden, kara harekâtına destek olmuştur.⁹¹

Cevat Paşa (Çobanlı), Maydos'a Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına gelmiş, kendisine Seddülbahir mıntikasında alınan terbibatı göstermek üzere Kirte'ye götürülmüştür. Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa bölgeye vardıklarında Kirte ve Alçıtepe istikametinden İtilaf Devletleri donanması ateşi altında kalmışlardır. Saldırı üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu bölge için savunma ile görevlendirilen alaya şifreli talimatını verdikten sonra görev yeri olan Maydos'a dönmüştür. (18 Mart 1915) Boğazda deniz savaşı gerçekleşirken Mustafa Kemal Paşa'da kara mıntikasında hazır beklemiştir. Kendi ifadesiyle 18 Mart bahri bir harekât iken benim bunda alakam dolaylıdır, kara mıntikasının savunması da benim görevimdi, demiştir.⁹²

İtilaf Devletlerinin Seddülbahir'i yoğun bir bombardımana tuttuğu andan itibaren Türk Askerinin ruhunu yansıtan manzarayı Binbaşı Mahmut Bey harp raporlarında şu şekilde dile getirmiştir: Türk askeri, hemen yanlarında çarpışan askerlerin toprağa gömüldüklerini, bacaklarının, başlarının havaya fırladıklarını gördükleri halde korkmamıştır. İngilizlerin üstün kuvvet ve cephanesini hiç düşünmeden, kendi silahlarını kullanacakları anı sabırla beklemişlerdir. Mermilerin etkisiyle yok olan siperleri yerine top mermilerinin açtıkları çukurları yeni siper olarak kullanmışlardır. Seddülbahir'e akşamüzeri atılan mermilerden biri Binbaşı Mahmut Bey'in binek hayvanının arka tarafını koparmıştır. Binbaşı Mahmut Bey'in binek hayvanının Kirte'ye muayene için gönderildiği de, 19. Tümen tarafından alınan raporlardan anlaşılmıştır. Hayvanın akıbeti konusunda baytardan alınacak rapor beklenmiştir.⁹³

İngiliz Donanması Seddülbahir'i bombalarken, Mustafa Kemal Paşa, keşif amaçlı kuzeydeki Kocaçimen Tepe'ye doğru bir süvari birliği göndermiştir. Kısa bir süre sonra dağın batı bayırından yukarı, güneydeki Conkbayırı zirvesine doğru küçük bir düşman kuvvetinin ilerlemekte olduğuna dair rapor almıştır. Düşman kuvvetinin önlenmesi için bir tümenlik yardım talebinde bulunulmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa durumu hemen kavramış ve gelen düşman kuvvetinin küçük bir düşman kuvveti olmadığını

⁹⁰ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 7.

⁹¹ Ergun Göze, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı, s. 50.

⁹² İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 37-38

⁹³ ATASE, A/6-9565, D/147, F/3-10.

anlamıştır. Büyük çapta bir düşman kuvveti ile karşı karşı olduğunu anlayan Mustafa Kemal Paşa, özellikle Conkbayırı tepesinin bütün Türk savunmasını kilit noktasını teşkil ettiğini anlamıştır.⁹⁴ Seddülbahir'e çıkarma yapan İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa ve komutasındaki 19. Tümen kıyı topçusunun yoğun ateşi ve Türk kuvvetlerinin karşı taarruzu ile durdurulmuştur.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Seddülbahir bölgesinde çıkarmanın gerçekleştiği ve İtilaf Devletleri askerlerinin kıyıda yerleşmesine meydan vermemek gerektiğini kavramıştır. Daha fazla vakit kaybetmemek için Gelibolu'dan emir beklemenin savaş durumu ile bağdaşmayacağını, tümeninin asıl amaç dışında ve gerekmeyen bir yerde kullanılmaması için başlangıçta bir alay piyade ve bir dağ bataryası ile Seddülbahir'e yetişerek çıkarma yapmış İtilaf Devletleri askeri üzerine tümenini taarruza geçirmiştir. Tümenin geriye kalanını ise savaşa hazır halde bulunmaları emrini vererek Bigalı'da bulundurmıştır.⁹⁶

25 Nisan 1915 Seddülbahir çıkarmasında İtilaf Devletleri, sadece Seddülbahir köyü karşısında 12'si zırhlı ve kruvazör olmak üzere 27 savaş gemisi, 23 taşıma gemisi ve bir sürü küçük taşıma kayıkları sayılmıştır. İtilaf Devletleri savaş gemilerinde 62 ağır top, 104 orta top, 163 hafif top olmak üzere toplam 329 namlu bu bölgede Türk kuvvetleri üzerine yoğun bir bombardımanda bulunmuştur. İtilaf Devletlerinin bu cephane ve kuvvet üstünlüğüne rağmen yukarıda da ifade ettiğimiz gibi taş ile mücadele eden Türk askerinin kahramanlığını bir destan olarak yayılmasını sağlayan Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Cephesinde kendisinin savaşın merkezinde bulunduğunu anlaması güç olmamıştır.⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, 19. Tümen komutanı olarak Seddülbahir bölgesinde ihtiyat tümeni olarak görevlendirilmiştir. Liman von Sanders ise karargâhını Bolayır'a kurmuştur. V. Ordunun kumanda ve bağlantısında karışıklıkların yaşanması üzerine Seddülbahir bölgesindeki 9. Tümen, III. Kolordu ile haberleşme imkânı bulamamıştır. Bunun

⁹⁴ Kınross, *Atatürk*, s. 100-101.

⁹⁵ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s.39.

⁹⁶ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 109-110.

⁹⁷ İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, 2. Baskı, s. 133.

üzerine bütün haberleşme ve ihtiyaçları karşılamak için müstahkem mevkiye başvurulmuştur.⁹⁸

Aslında, Çanakkale Boğazı'nın kara savunmasında sorumlu olan 5. Ordu komutanı Liman von Sanders, henüz savaşa hazır bulmadığı 19. Tümeni başlangıçta cepheye değil, ordu ihtiyatı olarak Gelibolu Yarımadası'na almıştır. Ancak 19. Tümen komuta eden Mustafa Kemal Paşa, çıkarmanın nereden yapılacağı konusunda, Seddülbahir'e yapılan ilk çıkarmaların durdurulmasında ve keşif amaçlı gönderdiği taburun İtilaf Devletleri'nin küçük çaplı asker çıkartıyor raporuna rağmen çıkarmanın az bir kuvvetle değil, büyük çapta bir kuvvetle saldıracak olmasını öngörmüştür. Bu öngürüleri Mustafa Kemal Paşa'yı, Çanakkale Cephesinde tarihin kaderini değiştiren komutan yapmıştır. Liman von Sanders savaşın başında eğitimini yeterli bulmadığı 19. Tümeni henüz bilenmemiş bir kılıç olarak görmesine rağmen en süratli tepkiyi bu tümeninvermesi ve çıkarmayı durdurması üzerine elindeki en keskin kılıcın bu tümen olduğunu anlamıştır.⁹⁹

1.3.2. Kumkale Çıkarması

Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz-Fransız Birleşik Sefer Kuvvetleri Komutanı General Ian Hamilton'un 18 Nisan 1915'te verdiği emirde Kumkale ve Beşiğe'ye yapılacak olan çıkarma gösterilerini şu şekilde açıklamıştır. "Gelibolu yarımadasına çıkarılacak birliklerin harekâtına yardım etmek için Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası giriş kısmı yakınında bulunma olasılığı olan Türk kuvvetlerinin meşgul edilmesi amacıyla komutanız altındaki birliklere, Kumkale dolaylarında bir çıkarma yapmaları görevi verilmiştir." Kumkale çıkarmasının aldatma niteliğinde olması düşünülmektedir. Harekât gerektiğinden fazla genişletilmemelidir. Bu iş için hayvansız ve arabasız 75 mm.lik bir batarya ile bir piyade alayından fazla kuvvet çıkartılmamalıdır. Gelibolu yarımadasında sağlam bir dayanak elde edilir edilmez karaya çıkardığınız birlikler ve komutanız altındaki birlikler boğazın Avrupa yakasına alınacaktır, şeklinde bilgi verilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Selahattin Adil Paşa, Miralay Şefik Aker, İhtiyat Zabiti Sokrat İncesu, *Çanakkale Hatıraları*, Arma Yayınları, C. 1, İstanbul 2001, 1. Baskı, s. 145.

⁹⁹ Torumtay, *Lider Atatürk*, s. 27-28.

¹⁰⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 48-49.

Kumkale'ye çıkacak Fransız birliği 2 Türk tümeninin esas çıkarma yerine müdahalesini önlemek için görevlendirilmiştir.¹⁰¹ General Hamilton, Fransız müfrezesi komutanı General d'Ameda'a çıkış harekâtının kuvvetli bir mukavemete maruz kalmayacağını söyleyerek harekâta kullanılacak olan kuvvetin miktarını kesin olarak sınırlandırmıştır.¹⁰²

1.3.2. Beşige Limanı Çıkarması

Fransızlar Kumkale çıkarmasını yaptıkları tarih olan 25 Nisan 1915 sabahının karanlık saatlerinde kıyılara yaklaşmışlardır. Klasik bir topçu ateşinden sonra asker dolu filika grupları gemilerden ayrılarak kıyılara doğru ilerlemeye başlamışlardır. Tipik bir çıkarma harekâtı gösteriliyor ve bu şekilde Türk kuvvetleri hassas bir noktada zor durumda bırakılmaya çalışılmıştır.¹⁰³ Hamilton 25 Nisan planında Türk komuta makamını şaşırtmak ve bu civardaki Türk kuvvetlerini oyalamak için Beşige limanına Fransız gemilerine sahte bir çıkarma harekâtı yaptırmıştır.¹⁰⁴ Fransız savaş gemileri birkaç çıkarma denemesinden sonra Türk kuvvetlerinin karşı koymaları üzerine geri püskürtülmüşlerdir.¹⁰⁵ Hamilton, Fransız donanmasını sahte çıkarma harekâtında kullanarak Anadolu kıyısındaki iki Türk tümeninin oyalama planını gerçekleştirmiştir.¹⁰⁶

1.4.GERÇEK ÇIKARMA YAPILAN MUHAREBE ALANLARI

1.4.1. Arıburnu'na İlk Çıkarma

Arıburnu'na, İtilaf Devletlerinin 25 Nisan 1915 çıkarmasından önce bir gecede dört defa taarruz etmiş, bu taarruzlara Türk Kuvvetleri tarafından süngü hücumu yapılmış ve İtilaf kuvvetlerinin bu taarruzları tamamen geri püskürtülmüştür.¹⁰⁷ 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu civarında bir hadisenin cereyan etmekte olduğu işitilen gemi topları seslerinden anlaşılmıştır. Aynı zamanda Maltepe'deki 77'inci alaydan telefon ile düşman donanmasının Kabatepe sahillerini bombardıman ettiği ve Kabatepe'nin

¹⁰¹ Çaycı, *Atatürk Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma*, s. 36.

¹⁰² C. F. Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, C. 1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, 2.Baskı, s. 315.

¹⁰³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 52.

¹⁰⁴ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 1, s. 323.

¹⁰⁵ Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, Çeviren: Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 1. Baskı, s. 97.

¹⁰⁶ Turhan Seçer, *Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları Bütün Yönleriyle Anılar ve Yorumlar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005, 1. Baskı, s. 123.

¹⁰⁷ BOA, *İ. DÜİT*, 188/28.

kuzeyinden piyade ateşi işitilmekte olduğu bildirilmiştir. Dokuzuncu fırka komutanlığından saat 5.30'da gönderilen raporda da İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Arıburnu ve Kabatepe arasında birçok harbiye ve nakliye gemisi ile ihraç teşebbüsüne başladığı ve Arıburnu'na asker çıkardığı bildirilmiştir.¹⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa, “Kabatepe ile Arıburnu arasından çıktığı haber verilen düşmanın cins ve miktarı hakkında henüz bir bilgi alınamamıştır. Süvari bölüğünü Kocadere'nin batı sırtlarına gönderdim. Düşmanın Kocadere'nin batısındaki sırtları işgaline meydan vermemek maksadıyla 57. Alay ve bir cebel bataryasını da şimdi Kocadere'nin batı sırtlarına gönderiyorum. Düşmanın kuvvet ve vaziyetini anlamak ve ona göre tedbir almak üzere fırka karargâhını bırakarak bizzat oraya gidiyorum. Fırkanın geri kalanını karargâhta bırakıyorum. İcap halinde derhal fırkanın başına geleceğimi arz ediyorum” diye Beşinci Ordu Komutanlığına bilgi vermiştir.¹⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa, cephenin bazı yerlerinde süngü hücumu ile düşmanın uzaklaştırıldığını, düşmanın topçusunu kaçırdığını ve piyadesini de donanma ateşi himayesinde taşımaya devam ettiğini söylemiştir. Bütün cephede düşmanı takip ettiğini bildirmiştir.¹¹⁰

Çıkarma planı baskın esasına dayandırılmış ve ilk çıkarmanın karanlıkta yapılması düşünülmüştür. İtilaf Devletleri kolordunun tamamını bir günde karaya çıkaracak ve böylece Türk kuvvetlerini bir anda felce uğratacak, boğaza hâkim tepeler Conkbayırı, Kocaçimen ve Maltepe'nin kolayca ele geçirmeyi düşünmüştür. Böylece boğaz yani İstanbul yolunun açılması planlanmıştır. Hamilton'un planı basit ve uygulaması da kolay görünen bir plan gibi görülmüştür. General Hamilton'un hareket planında, Kabatepe-Arıburnu bölgesi için, General Birdwood komutasındaki Anzak Kolordusu (1. Avustralya Tümenleri ile 2. Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni ve iki adet Seylan ve Hint taburları olmak üzere toplam 22 tabur) ile 2 filo görevlendirmiştir. Anzak Kolordusu, seçme, iri yapılı, sağlam, inatçı ve çok mücadeleci Avustralyalı ve Yeni Zelandalı savaşçılardan kurulmuştur. Çanakkale savaşının kaderini tayin edecek hırs ve iddiada bir kolordu hazırlanmıştır.¹¹¹

Anzak destek gücüne sahip 3. Avustralya tugayı, şafak sökmeden önce iki dalga halinde Kabatepe'nin kuzeyine çıkacak, mümkün olduğu kadar geniş bir cepheyi tutarak, sol

¹⁰⁸ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 19.

¹⁰⁹ ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 2-5.

¹¹⁰ ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 5-11.

¹¹¹ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 125.

kanadı 261 Rakımlı Tepe'nin ötelere doğru kuzeye uzanan Kavak Tepe'ye kadar ilerlemeyi düşünmüştür. 11. Tabur sola, 10. Tabur ortaya ve 9. Tabur sağa çıkacak, 12. Tabur yedekte kalacak şekilde Anzak Kolordusu harekâta geçirilmiştir.¹¹²

Anzak kolordusunu karaya çıkartacak donanma o gün acemice bir hata yapmıştır. Avustralyalıları yarımada boyunca batıdan doğuya doğru uzanan Eceabat Ovası'nın yakınındaki kumsallar yerine, iki kilometre daha kuzeye konuşlandırmıştır. Alçak bir bayır ve açık alan yerine killi, son derece eğimli bir toprak ve bodur çalılıklarla kaplı, girilmesi imkânsız derin ve dar yarıklarla dolu korkunç bir arazi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Kıyının bu kısmı Türk kuvvetleri tarafından çıkarma yapılmasının olasılığı en düşük yer olarak değerlendirilmesi sonucu bu zor şartlara rağmen savunmasız bölgede ilerlemeye gayret göstermişlerdir.¹¹³

Arıburnu çıkarmasının başladığını anlarda Mustafa Kemal Paşa, ihtiyat tümeni olarak bekletilen 19. Tümenini harekâta hazır şekilde eğitimini tamamlamış savaşa hazır bir halde beklemeye almıştır. Arıburnu bölgesinden İtilaf Devletleri kuvvetlerinin karaya çıkması kesinleştiğinden, sahile yerleşmelerine izin verilmemesi gerektiğinden, Mustafa Kemal Paşa, Gelibolu'dan fırkasının harekâtı konusunda emir beklememiştir. Bir alay piyade ve bir cebel bataryasıyla Arıburnu'na yetişerek karaya çıkan İtilaf Devletleri kuvvetlerine taarruz etmeyi ve firkanın geri kalan kısmına da Bigalı civarında emre hazır bir vaziyette bulunmaları kararını vermiştir.¹¹⁴

19'uncu Tümen komutanı Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu ve Kabatepe İstikametlerine birer keşif kolu göndermiştir. 9'uncu tümen bu bölgede çok geniş bir bölgeye yayılmış, Arıburnu bölgesine iki taburlu 27'nci alaydan başka kuvvet ayıramamıştır. Oysa Arıburnu'ndan gelen son haberlere göre İtilaf Devletleri kuvvetleri bu bölgedeki çıkarmasını arttırmıştır. 27'nci alayın tek başına bu kadar çok kuvvetle mücadele etmesi beklenmemiştir. Conkbayırı ve Kocaçimen tepeleri henüz açık hedef olarak savunulması gereken yerler olarak düşünülmüştür. Böyle bir ortamda 19. Tümen

¹¹² Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul 2005, 3. Baskı, s. 51.

¹¹³ Christopher Pugsley, *Çanakkale: Yeni Zelandalıların Öyküsü*, Çeviren: Ülke Evrim Uysal, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı, s. 14-15.

¹¹⁴ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 20.

komutanı Mustafa Kemal Paşa, Gelibolu'dan gelecek emri beklemeden tüm sorumluluğu üzerine alarak büyük bir irade göstermiştir.¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu sırada kıtaata bildirilmek üzere ve bir sureti de 9'uncu fırka kumandanına gönderilmek üzere aşağıdaki emri not ettirmiştir:

- 1- Düşmanın Arıburnu civarındaki ihraç teşebbüsü diğer noktalardaki teşebbüsünden ciddidir.
- 2- Süvari bölümü (emir almıştır) alay 57 ve cebel bataryası, bir sıhhiye müfrezesi Kocadere garbındaki sırtlara hareket edecektir (Bunlara ben şimdi şifahen emir vereceğim).
- 3- Tümenin önemli kısmı ordugâhlarında harekete hazır bir halde bulunacaklardır.
- 4- Ben başlangıçta düşmana karşı hareket eden müfrezeyle birlikte bulunacağım. Gerekirse döneceğim.
- 5- Tümen karargâhında kalan tümen kurmayıyla bağlantıda bulununuz.
- 6- Karargâh Bigalı köyünün doğusundaki sırtta ve değirmenin yakınındadır.¹¹⁶

Gelibolu'daki 3. Kolordu komutanlığına da şu raporu yazdırmıştır:

“Kabatepe ile Arıburnu arasında karaya çıktığı öğrenilen İtilaf Devletlerinin kuvveti henüz anlaşılammıştır. İtilaf Devletlerinin, Kocadere batısındaki sırtları işgal etmesine meydan vermemek için 57'inci alay ve bir dağ bataryasını şimdi o tarafa hareket ettiriyorum. İtilaf Devletleri kuvvet ve durumunu anlamak, ona göre gerekli tedbiri almak üzere Tümen Kurmay Başkanını Karargâhta bırakarak bizzat oraya gidiyorum. Tümen büyük kısmının kullanılmasını gerektirecek bir hal olunca tümenin başına geleceğimi arz ederim” demiştir.¹¹⁷ Çanakkale cephesinde İtilaf Devletlerinin karaya asker çıkarmasıyla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşında tarihin kaderini, Türk Milletinin de kederini değiştirdiği sahne tam da burada başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Bigalı'dan zor arazi şartlarında Anzak çıkarmasını durdurmak için yürüyüşe geçmiştir. Önden gönderilen iki rehberin de kaybolması sonucu Mustafa Kemal Paşa kendi elinde harita ve pusula ile gideceği yeri bulmuştur.¹¹⁸

¹¹⁵ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 107.

¹¹⁶ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 20-21.

¹¹⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 109.

¹¹⁸ Alan Moorehead, *Gelibolu*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2004, 5. Baskı, s. 122.

Asker arazi şartlarından yorulmuş ve yürüyüş yavaşlamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, alay ve batarya kumandanlarına askeri tamamen toplamak ve denizden görülmeyecek bir durumda 10 dakikalık küçük bir istirahat vermiştir. 10 dakikalık istirahattan sonra kendisini takip etmelerini emretmiştir. Abdal geçidinden geçerek Conkbayırı'na gideceğini anlatmıştır. Yanına yaveri, emir subayı, sertabip ve oralarda tekrar buldukları fırka topçu cebel tabur kumandanını alarak önce atlı olarak yürümeye teşebbüs etmişlerdir. Fakat arazi at üzerinde yürümeye müsait olmadığından hayvanları bırakarak yaya olarak yürümeye devam edip Conkbayırı'na varmışlardır.¹¹⁹

1.4.2.Conkbayırı Çıkarması

Mustafa Kemal Paşa, Conkbayırı'na vardıkları esnada, 261 rakımlı tepeden Conkbayırı'na doğru bir Türk müfrezesinin kaçarak gelmekte olduklarını görmüştür. Bunun üzerine kaçan Türk askerlerinin önüne çıkmış:

- Niçin kaçıyorsunuz? Dedim.
- Efendim düşman! Dediler.
- Nerede?
- İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.

Gerçektende düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve serbest bir vaziyette ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün: “Ben kuvvetlerimi bırakmışım, asker 10 dakika istirahat etsin diye. Düşman da bu tepeye gelmiş. Demek ki düşman bana benim askerimden daha yakın! Ve düşman, benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyette perişan olacaktı.”¹²⁰ O zaman, artık bilmiyorum, bir mantık muhakemesi midir, yoksa içgüdü ile midir, bilmiyorum, kaçan erlere:

- Düşmandan kaçılmaz, dedim.
- Cephamız kalmadı, dediler.
- Cephamız yoksa süngünüz var, dedim.

“Ve bağırarak onlara süngü taktırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan alay ile topçu bataryasının yetişen erlerinin Marş! Marş! İle benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayımı geriye gönderdim. Bu

¹¹⁹ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 22.

¹²⁰ Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 17-18.

erler süngü takip yere yatınca, düşman erleri de yere yattı. Kazandığımız an bu andır,” demiştir.¹²¹

Karşısındaki erlerin yere yatarak mevzilendiğini gören düşman askeri bir anda şaşırmıştır. Onlarda yere yatarak mevzilenmişlerdir. Bu sahne psikolojik bir sahne olmuştur. Zaman kazanılmış, gerideki erler yetişip Conkbayırı’na yerleşerek durumu sağlamlaştırmıştır.¹²² Bir koca muharebenin ufacık bir ana bağlı olduğunu, hatta bir memleketin hayatının bu ufacık anın yanlış kullanılması durumunda tehlikeye düşeceği, burada olduğu gibi iyi kullanılmış ufacık bir anın ise bir muharebenin ve bir memleketin mukadderatını nasıl etkileyeceği Mustafa Kemal Paşa’nın bir süngü tak emri ile görülmüştür.¹²³

Conkbayırı’nda düşmanın karaya çıkmış olan kuvvetinin sekiz taburdan fazla olduğu görülmüştür. Bu sekiz taburluk kuvvet geniş bir cephe üzerinden 261 rakımlı tepeye kuzeyden ve Kemalyeri’nin bulunduğu sırtlardan batı yamaçlarına kadar doğudan ilerleyebilmiştir. Fakat bu uzun cephe hattı derelerle kesik bulunuyor, bu nedenle düşman askeri her bakımdan zayıf düşmüştür. 19’uncu firkanın seri cebel bataryası Arıburnu ihraç noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz ihraç etmeye devam ettiği kıtaatın ihracını da zor durumda bırakmıştır. 57’inci Alayın Conkbayırı ve Suyatağı hattında 261 rakımlı tepeden düşmanın sol tarafına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan 27’nci Alayın da Merkeztepe istikametinden düşman üzerine atılması İtilaf Devletleri kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur etmiştir.¹²⁴

Ruşen Eşref Ünaydın ile Çanakkale Cephesi hakkında yaptığı mülakatta, Mustafa Kemal Paşa kendisine sorulan; “bu çarpışmalar esnasında siz nerede idiniz sorusuna bende bataryamın yanında idim” cevabını vermiştir. “Düşmanı geri çekilmeye mecbur eden asıl gerçeğin ise Türk askerinin, düşman üzerine öldürmek veya ölmek için atılması” olduğunu söylemiştir. İfadelerinin devamında ise “bu öyle alelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle hareket ettiği bir taarruz olmuştur.”¹²⁵

¹²¹ Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 173.

¹²² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 110.

¹²³ Ünaydın, *Mustafa Kemal İle Mülakat*, s. 18.

¹²⁴ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, s. 43.

¹²⁵ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 19-22.

Çanakkale savunmasının temeli atıldığı o gün Mustafa Kemal Paşa, Türk askerine tarihe geçecek olan şu emri vermiştir:

- Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar alabilir.¹²⁶

Gerçektende bu çarpışmanın sonunda 57'nci Alayın büyük bir çoğunluğu şehit olmuştur. Göğüs göğüse karşılaşmalar ve mevzi değiştirmelerle savaş o kadar karışık duruma gelmişti ki, gerek Türkler, gerek Anzaklar dört bir yandan yağın kurşun yağmuru altında kimin dost, kimin düşman olduğunu kestiremez olmuşlardır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, yine yetkisi olmadan bir emir vererek, Arap askerlerinden kurulu ikinci bir alayı, birincisini takviye için ateş hattına sürmüştür.¹²⁷

Çanakkale Cephesi'nde 19'uncu fırkaya mensup olan 57'nci alayın Arıburnu'na yapılan ilk çıkarmalarda göstermiş olduğu yararlık ve cesareten dolayı 57'nci Alayın sancağı üzerine sarı sırma işlenmiştir. İlk ihraçta karaya çıkmış olan düşmanı geri püskürtmüş ve Kocaçimen tepelerin düşman eline geçmesini önlemiştir. 57'nci alayın gösterdiği bu fevkalade yüreklilik ve yararlığın anısına imtiyaz nişanı kurdelesi olarak yarısı yeşil, diğer yarısı kırmızı olan bir kurdela ile kılıç, altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ve harp madalyaları verilmiştir.¹²⁸ 25 Nisan 1915 günü Mustafa Kemal Paşa, çok önemli nokta olan Conkbayırı tepesini elde tutmayı başarmıştır. Ancak ertesi gece Arap askerlerden oluşan 77'nci Alay paniğe kapılıp kaçınca, yirmi dört saat boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın konumu kritikleşmiştir. Daha sonra yeni birliklerin gelmesiyle Arıburnu noktasını çevreleyen Türk hatları güç kazanmıştır. Arıburnu'ndaki görevleri için Mustafa Kemal Paşa'ya, Osmanlı İmtiyaz nişanı verilmiştir.¹²⁹

Anzak kolordusu ilk çıkarma günü yaşadıkları bozgun üzerine geri çekilme konusunda General Hamilton'a bir rapor vermiştir. Hamilton, denizcilere boşaltmayı danışıp, boşaltmanın iki gün süreceği cevabını almıştır. Boşaltmanın iki gün süreceğini Anzak Kolordu komutanına söyledikten sonra yerlerinde kalmalarının uygun olduğunu söyleyerek şimdi tek yapmanız gereken şey siper kazmak, siper kazmak, siper kazmaktır demiştir. General Hamilton, "Türk taarruzunu anlatırken gebe dağlar Türk doğurmaya devam ediyor, bizim mevziimizin en yüksek merkezi yerine, birbirini

¹²⁶ Atay, *Çankaya*, s. 90.

¹²⁷ Kinross, *Atatürk*, s. 102-103.

¹²⁸ BOA, *MV. 241/209*.

¹²⁹ Mango, *Atatürk*, s. 144.

kovalayan dalgalar halinde yükleniyordu,” diye ifade etmiştir. Bir İngiliz yazar da o günkü Arıburnu taarruzu için şöyle demiştir: “müttefik devletler için harekâtın en kötü rastlantısı, bu deha sahibi küçük rütbeli (Yarbay Mustafa Kemal) Türk komutanının tam o anda, o noktada (Conkbayırı) bulunmasıydı. Aksi takdirde Anzak kolordusu pekâlâ o gün Conkbayırı’ni ele geçirebilirdi. Savaşın kaderi o anda belli olurdu,” diye ifade etmiştir.¹³⁰

Arıburnu’na ilk çıkarmalarda 57’nci Alayın yüzbaşı rütbesindeki üç tabur komutanı yaralanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, düşmanın ilerleyişini durdurmuş, sahile hâkim tepelere kadar ilerlemiştir. Bu esnada aldığı bir hatalı rapor, İtilaf Devletlerinin büyük bir kuvvetle Kabatepe kumsalına çıkarma yaptıklarını bildirmiştir. Bunun üzerine yeni duruma göre emir almak üzere geri döneceği sırada Esat Paşa’nın bölgedeki durumu daha yakından görmek için hatlara gelmesiyle gerçek durum anlaşılmıştır. Esat Paşa’ya gelen Rapor ile Mustafa Kemal Paşa’ya gelen rapor karşılaştırılınca Kapatepe kumsalına bir çıkarmanın olmadığı anlaşılmıştır. Esat Paşa tarafından, Mustafa Kemal Paşa’ya “siz bütün kuvvetlerinizle düşmanı denize dökünüz, bu akşam gelecek yeni kuvvetleri de emrinize göndereceğim. Oradaki 27’nci Alayı da emrinize alınız,” diye emir verilmiştir.¹³¹

25 Nisan 1915 günü ilk çıkarmalarda yaşanan bir olay Mustafa Kemal Paşa’nın 19’uncu Tümen kurulurken 72’nci ve 77’nci alayların Arap askerlerden oluşması nedeniyle bu alayların yerine Türk askerlerden oluşan bir kuvvet istemesindeki haklılığını ortaya koymuştur. 57’nci alay savaş alanında büyük bir ustalıkla savaşıırken, 77’nci alay askerleri daha yavaş davranmıştır. 77’nci alay gece cepheye ulaştığında, hatta cepheye ulaşmadan önce etrafa çılgınca ateş açarak ciddi problemlere sebep olmuştur. 27’nci Alay, 57’nci Alayın kendilerine ateş ettiklerini sanarak gece karanlığında ateşi kesmeleri için 57’nci Alaya bağırmağa başlamıştır. Aynı şekilde ateşi kesmeleri için 57’nci Alayda 27’nci Alaya bağırmağa başlamıştır. Her iki alayda 77’nci alayın kendi aralarında mevzilendiklerini bilememiştir. 77’nci alayın Arap askerleri Türkçe bilmedikleri için böyle bir felakete sebep olmanın yanında deniz bombardımanı esnasında kaçarken 27’nci Alayı da peşlerinden sürüklemişlerdir. Komutası altındaki

¹³⁰ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 139.

¹³¹ Fahrettin Altay, *İmparatorluktan Cumhuriyete İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet “1908-1938 Üç Devrin Galerisi”*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, 5. Baskı, s. 80-81.

alayların zaafı ve gün içindeki karmaşalar göz önüne alınırsa Mustafa Kemal Paşa 19'uncu Tümeni çok iyi idare etmeyi başarmıştır.¹³²

Kocadere telefon merkezinin kurulduğu eve Mustafa Kemal Paşa'nın daha yeni girdiği anda, 77'nci Alayın birinci tabur komutanı Binbaşı Mehmet Emin Efendi yanına gelmiştir. Üzgün bir halde alayın çil yavrusu gibi dağılarak muharebe meydanından firar ettiklerini ve Maltepe'ye kadar gittiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Derne'den tanıdığı Emin Efendiye bu ilk kez karşılaştığımız bir olay değildir, bu kaçaklar bizim zafer kazanmamıza engel olamamıştır. Şimdi bize düşen bu kaçaklara lanet okumak değil, onları tekrar toplayıp muharebeye sokmak demidir. Bunun için derhal tabancanızı çıkarınız ve bütün emrinizdeki komutanlara da aynı emri verdiğimi söyleyiniz. Kaçanları vurunuz ve kuvvetlerinizi Kocadere'nin batısındaki dereye toparlayınız, emrini vermiştir. Şimdi emrimdeki süvarileri bu işle görevlendireceğim, bende sizin yanınıza geleceğim demidir.¹³³

Yöresel ve basit gibi görülen 77'nci Alayın bu hatalarında başkomutanlıktan aşağıya doğru bazı hatalar görülmüştür. En önemli hata ise Türk erleri yerine, Arap erlerinin verilmesi olmuştur.¹³⁴ 25 Nisan 1915 günü çok başarılı olarak geliştirilen harekât 25/26 Nisan gecesi 77'nci Alayın meydana getirdiği kriz ve bu alayın dağılması sonucu 19'uncu Tümeni çok zor bir durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kaçan askerin tekrar muharebe alanına götürülebilmesi için gerekirse silah kullanılmasını emretmiştir.¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa için cephede en önemli konu, birliklerin eğitimli ve disiplinli olmaları, özgüvenlerini kaybetmemeleri olmuştur. Yayımladığı günlük emirlerde hep bunları vurgulamıştır. Düşman denize dökülünceye kadar yılgınlık gösterilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur.¹³⁶ Askerlere de şu emri vermiştir: “Burada benimle beraber dövüşen asker bilmelidir ki, tek bir adım dahi gerilememek namus borcudur. Hepinize şunu hatırlatırım ki, siz şimdi dinlenmek isterseniz yurdunuz hiçbir zaman huzura kavuşamaz. Bütün silah arkadaşlarımızın bu düşüncede olduğuna ve düşmanı

¹³² Tim Travers, *Gelibolu 1915*, Çeviren: Fırat Asya, Elips Kitap, Ankara 2008, 1. Baskı, s. 103.

¹³³ Atatürk, *Çanakkale Muharebeleri Raporu*, s. 29-30.

¹³⁴ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 125.

¹³⁵ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 142.

¹³⁶ Turan, *Atatürk'ün Kendine Özgü Yaşamı*, s. 137.

denize dökünceye kadar yorgunluk belirtisi göstermeyeceğine inanıyorum”, demiştir.¹³⁷

19. Fırka yeniden aldığı takviye kuvvetlerle Arıburnu Kabatepe hattındaki düşman üzerine bütün kuvvetiyle taarruza başlamıştır. İtilaf Devletlerinin bütün donanma ateşine rağmen Türk taarruzu muvaffakiyetle ilerlemiş, düşmanın bazı kesimlerinden teslim işaretleri verilmiştir. Arıburnu civarında kayıklarla kaçtıkları ve diğer cephelerden henüz haber alınmadığını bildirmiştir.¹³⁸

Beşinci Ordu Kumandanlığına, 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, bildirdiği bir diğer raporda ise düşman, merkez ve sağ kuvvetlerimizden üç tabur cephesine taarruz ve hücum etmiştir. Düşmandan hücum edip siperlerimize gelenler süngü ile imha edilmiştir. Taarruz edenlerin tamamı ise çaresiz bırakılarak ateş edilerek uzaklaştırılmıştır. Münasip bir fırsat bulursam en yakın bulunan 14. Alay 2. Taburu ile karşı taarruz edeceğim, demiştir.¹³⁹ Ertesi gün 19. Fırkanın raporuna göre düşman Arıburnu'na 3 tabur kadar asker çıkarmış ve kısmen sağ tarafını takviye etmiştir. Neticesiz hafif topçu ve piyade ateşi devam etmiştir.¹⁴⁰

Liman von Sander, Arıburnu'nun güneyinde bir İngiliz tayyaresinin ateşle düşürüldüğünü ve tayyareci ile rasıdının (gözlemci) esir alındığını, tayyarenin mahv ve harap olduğunu Enver Paşa'ya özel olarak bildirmiştir. Türk Kuvvetlerinin silah ve teçhizat bakımından son derece kısıtlı olduğu bir cephede İtilaf Devletlerinin havadan bile müdahale edecek teknoloji ve güçte olması, Türk askerinin Çanakkale Cephesinde nasıl bir cesaret ve başarı gösterdiğinin kıyaslanmasında bakımından Liman von Sanders'in, Enver Paşa'ya gönderdiği bu rapor önemli bir belge olmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ Kinross, *Atatürk*, s. 105.

¹³⁸ ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 8.

¹³⁹ ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 33-4.

¹⁴⁰ ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 36-2.

¹⁴¹ ATASE, A/ 1-2, D/ 768, F/ 58-2.

142

Fotoğraf 7: Mustafa Kemal Paşa Arıburnu'nda.

1.4.3.Pınarıçi Koyu (Sarı Tepe Altı) Çıkarması

Arıburnu çıkarmasının yapıldığı esnada yarımadanın güneyine, beş ayrı noktaya yapılan İtilaf Devletleri çıkarması, saat 4.30'da başlayan ve yaklaşık 1,5 saat süren donanma bombardımanı sonrası karaya çıkarma başlamıştır. Tek istisna, en kuzeydeki çıkarma noktası olan ve İngilizlerin Y Plajı olarak adlandırdıkları Pınarıçi Koyu veya diğer adıyla Sarı Tepe Altı denilen küçük plaj olmuştur. Bu noktadaki çıkarma, saat 4.30'da yarımadanın ağzındaki ana çıkarma koylarına karşı yoğun ateşin başladığı sırada, aynı Arıburnu çıkarması gibi baskın şeklinde uygulanmıştır.¹⁴³ Belirtilen bu beş noktadan ilk

¹⁴² Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

¹⁴³ Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, *Çanakkale Savaşı Siperin Ardı Vatan Türk Cephesinden 1915 Deniz ve Kara Muharebeleri*, MB Yayınevi, İstanbul 2006, 2. Baskı, s. 46.

çıkarmanın Y Plajına yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak olan bu çıkarma şaşırtma unsuruna dayandırılıp, burada yapılacak olan çıkarma ön bombardıman olmadan yapılması uygun görülmüştür.¹⁴⁴ General Hamilton, güney sahillerinin tespit edilen diğer çıkış yerlerinden daha kuvvetli bir surette savunma altına alınmış olduğunu düşünmüştür. Hamilton'un çıkarma planının başarılı olması için buraların süratle ele geçirilmesi planlanmıştır.¹⁴⁵

Pınarıçi koyuna İngilizler tek kurşun atmadan ve sıfır zayıyla 2200 kişilik bir kuvvetle çıkarma yapmıştır. Buraya çıkarma yapacak kuvvetlerin temel görevi, ana çıkarma noktalarının sol kanatlarını muhafaza etmek ve Türk kuvvetlerinin geriden gelerek kendi kuvvetlerine destek olmalarını engellemek olarak belirtilmiştir. Türk savunması bu beklenmedik noktaya yapılan çıkarmadan saat 06.15'te haberdar olmuştur. Zığındere'de bulunan kuvvetlerin yaklaşık dörtte biri ve Alçıtepe'de kalan 5. Bölüğün iki takımı buraya yönlendirilmiştir. Daha sonra 25. Alayın 3. Taburu, bir sahra bataryası ve 2 makineli tüfekle buraya destek gönderilmiştir. 25. Alayın 1. Taburundan iki bölükle daha takviye edilen Türk kuvvetleri, İngiliz kuvvetlerini 26 Nisan günü saat 11.00'de Pınarıçi Koyu'ndan tamamen çıkarmıştır.¹⁴⁶

1.4.4. İkiz Koyu Çıkarması

Teke Burnu'ndan yukarıda İkiz Koyu, alçak bir tepenin eteğinde yaklaşık 200 metre boyunda dar bir kumsal şeridinden oluşan ve İngiliz kuvvetlerinin ciddi bir engelle karşılaşmadan çıkarma yaptıkları bir yer olmuştur. Bu tepeden bakıldığında arazi Morto Limanına doğru, liman kıyılarını olduğu gibi görmeye müsait olmuştur.¹⁴⁷ İkiz Koyu, İngilizler tarafından Ertuğrul Koyu ve Teke Koyu'ndaki ana çıkarma bölgelerini desteklemek için seçilmiştir. 1000 kişiden oluşan İngiliz kuvveti zayıla vermeden karaya çıkmıştır.¹⁴⁸ İngiliz kuvvetlerine karşı ilk başta 9 kişilik bir Türk kuvveti taarruz etmiştir. Daha sonra 12. Bölüğün gözetleme postası, 6. Bölükten de 35-40 kişilik bir kuvvet takviyesi gelmiştir. 9. Bölüğün ve 7. Bölüğün taarruza gelmesi ile Türk kuvvetleri durumu düzeltmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Steel, Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, s. 67.

¹⁴⁵ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekatı*, C. 1, s. 264.

¹⁴⁶ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 46-47.

¹⁴⁷ İsmail Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü Gün Gün*, Saat Sat Çanakkale, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 1. Baskı, s. 219-220.

¹⁴⁸ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 48.

¹⁴⁹ Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü*, s. 220.

1.4.5. Teke Koyu Çıkarması

Teke Koyu çıkarması şiddetli donanma bombardımanını takiben saat 06.15'te başlamıştır. Teke Koyu, Türk savunmasının en güçlü olduğu noktalardan biri olmuştur. Bununla birlikte İngiliz kuvvetlerinin sayıları 1000'i geçerken, Türk kuvvetlerinin sayısı 240 kişiden oluşmuştur.¹⁵⁰ Teke Koyu'nun zaptı, İkiz Koyu sahilindeki çıkıştan daha tehlikeli bir çıkış olduğu anlaşılmıştır. Tepeler dik olmamakla beraber, merkezde bulunan kum tepeleri, denize bakan sırta kolayca ulaşma imkânı sağlamıştır. Türkler, bu sahili bir ölüm tuzağı haline sokmakta büyük bir sezgi ve zekâ örneği sergilemiştir.¹⁵¹

Saat 9.00'da kayıplara rağmen 2 İngiliz Taburu Teke Koyu'na ayak basmıştır. Türk kuvveti olan 12. Bölük ise zor durumda kalmıştır. Kendisinden çok üstün kuvvetlere karşı mücadele eden Türk kuvvetleri sonunda geri çekilmiş ve tepe düşmüştür.¹⁵² Teke Koyu muharebeleri sırasında 3. Tabur komutanı Mahmut Sabri ve esas olarak 12. Bölük askerlerinin korkusuz ve inatçı direnişleri, birçok bakımdan problemlili olan Türk savunmasındaki zaafı dengelemiş ve İngiliz kuvvetlerinin iç bölgelere ilerleyişini durdurmuştur.¹⁵³

1.4.6. Ertuğrul Koyu Çıkarması

Ertuğrul Koyu'nda saat 6.00'da düşman filikalarının karaya doğru yol aldıkları görülmüştür. Ayrıca İtilaf Devletleri, River Clyde isimli kömür gemisinin gövdesi üzerine ağır makineli tüfekler ve otomatik topları yerleştirmiş, Türk askeri bulunduğu yerden dikkatli bir şekilde izleyip gelişmeleri beklemiştir. Ertuğrul Koyu'na tertiplenen bu karışık ve acayip çıkarma harekâtı sahile 400 metrelik mesafe kalınca arkasındaki bütün filolarla birlikte ağır bir bombardımana başlamıştır.¹⁵⁴ Ertuğrul Koyu civarında mevzilenmiş 26. Alay, 3. Tabur, 10. Bölükten toplam 240 kişi, gerek River Clyde'den gerekse istimbot (küçük vapur) başlarına konan makineli tüfeklerden açılan ateşe rağmen, İtilaf Devletleri kuvvetleri üzerine ağır ve etkili bir tüfek atışı yöneltmiştir. Sahile çıkan filikalardaki herkes anında savaş dışı kalmıştır. Türk askerleri kıpırdayan bir şey kalmayana kadar ateş açmaya devam etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 50.

¹⁵¹ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 1, s. 276.

¹⁵² Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü*, s. 219.

¹⁵³ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 52.

¹⁵⁴ Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü*, s. 213.

¹⁵⁵ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 53.

Türk savunma harekâtı, gelen kuvvetler üzerine ateş açmadan önce, Türk savunma hattı terk edilmiş gibi bir izlenim uyandırmıştır. Filikalar sahile yaklaştıkça Türk kuvvetleri bir ateş kasırgası kopartmıştır.¹⁵⁶ Bu sahili 26. Alayın 3. Taburuna bağlı 10. Bölük savunmuştur. İtilaf Devletlerini karaya çıkarmayan bu bölüğün şan ve şerefle dolu Çanakkale tarihinde ayrı bir yeri olmuştur.¹⁵⁷

1.4.7.Eskihisarlık (Morto Koyu) Çıkarması

Batı-doğu ekseninde Türk savunmasının en solundaki çıkarma bölgesi olmuştur. Morto Koyu'nun doğu ucundaki bu çıkarma, Boğaz ağzındaki kuvvetli akıntının botları olumsuz etkilemesinden dolayı, saat 07.30'da başlamıştır. 850 kişilik İngiliz Kuvvetleri karşısında, Türk kuvvetlerinin sayısı 2. Taburun 8. Bölüğünün bir takım askeri olan 80 kişilik bir kuvvet olmuştur.¹⁵⁸ Türk kuvvetleri çıkarma yapılacak yerler arasında bu bölgeyi düşünmediğinden buraya çok az bir kuvvet ayırmıştır. Filikalar sahile yaklaşınca tepenin yarı yerinde siperde bulunan Türk kuvvetleri tarafından şiddetli ateş altında kalmışlardır.¹⁵⁹

Türk birlikleri cesaretle yaptığı taarruzla biraz ilerleyen İngiliz çıkarmasını Eskihisarlık'a atmıştır. İngiliz kuvvetleri burada savunmada kalmıştır. Anadolu tarafındaki Türk kuvvetlerinin sahil bataryaları duruma seyirci kalmıştır. Bu seyirci kalmanın nedeni sonradan anlaşıldığına göre Alman Topçu Komutanı, İngiliz donanması, kara kuvvetleri ile birlikte hareket edeceğini düşünerek, boğazı zorlayacakları endişesi ile düşman donanmasını beklemiştir.¹⁶⁰

1.4.8.Mustafa Kemal Paşa'nın Arıburnu'nda En Buhranlı Günü

Arıburnu'na yapılan çıkarma harekâtına karşı 19. Tümenin başlattığı gece taarruzunda kuzey ve Kanlısirt dolaylarında bazı mevziilerde başarılar kazanılmasına rağmen, 77. Alayın başarısız hareketleri nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştır.¹⁶¹ 26 Nisan 1915 günü muharebe devam etmekte olup, birinci gün perişan olan 77. Alayın tekrar

¹⁵⁶ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 1, s. 284.

¹⁵⁷ Fikret Güneşen, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İleri Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı, s. 146.

¹⁵⁸ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 54.

¹⁵⁹ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 1, s. 290.

¹⁶⁰ Güneşen, *Atatürk ve Çanakkale*, s. 146.

¹⁶¹ Hülya Toker, Mustafa Toker, *Çanakkale Muharebeleri Kronolojisi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2015, 1. Baskı, s. 178.

toplanması ile meşgul olunmuştur. Bütün alay komutanlarının feryat etmekte olduğu ve yardım talebinde buldukları görülmüştür.¹⁶²

Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu savaşlarında bizim en buhranlı günümüz ve en elverişsiz durumda olduğumuz gün 26 Nisan 1915 günü demiştir. Beş İngiliz tugayına karşı, çünkü şiddetli ve yiğitçe saldırılarla önemli kayıplara uğrayan kuvvetimiz 57. Alay ve 72. Alay, iki taburlu 27. Alay ve yine iki taburdan oluşup çünkü çekilme ve bozgunun dolayısıyla yararlanılamayacak olan 77. Alaydan oluşan kuvvetler karşılaştırıldığında en buhranlı günümüz ifadesinin kullanılma gerekçesi anlaşılmıştır. 25 Nisan 1915, Arıburnu savaşı ile İngilizlerin bu cephede direncini kıran ve Conkbayırı üzerinden İtilaf kuvvetlerinin saldırılarından dolayı pek çok zarar gören 57. Alay ve 27. Alay ulusal savaş tarihimizde hak ettikleri yeri almaya gerçekten layık olmuştur.¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa, eldeki kuvvetlerin azlığından değil, kuvvetinin karşılaşacağı insanüstü güçten endişe etmiştir. Kendi birlikleri yine ayakta, tetikte bekliyor, gerektiğinde son damla kanlarını vermeye hazır ancak bunların İngiliz kolordusu karşısında yeterli olup olmayacağından endişe etmiştir. Kendi birlikleri çok yıpranmış ve takatsiz düşmüştür. 19. Tümen komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın endişeleriyle başlayan 26 Nisan 1915 günü küçük ve bölgesel bazı olaylarla geçiştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa kendi çevresinde verdiği ağır zayıat ve ciddi bir ihtiyat kuvvetinden yoksun olması yüzünden endişeli bir gün geçirmiştir. İtilaf kuvvetleri de aynı endişeleri yaşamıştır.¹⁶⁴ İngiliz Resmi Harp Tarihi, 26 Nisanda Türk taarruzunun devam etmemesini kendileri için büyük bir şans olarak kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği 25 Nisan taarruzunda 57. ve 27. Alayların göğüs kabartıcı sahnelerinin yanı sıra 77. Alayın bozguna uğrayıp geri çekilmesi üzerine istenilen başarı elde edilememiştir.¹⁶⁵

64. Alayın, Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altına verileceği vaat edilmiştir. Söz konusu alay Kocadere'nin batısına ulaşmıştır. Saat 7'den sonra Kemalyeri'nde aşağıdaki emri verdikten sonra kendisi Kocadere köyüne gitmiştir.

Fırka emri:

¹⁶² İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları Orgeneral İzzettin Çalışların Günlüğü*, Hazırlayan: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, 1. Baskı, s. 95.

¹⁶³ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 52-53.

¹⁶⁴ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 143.

¹⁶⁵ Günesen, *Atatürk ve Çanakkale*, s. 187-188.

- 1- “İki günden beri düşman karşısında yaptığımız başarılı saldırılar ve savaşlarda genellikle gösterilen yiğitlik gerçekten övülmeye değerdir. Hepinizi kutlarım.
- 2- Düşmanın hala karşımızda olması, görevimizin bitmediğini gösterir. Görevimizi olumlu bir sonuca ulaştıracağımıza güvenerek bu gece için aşağıda belirtilen düzenlemelerin ve önlemlerin alınmasını emrederim.
- 3- Piyade Alayı 57, Alay 27, Alay 72 ve topçular şimdi buldukları mevzileri gerek avcı hatları ve gerek dayanak ve yedeklerinde bulunan askerlere, savaş gereği ortaya çıkmış bulunan dağımlığı kesinlikle ortadan kaldırarak, tam bir düzen verilmesini, bütün komutanlardan ve subaylardan özellikle isterim. Çevre birlikleri arasında bozulmuş bulunan bağlantılar hemen kurulacaktır. Bu gece, mehtaptan yararlanılarak elde bulunan hatlar tahkim edilecektir.
- 4- Cephane ne pahasına olursa olsun tamamlanacak, askerlerin karnı doyurulacaktır.
- 5- Tümenimizi bu güne kadar takviye eden Alay 64, bir taburu Alay 27 gerisinde ve diğer iki taburu sol kanadın gerisinde ve diğer iki taburu sol kanadın gerisinde tümen yedeği olacaktır.
- 6- Piyade, topçu, cephane kolları, sıhhiye bölüğü, sargı merkezi Kocadere köyündedir.
- 7- Alay 77 yarın tanla birlikte emredeceğim her hareketi yapmaya hazır bir şekilde bulunacaktır.
- 8- Ben geceyi Kocadere köyünde geçireceğim. Bütün birlikler emrolunan hususları ve almış oldukları önlemleri bana bu gece tan ağırmadan önce bildireceklerdir, emrini vermiştir.”¹⁶⁶

26/27 Nisan 1915 günü Mustafa Kemal Paşa'nın elinde taarruz için güçlü bir ihtiyat kuvveti olmadığına 33. Alayın muharebe alanına yetişmesi beklenilmiştir. 19. Tümen komutanı Mustafa Kemal Paşa, Balkan Savaşlarının ordunun üzerine leke ve gölge düşürdüğünü, bundan dolayı ordunun da acılı olduğunu düşünmüştür. Taarruz emrini verirken de şu ifadeleri kullandığı kaynaklarda yer almıştır: “Sanmam ki, içinizde Balkan Savaşının o yüz kızartan anılarını tekrarlamaktansa ölmeyi tercih etmeyecek bir kimse bulunsun,” demiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 53-54.

¹⁶⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 136-138

26/27 Nisan gece yarısından sonra 33. Piyade Alayının komutam altına girmek üzere Bigalı'dan yola çıkarıldığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin kuvvetleri üzerine yeniden taarruza karar vermiştir. İtilaf kuvvetleri, Kabatepe yönünden Kocadere köyünü donanmasıyla ateş altına almıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, taarruz için şu emri vermiştir:

- 1- "25 Nisanda yapılan saldırıyla gemilerine çekilmek zorunda bırakılıp yeniden karaya çıkan düşmanın, dünkü başarılı ateşimizle pek çok sarsılıp manevi gücünün zedelendiğini gördüm.
- 2- Tümen, aldığı iki alay piyade, bir cebel taburundan ibaret imdat kuvvetleriyle düşmanı yüce Allah'ın koruyuculuğuyla tamamen püskürtüp yok etmek üzere bu gün yeniden saldırıya geçecektir.
- 3- Alay 64 sağ kanattan Alay 57'nin mevziinden düşmanın sol kanadı aleyhine saldıracaktır. Alay 57 (gece katılan Alay 77 tabur 3'ten iki bölükle birlikte) Alay 64'ün saldırıya geçmesinden sonra, sağ kanadımızın yedeği olacak ve Alay 64'ün harekâtını izleyecektir. 19. Tümen cebel topçu bataryası, bu sağ kanattan saldırıya geçecek, piyadelerimizin, ileri harekâtını koruyacak ve özellikle düşmanın çıkartma noktasını ateş altına alacaktır.
- 4- Alay 57, halen sağ kanatta bulunan Alay 72 tabur 3 ile birlikte cepheden, sağ ve sol kanadımızın saldırılarına katılacaktır. Alay 27 komutanı, bu Alay 27, tabur 3'ü emri altına alacaktır.
- 5- Alay 72, 27'nin sol kanadını tamamlayarak uzatacak, düşmanın sağ kanadına saldıracaktır. Alay 77'nin, birinci hattaki bölükleri Alay 27'nin saldırısına katılarak gerideki kuvveti de birinci hatta yaklaştırarak Alay 72'nin harekâtını izleyecek ve takviye edecektir.
- 6- Alay 33, tümen yedeği olmak üzere emrim altında, merkez gerisinde bulunacaktır. Tümen 9 ve tümen 7 cebel bataryaları, düşmanın cephe ve sağ kanadını şiddetli ateş altına alarak piyadimizin ileri harekâtını sağlayacaktır.
- 7- Tümen karargâhı merkezde ve cebel bataryaları mevzii çevresinde bulunacaktır," emrini vermiştir.¹⁶⁸

Çanakkale Cephesi'nde yapılan bu ilk muharebelerde, Mustafa Kemal Paşa'nın durumu çabuk kavramak, çabuk karar vermek, kararını enerji ile uygulamak ve sorumluluktan

¹⁶⁸ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 54-55.

çekinmemek suretiyle gösterdiği yüksek komutanlık yeteneği kendisine Arıburnu yöresinin tek komutanı olma olanağını sağlamıştır. En buhranlı günüm dediği anda bile askerlerin maneviyatına etki ederek, taarruz emrini verip, İtilaf Devletleri kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamıştır.¹⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa, 19. Tüme atandığında düşmanın çıkarma yapacağı yerleri öngörmüş fakat üst rütbeli subaylara fikrini kabul ettirememiş, buna rağmen çıkarma yapılan noktalar kendisinin dirayeti ile hazırlık yapılmış ve düşmanın karaya kolayca çıkması ilk etap durdurulmuştur.¹⁷⁰

1.5. KİRTE-ZIĞINDERE-KEREVİZ DERE MUHAREBELERİ

1.5.1. Birinci Kirte Muharebeleri

28 Nisan 1915 saat 08.00 sıralarında adeta bir ateş kasırgası halinde başlayan İtilaf kuvvetlerinin deniz topçusunun bombardımanları bütün Türk mevzilerini taramaya başlamıştır. Çanakkale muharebelerinde aylarca devam edecek ve Türk savunmasına bela olacak o korkunç topçu ateşinde Türk cephesinin kanatlarına sokulan gemilerin yakın mesafeli yan ateşleri öldürücü olmuştur.¹⁷¹ 28 Nisanda sağda Fransızlar, solda da İngiliz birlikleri yürüyüşe geçmiştir. Bu yürüyüş artan bir direniş ile karşılaşılır ve iki mil sonra durdurulmuştur.¹⁷²

İtilaf kuvvetleri, Türk kuvvetleri ile karşı karşıya gelir gelmez, bir harita üzerinden belirledikleri hattan çıkarak, gerçek hedefleri Türk mevzileri oldu ve bütün birlikler önceden aldıkları talimatı unutmuştur. Her bölük komutanı, müstakil olarak muharebeye girdiğinden irtibatları kopmuştur. İngilizlerin merkezi karışmaya başlamış, Türk kuvvetleri de takviye edilmeye başlanmıştır. İngilizlerin ileri harekâtı şiddetini kaybetmeye başlamış ve cephanesi tükenmeye başlayan İngiliz askerlerinde dağılmalar görülmeye başlamıştır.¹⁷³

İtilaf Devletleri askerleri aşırı derece bıkkın ve yorgun düşmüştür. Karadaki askerlerin birçoğu iki üç günden beri uyku yüzü görmemiştir. Hamilton, Ahi Baba Tepesini almak için bir tümen asker vermeye razı olmuştur. Ancak elindeki kuvvetler tükenmiştir. Bu arada Fransızların komutanı Amiral Guepratte ile İngiliz donanmasının komutanı

¹⁶⁹ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 45.

¹⁷⁰ Hanri Benazus, *Kanlı Yazılan Destan Çanakkale*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006,2. Baskı. s. 24.

¹⁷¹ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 308.

¹⁷² Moorehead, *Gelibolu*, s. 142.

¹⁷³ C. F. Aspinal-Ogländer, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 1, s. 354.

Amiral de Robeck çektikleri mesajlarla durumun kurtarılması için takviye kuvvet gönderilmesinin kaçınılmaz olduğunu bildirmişlerdir. Bu mesajlar Londra'da hayretle karşılanmış, savaş bakanı Lord Kitchener, Mısır'daki İngiliz kuvvetler komutanına 42. İngiliz Tümenini ve bir Gurka Tugayını, Hamilton'un emrine verilmesi için Kahire'ye emir göndermiştir.¹⁷⁴ İtilaf askerleri gerilerden malzeme ve su ikmali yapamamıştır. Bunun üzerine Türk kuvvetlerinin karşı taarruzu başlamıştır. Kıyıda getirilen iki Türk bölüğü Fransız alayını yerinde durdurmuştur. Anadolu kıyısında ki Türk bataryalarının top atışları sonucu Fransızlar epey kayıp vermiştir. İngiliz askerleri eski mevzilerinden ancak 600 metre geride tutunabilmiştir. Bu zafer Çanakkale muharebelerinde önemli olaylardan biri olmuş ve 1. Kirte Savaşı adı verilmiştir.¹⁷⁵

28 Nisan gününü Mustafa Kemal Paşa şu şekilde anlatmıştır: “İngilizler sağ tarafımız karşısında Yüksekırt'ın sahile ve güneye doğru bakan kısmında ve Kömürkapı Deresi içinde yamaçlara tutunmuştur. Buna karşı bizim birliklerimiz Cesaret Tepesi'nde ve Karayörük Deresi'ne hâkim yerlerde siper almıştır. Merkeztepe'deki İngilizler tepenin gerisinde, bunun karşısındaki birliklerimiz Ortasırt'a mevzilenmiştir. Kırmızıırt ve Kanlıırt'ın arka hattı İngilizler tarafından işgal edilmiş ve buna karşın bizim birliklerimiz Kırmızıırt ve Kanlıırt'ın doğusunda ve karşısında yer almıştır. 33. Alay iki taburuyla sol tarafı ve bir taburuyla 27. Alayı takviye etmiştir.”¹⁷⁶

İtilaf Kuvvetleri, gündüz dahi karaya asker çıkarmaya devam ediyor, çıkarılan bu askerler ileri sevk edilerek birinci hatlara takviye yapılmıştır. Takviye yaptıkça da ufak ufak ileri taarruz edip, kendilerince münasip mevzilere kadar ilerlemiştir. Türk kuvvetleri ise düzenli bir şekilde karaya çıkan ve ileri taarruzda bulunan kuvvetlere karşı mücadele etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmek üzere kurulacağı söylenen 125. Alay öğleden sonra saat 1-2 arasında Kemalyerine* ulaşmıştır. Bu alaydan derhal bir tabur sol tarafa takviye edilmiştir.¹⁷⁷ 125. Alayın erlerinin gözü önünde, 77. Alaydan üç firari kurşuna dizilmiştir. İtilaf kuvvetleri taarruzlarında başarılı olamamıştır.¹⁷⁸ Birinci Kirte

¹⁷⁴ Tefik Yener, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul 2015, s. 334.

¹⁷⁵ M. Orhan Bayrak, *Çanakkale Savaşları*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005, 3. Baskı, s. 102.

¹⁷⁶ Murat Karataş, *Haritalarla Çanakkale Savaşları Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Kara Muharebeleri*, I. Kısım (Osmanlı Kaynaklarına Göre), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, 1. Baskı, s. 47.

¹⁷⁷ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 65.

¹⁷⁸ Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 95.

*Kemalyeri: Seddülbahir ve Arıburnu'na yapılan ilk çıkarmalarda Mustafa Kemal Paşa'nın bir sel yarımında ayaklı bir dübün ile düşman hatlarını gözetlediği yere verilen isimdir. Mustafa Kemal

savaşında aslında Türk kuvvetlerine geri çekilme emri verilmiştir. Ancak Binbaşı Mahmut Sabri, ileri hatlardan çözülerek geri çekilen kuvvetleri görünce ihtiyat kuvvetlerini alarma geçirip çözülen kuvvetleri de emrine alarak tekrar hücumla geçirmiştir.¹⁷⁹

Birinci Kirte Muharebesi kazanılmasına rağmen Osmanlı Genelkurmayı, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nın güneyine giderek yerleşmesinden duyduğu rahatsızlığı 5. Ordu karargâhına bildirmiştir. Türk kuvvetlerinin süratle toplanıp karşı hücumla düşman askerini denize dökmesini istemiştir. 5. Ordu karargâhının Anadolu yakasının savunulması konusundaki ısrarı ve kuzey kanadına takviye göndermeme inadı Osmanlı Devleti için Çanakkale Cephesinde önemli fırsatların kaçmasına neden olmuştur.¹⁸⁰ Çanakkale kara harekâtının başladığı günden itibaren, Mustafa Kemal Paşa'ya 30 Nisan 1915 günü padişah adına, çalışkan ve özverili hizmetlerinin bir armağanı olarak gümüş imtiyaz madalyası gönderilmiştir. Geceli gündüzlü süren savaş başarılı bir biçimde yöneterek, her zaman bir başka biçimde beliren fedakâr hizmetlerinin sürdürülmesi de istenilerek, emrindeki subay ve erlerden imtiyaz madalyası kazanmaya hak kazananların ismini belirtmesi istenmiştir.¹⁸¹

Birinci Kirte savaşını takiben Türk kuvvetleri 1-2 ve 3-4 Mayıs 1915 geceleri taarruz yapmıştır. 1-2 Mayıs gecesi baskın şeklinde yapılan taarruz İngilizlerin sert direnişiyle karşılaşmıştır. 2 Mayıs gecesi ise İngilizler taarruza geçtiler ancak Türk savunmaların güçlü direnişi karşısında bir sonuca ulaşmadan geri atılmıştır. 3-4 Mayıs gece taarruzlarında Türk kuvvetleri başarısız olmuştur. Bunun nedeni kuvvetlerin parça parça kullanılması, topçu desteğinin yetersiz oluşu ve taarruzun kuvvetli ihtiyatlarla beslenememesi olmuştur.¹⁸² Bütün bunlara rağmen Birinci Kirte Muharebesi, ihtiyatları yerinde ve zamanında kullanmak bakımından Çanakkale Cephesinde yapılan hazırlıksız

Paşa'ya karargâhınız hep burada mı kalacak burasının adı nedir denilince sel yarıntısının adı mı olur cevabını vermesi üzerine Fahrettin Paşa (Altay) olur olur mesela Kemalyeri olur demiştir. Daha sonra sel yarıntısının adına Kemalyeri denilmiştir. Fahrettin Altay, *a. g. e.*, s. 82-83.

¹⁷⁹ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 311.

¹⁸⁰ Tuncay Yılmaz, *Alçitepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, 4. Baskı, s. 95.

¹⁸¹ Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 69.

¹⁸² Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, Genişletilmiş Yeni Baskı, s. 120-121-124-128-129.

taarruzlar yanında parlak bir yer tutmuştur. Bu muharebe Seddülbahir Cephesinde düşmanın dar bir sahada kalmasını sağlayan ilk başarılı harekât olmuştur.¹⁸³

1.5.2. İkinci Kirte Muharebeleri

6-8 Mayıs 1915 İkinci Kirte muharebesine katılan asker gibi devamlı muharebelere ve uykusuzluktan güçsüz düşmüş kıtalar ile bir sürü taarruz harekâtına girilmesi büyük harplerde bile az görülmüştür. On beş günden beri tek gece bile olsun istirahat yüzü görmüş tek asker kalmamıştır.¹⁸⁴ 6 Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletlerinin Mısır'dan gelen yeni kuvvetlerle morali düzelmiştir. Birinci Kirte savaşından Türk kuvvetlerinin yorgun olduğu var sayılarak İtilaf kuvvetleri Alçıtepe'yi almak için taarruza geçmiştir.¹⁸⁵

İtilaf donanması 6 Mayıs günü üç taraftan bolca cephe yakarak ateşe başlamıştır. Donanma ateşine kara topçusu da aynı şiddetle katılmıştır. İtilaf kuvvetleri zamanı iyi seçmiş, Türk kuvvetlerinin kendini toparlayamadığı en kritik bir anda harekete geçmiştir. Türk siperlerinde ki, Türk kuvvetleri üzerlerinde kopan yangılara aldırış etmeden ileriye gözleyip, İtilaf kuvvetlerini sabırla beklemiştir. Genç subaylar ve Çanakkale'nin komutan çavuşları sağa sola koşup emirler vermiştir. Ölünecek, fakat bir karış toprak asla düşmana verilmeyecek, boğaz savunmasının kilidi İtilaf kuvvetlerinin eline düşürülmeyecek emri verilmiştir.¹⁸⁶ İngiliz askerleri taarruzun başlarında biraz ilerleme olanı buldularsa da daha sonra Türk kuvvetinin karşı taarruzları ile geri atılmıştır.¹⁸⁷

7 Mayıs günü Türk kuvvetleri 15 dakikalık bir topçu hazırlığından sonra saat 10.00 gibi taarruza devam etmiştir. Türk ihtiyat kuvvetleri mevzilerine giren İtilaf kuvvetlerine karşı taarruzlarla İtilaf kuvvetleri geri atılmıştır.¹⁸⁸ 8 Mayıs'ta çarpışmalar devam etmiştir. Çok kanlı geçen muharebeden sonra İtilaf kuvvetleri, Türk mevzilerine girmiştir. 8 Mayıs gecesi Türk kuvvetlerinin yaptığı taarruzla, İtilaf kuvvetleri

¹⁸³ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 yılı Hareketleri*, C. 2, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınlar, Ankara 1964, s. 175.

¹⁸⁴ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekati*, C. 1, s. 404.

¹⁸⁵ Bayrak, *Çanakkale Savaşları*, s. 107.

¹⁸⁶ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, s. 409-410.

¹⁸⁷ Sinan Bilge, *Çanakkale Savaşları 1915-1916*, Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş. Yayınları, İstanbul 1995, s. 29.

¹⁸⁸ Belen, *Türk Harbi 1915*, C. 2, s. 186.

mevzilerden atılmıştır.¹⁸⁹İkinci Kirte muharebesinde 6 Mayıs sabahı, Alçıtepe'ye ortalık kararmadan önce varılacağı ümit edilmiştir. Ancak üç gün süren muharebeden sonra, ayın sekizinci günü akşamı İtilaf kuvvetleri hattı, hiçbir yerde yaklaşık altı yüz metreden fazla ileri gidememiştir. İtilaf kuvvetlerinin bu muharebede kaybı yaklaşık 6500 kadar veya fiilen muharebeye katılan kuvvetlerin yüzde otuzu kadar olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁰

1.5.3. Üçüncü Kirte Muharebeleri

İkinci Kirte muharebesinden sonra 18 Mayıs 1915 gününe kadar cephede genel bir sessizlik süreci yaşanmıştır. Hem İtilaf kuvvetleri hem Türk kuvvetleri eksiklerini ve cephanelerini tamamlamak ile meşgul olmuştur. 18 Mayıs günü saat 17.00'de Türk topçularının ateşi ile cephedeki sessizlik bozulmuştur. 19 Mayıs 1915 günü Türk kuvvetleri yaklaşık 42 bin kişilik bir kuvvetle Anzaklara karşı süngü hücumuna geçmiştir. Anzaklar siperde olduğu için Türk kuvvetlerine çok kayıp verdirmiştir. Bu süngü hücumu Gelibolu'da yaşanan en kanlı taarruzlardan biri olmuştur. 20 Mayıs 1915 günü her iki tarafta ölümlerin gömülmesi için karşılıklı olarak ateşkes izni olmaksızın birbirlerine ateş açmamışlardır.¹⁹¹

25 Nisan 1915'ten İkinci Kirte Muharebesi'nin sona erdiği 8 Mayıs 1915 gününe kadar geçen 14 günlük süre içinde hemen her gün kanlı boğuşmalara sahne olmuştur. Seddülbahir Cephesi'nde, Üçüncü Kirte Muharebesinin başladığı 4 Haziran 1915 gününe kadar yukarıda ifade ettiğimiz 18 -19 Mayıs günleri hariç genel olarak bir durgunluk evresi yaşanmıştır. 8 Mayıs – 4 Haziran 1915 arasında yaşanan bu genel durgunluk taraflar için birliklerini dinlendirme ve takviye etme fırsatı vermiştir.¹⁹² General Hamilton, Mayıs sonuna kadar Seddülbahir'deki İngiliz ve Fransız mevzilerini, Türk siperlerine en yakın hücum mesafesine kadar yaklaştırmıştır. Hamilton, İngiltere'den yeteri derece insan ve mühimmat gelinceye kadar taarruz etmeyi uygun görmemiştir. Fakat Seddülbahir'deki hem İngiliz hem Fransız kolordu komutanları, Seddülbahir'e yapılacak olan bir İtilaf kuvvetleri taarruzu ile Alçıtepe'nin zapt

¹⁸⁹ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 231.

¹⁹⁰ C. F. Aspinall-Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekatı*, C. 1, s. 421.

¹⁹¹ Bayrak, *Çanakkale Savaşları*, s. 108-109.

¹⁹² Gürsel Akingüç, *Tarihi Süreç İçinde Çanakkale Muharebeleri ve Muharebe Alanları*, Ajans 2023 Yayınları, İstanbul 2011, 1. Baskı, s. 155.

edileceğini ileri sürmüştür.¹⁹³ Seddülbahir Cephesi'nde Üçüncü Kirte Muharebeleri, 4 Haziran 1915 sabahı saat 08.00'de İngiliz ve Fransız topçusunun açtığı yoğun ateşle başlamıştır. Yoğun topçu ateşi saat 12.00'ye kadar 4 saat aralıksız devam ederek Türk hatları üzerinde oldukça tahribata yol açmıştır.¹⁹⁴

Üçüncü Kirte Muharebesi'nde İtilaf kuvvetleri ilk defa zırhlı araç kullanmıştır. İngilizlerin 29. ve 42. Tümenler ve deniz piyade tümenleri ile Fransızların 1. ve 2. Tümenleri şiddetli bir saldırıya geçmiştir. Türk kuvvetlerinin 1. Hat siperlerini ele geçirmişlerdir. Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır. Kirte köyü çevresinde mevzilenmiş topçu komutanı Arif Bey'e, Grup topçu komutanı Binbaşı Binhold'tan gelen emir, birinci hat siperlerimiz işgal edilmiştir. İtilaf kuvvetleri ilerlemeye devam ediyor, topları tahrip ederek geri çekiliniz, olmuştur. Emri alan Teğmen Arif Bey, gözbebeği gibi koruduğu toplarına kıyamaz, geri çekilmeyi de onuruna yediremeyen Arif Bey, direnmeye karar vermiştir. İtilaf kuvvetlerini durdurur ve geriden gelen takviye kuvvetlerle itilaf kuvvetlerini siperlerine kadar kovalamıştır. Bir ordu kendi subayına emanet edilirse zaferin kaçınılmaz olduğu gözler önüne serilmiştir.¹⁹⁵

Üçüncü Kirte Muharebesi'nde yaşanan bu Alman subayın geri çekilme emrine rağmen emri dinlemeyen Türk subayı Teğmen Arif Bey'in bu davranışı Mustafa Kemal Paşa'nın, Enver Paşa'ya, Arıburnu'ndan yazdığı mektubun haklılığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Arıburnu'ndan, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya mektubu: “Maydos bölgesi kuvvetlerine komuta ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Liman von Sanders Paşa, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı, gerektiği şekilde incelemede bulunacak kadar da bir zamana sahip olmadığından, sadece ihraç noktalarını tamamıyla açık bırakacak tertibat almış ve düşmanın karaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Vatanımızın savunulmasında kalp ve vicdanları bizim kadar çarpmadığına şüphe olmayan, başta Liman von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikri gücüne de itimat buyurmamamızı kesin olarak temin ederim. Bizzat buraya teşrif ederek, umumi vaziyetimize göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim” demiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ C. F. Aspinall – Oglender, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Hazırlayan: Metin Martı, C. 2, Arma Yayınları, İstanbul 2005, 2 Baskı, s. 53.

¹⁹⁴ Akingüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 157.

¹⁹⁵ Osman Altıok, *Çanakkale Cehennemi*, Baskı Ümit Ofset, Eskişehir, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, s. 113.

¹⁹⁶ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 43.

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya bu mektubu 3 Mayıs 1915 günü yazmıştır. Üçüncü Kirte Muharebesi ise 4 Haziran 1915 günü meydana gelmiştir. Yazılan bu mektup ile muharebe esnasında yaşanan bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın endişelerinde haklı olduğunun adeta ispatı olmuştur. 19 Mayıs taarruzunda Türk kuvvetleri çok kayıp verdiği için Üçüncü Kirte Muharebesinde 5/6 Haziran 1915 gece taarruzu yapılabilmesi için iki taburluk bir kuvvet takviyesi yapılmıştır. Bu muharebede tümenler, alaylar birbirine karışmıştır. Türk kuvvetlerinin kaybı şehit ve yaralı olarak 10.000 kişiye ulaşmıştır. İtilaf kuvvetlerinin kaybı ise 7500 kişi olmuştur.¹⁹⁷

Üçüncü Kirte Muharebeleri'nde 5. Ordu komutanlığı, ilk gün İtilaf kuvvetlerinin eline geçen siperlerin yeniden alınması gerektiğini bildirmiştir. Siperlerin bazıları geri alınabilmesine rağmen ağır topçu ve makineli tüfek atışı nedeniyle ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. Üçüncü Kirte Muharebesi'nin sonucunda İtilaf kuvvetleri asıl hedefleri olan Alçıtepe'ye yinede ulaşamamıştır.¹⁹⁸ Çanakkale Cephesinde yapılan bu muharebelerde İtilaf kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında silah ve teçhizat bakımından İtilaf askerlerinin üstün olmasına rağmen Türk askerinin başarılı olmasındaki en büyük etken kumandan ile kıtalar arasındaki bağların sağlam olması olmuştur.¹⁹⁹

Birinci Kirte Muharebesi ile Üçüncü Kirte Muharebesi arasında geçen zaman zarfında Mustafa Kemal Paşa, Enver paşa'ya bir mektup yazmıştı. Enver Paşa'nın da 11 Mayıs 1915 günü Gelibolu Cephesini ziyaret etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına yanıt olarak geldiği değerlendirilmiştir. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Kemalyeri karargâhında bir saat görüşmüştür. Esat Paşa, komutası altındaki bu hırslı subayı daha yakından takip edebilmek için denetimi doğrudan eline alacağını bildirerek kendi karargâhını da Kemalyerine taşımıştır. Esat Paşa, çarpışmanın birinci aşamasının başarıyla sonuçlandığını açıklayıp, cepheye gelen bütün askerlere ve özellikle birliklerin en önünde yer alan 19. Tümen komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya şükranlarını bildirmiştir.²⁰⁰

Birinci Kirte Muharebesi'nden sonra komutanlar toplantısı yapan Mustafa Kemal Paşa, 17 Mayıs 1915 tarihine kadar 19. Tümen komutanlığı yanında Arıburnu Kuvvetleri

¹⁹⁷ Belen, *Türk Harbi 1915*, C.2, s. 193.

¹⁹⁸ Yılmaz, *Çanakkale Kara Muharebeleri*, s. 112.

¹⁹⁹ Cemil Conk, Liman von Sanders, Fahrettin Altay, *Çanakkale Hatıraları*, Hazırlayan: Metin Martı, C. 2, Arma Yayınları, İstanbul 2002, 1. Baskı, s. 133.

²⁰⁰ Mango, *Atatürk*, s. 146.

Komutanlığı görevini üstlenmiştir.²⁰¹ 17 Mayıs 1915 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı görevini bırakarak 19. Tümen komutanlığına dönmüştür. 3. Kolordu komutanlığının emri ile Çanakkale'deki kuvvetler yeniden düzenlenmiş ve bölge dört gruba ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19. Tümeni, Kuzey Grup Komutanlığına bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya, Arıburnu Muharebeleri hatırası olmak üzere padişah adına "Muharebe Altın Liyakat Madalyası" verilmiştir.²⁰²

Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Muharebeleri ile ilgili gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın ile yaptığı röportajda Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı döneminde yaşanan bir olaya özellikle dikkat çekmiştir. "Biz ferdi kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz, yalnız size Bombasırtı olayını anlatmadan geçmeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak. Birinci siperdekiler hiçbiri kurtulmamacasına düşüyor, ikinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar gıpta edilecek ve şaşılacak bir tevekkül biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir tereddüt bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okuma bilenler ellerinde Kuranı Kerim cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler Kelime-i Şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrik edilecek bir örnektir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebelerini kazandıran bu yüksek ruhtur" demiştir.²⁰³

Mustafa Kemal Paşa'nın Arıburnu Kuvvetler Komutanlığını bırakmasından çok kısa bir süre sonra 23 Mayıs 1915'te kendisine Demir Haç nişanı verilmiştir. Bununla Almanlar kendilerine yakınlaştırmak istese de bunda pek etkili olamamıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Muharebelerinde Almanlara değil üç dakika sonra öleceğini bilen ve sekiz metre ilerisinde ki düşmana sarsılmaz bir irade ile hücum eden Türk askerine güvenmiştir.²⁰⁴ 1 Haziran 1915'te, henüz varlığından bile kimsenin haberi olmadığı bir tümene yarbay rütbesi ile atanmış olan, Mustafa Kemal Paşa albaylık rütbesine yükselmiştir.²⁰⁵ Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, albaylığa yükselişi nedeni ile Mustafa Kemal Paşa'yı yeni rütbesi için tebrik etmiştir. Bu terfi görmekte olduğunuz büyük ve fedakarane hizmetlerinize karşılık bir mükâfat değil

²⁰¹ Aydemir, *Tek Adam*, C.1, s. 224.

²⁰² Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 47.

²⁰³ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 34-35.

²⁰⁴ Mango, *Atatürk*, s. 146.

²⁰⁵ Atay, *Çankaya*, s. 90.

ancak memlekete daha mühim ve ordumuza daha kıymetli hizmetler görebilecek mevkilere erişebilmek için gereken bir basamak, demiştir.²⁰⁶

1.5.4. Birinci Kerevizdere Muharebesi

Seddülbahir'den kuzeye doğru birkaç kilometre ilerlerseniz sağınızda boğaz tarafında iki dereye rastlanır ve bunlardan ilkinde Kerevizdere adı verilmiştir. İkincisine ise Domuzdere denilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nın güneydoğusuna ve boğaza bakan bu kesime Fransız tümenleri yerleştirilmiştir.²⁰⁷ Fransız kolordu komutanı tarafından hazırlanan plan, General Hamilton tarafından uygun bulunarak onaylanmıştır. Türk kayıtlarına “83 Rakımlı Tepe Muharebesi” veya “Birinci Kerevizdere Muharebesi”, Fransız kayıtlarına göre “Dördüncü Kerevizdere Muharebesi” olarak bilinen muharebe başlamıştır.²⁰⁸ Taarruz günü olarak 21 Haziran 1915 tespit edilmiştir.²⁰⁹

Fransızlar 21 Haziran sabahı 600 metrelik dar bir cephe hattı üzerinden, sabah saat 06.00'da Türk siperlerini topçu ateşine tutmuştur. Fransız topçu ateşi her zamankinden daha yoğun olmuştur. Türk siperleri bu top atışlarından özellikle ilk siperleri büyük zarar görmüştür. İlk Türk siperleri ele geçirilmiş, bununla birlikte Türk kuvvetleri de karşı saldırılara başlamıştır.²¹⁰

İlk hamlede 83 Rakımlı Tepe, daha sonra diğer Türk mevzilerini Fransızlar ele geçirmiştir. Türk kuvvetlerinden 2. Tümen çok zayıf vermiştir. İhtiyattaki 12. Tümeden takviye alarak Türk kuvvetleri tepeyi geri almıştır. Fakat Fransız kuvvetlerinin topçu baskısı ve Türk kuvvetlerinin geriden gelen takviyelerinin gelememesi üzerine 83 Rakımlı Tepe tekrar Fransızların eline geçmiştir. Gece yapılan baskınla Türk kuvvetleri siperleri tekrar ele geçirmiştir. Fransız karşı süngü hücumuyla 83 Rakımlı Tepeyi tekrar ele geçirmişlerdir.²¹¹ Fransızların 21-25 Haziran içinde kazandıkları netice memnuniyet verici olmuştur. Gerçi Türkler hala Kerevizdere'nin batı sahilinde kuvvetli kalmıştır. Bu muharebe sonucunda Fransızların kaybı 2500 ölü ve yaralı, Türklerin 6000 kişiden fazla zayıf olduğu belirtilmiştir.²¹²

²⁰⁶ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 50.

²⁰⁷ Altıok, *Çanakkale Cehennemi*, s. 114.

²⁰⁸ Akıngüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 159.

²⁰⁹ C. F. Aspinall – Oglender, *Çanakkale Gelibolu Harekati*, C. 2, s. 94.

²¹⁰ Altıok, *Çanakkale Cehennemi*, s.114.

²¹¹ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 244-248.

²¹² C. F. Aspinall – Oglender, *Çanakkale Gelibolu Harekati*, C. 2, s. 97-98.

Birinci Kerevizdere Muharebesinde, Fransızların topçu ateşinden sonra süngü hücumuna geçmesi üzerine Türk askerleri boğaz boğaza kanlı bir mücadeleye tutuşmuştur. Bu mücadeleye tutuşanlardan biri de Edincikli Mehmet Çavuş bir ara süngüsünün yere düştüğünü görmüştür. Almak için kolunu uzatmak istediğinde kolunun birinin parçalanmış ve sallanmakta olduğunu görmüştür. Arkadaşlarına hemen döneceğim diyerek komutanı Saim Bey'e sallanan kolunu göstererek birazda sertçe bir ifade ile “komutanım bu koldan hayır yok, al şu bıçağı kesiver” demiştir. Komutanı “evladım sargı yerine göndereyim, kanı durdursunlar” demesine rağmen çavuşun ısrarına dayanamayıp kolu kesmiştir. Mehmet Çavuş kesik kolu ile tekrar arkadaşlarının yanın koşup savaşa devam etmiştir. Akşam olup çarpışmalar sona erince, arkadaşları Mehmet Çavuşun sağlam eliyle tüfeğine sımsıkı sarılmış yatarken bulmuştur. Kan kaybından şehit olduğu anlaşılmıştır. Vatan diğer cephelerde olduğu gibi Birinci Kerevizdere Muharebelerinde de canını hiçe sayarak fedakârlık yapan Türk askerleri sayesinde kurtulmuştur.²¹³

1.5.5. Zığındere Muharebesi

Fransızların cephenin doğu kanadı üzerinde elde ettiği kısmı başarıdan dolayı, General Hamilton umutlanmıştır. Bu kez cephenin batı kanadı üzerinden yapılacak taarruzla, bir hamlede Türk cephe hattının sağ yanını kopartmak ve Yassı Tepe'ye ulaşmayı amaç etmiştir. Yassı Tepe'ye ulaşıldığı takdirde Seddülbahir Cephesi'ndeki Türk hatları, Kirte Deresi- Adalar Denizi arasındaki bölümler yarılacak ve Alçı Tepe'nin batı yönünden tehdit edilebileceği düşünülmüştür. Taarruz planını belirleyen ve birliklerini bu plana göre tertipleyen İngilizler, her taarruzdan önce olduğu gibi ilk olarak belirledikleri hedeflere topçu ateşi başlatmıştır. Ancak bu kez topçu ateşi taarruz saatinden çok önce 25 Haziran 1915 gününden itibaren başlatılmıştır.²¹⁴

İtilaf kuvvetlerinin açtığı bu top ateşi 89 top, 2 kruvazör ve 2 muhrip tarafından yapılmıştır. 28 Haziran 1915 günü saat 11.20'de top ateşi en büyük şiddetini almış ve taarruz saat 11.00'de başlamıştır. İngilizlerin Zığındere batısında yaptıkları taarruz Cenup Grubu Komutanı Veber Paşa'yı endişeye düşürmüştür. Veber Paşa, cepheyi Alçitepe'ye kadar geriye almak istemiştir. Kendisi bundan vazgeçirilmiştir.²¹⁵

²¹³ Altıok, *Çanakkale Cehennemi*, s. 115.

²¹⁴ Akingüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 163-164.

²¹⁵ Belen, *Türk Harbi 1915*, s. 198-199.

Liman von Sanders, Zığındere Muharebesi sırasında geri çekilmeyi düşünen Alman Veber Paşa'nın bundan sonra komutanlık yapamayacağına karar vermiştir. İki aydır Seddülbahir'de görev yapmakta olan Veber Paşa'nın yerine Vehip Paşa atanmıştır.²¹⁶29 Haziran günü yapılan muharebelerde Zığındere batısındaki mevziler elden ele geçmiştir. Türk kuvvetlerinin yaptığı karşı taarruzlar çok zayıflatılmıştır. 29/30 Haziran gecesi Türk karşı taarruzu devam etmiş, ancak iki siper geri alınabilmiş, esas Türk mevzileri ele geçirilememiştir. Türk kuvvetleri 30 Haziranda taarruza devam etse de başarılı olamamıştır.²¹⁷

1 Temmuzda, Türk kuvvetleri bazı siperler üzerine taarruza geçmiştir. Türk kuvvetlerinin bombası olmadığı için bu taarruzda etkili olamamış, geri püskürtülmüştür.²¹⁸ 28 Hazirandan, 5 Temmuz kadar süren bu muharebeler Çanakkale Muharebelerinin en kanlı çarpışmalarından birini teşkil etmiştir. 1.5 kilometrelik bir alanda beş tümen kullanılmıştır.²¹⁹

5 Temmuzda Zığındere 'de düşmanın sol kanadına yapılacak taarruzu Mehmet Ali Paşa yönetecek ve taarruz şöyle planlanmıştır: 5. Tümen (6 tabur), Zığındere ile deniz arasında, 5. Tümen (5 tabur), Zığındere doğusundan 5 Temmuz saat 03.54'te baskın tarzında taarruz etmesi planlanmıştır. İtilaf kuvvetleri bir hafta içinde mevzi kuvvetlerini güçlendirmiştir. Buna rağmen Türk kuvvetleri düşman mevzilerine cesaretle saldırmıştır. Öğleye kadar yapılan Türk taarruzundan netice alınmadığı gibi Türk kuvvetleri 5000 kişi kaybetmiştir. Bu güne kadar yapılan muharebelerde Türkler 10858 kişiyi kaybetmiştir. Zığındere'de, hazırlıksız ve desteksiz taarruzlar yüzünden Türklerin kaybı 16000 kişi olmuştur.²²⁰

Zığındere Muharebelerinde, Türk kuvvetleri, subayı ve erleriyle düşmanlarını bile hayran bırakan kahramanlık örnekleri vermiştir. Kendilerine verilen görevi canları pahasına yapmıştır. General Hamilton anılarında özetle şunları söylemiştir: “Düşman subayları çok üstün vasıflı kişiler. Ellerinde kılıçlar, erlerin önünde bize doğru koşuyorlar ve birliklerinin cesaretlerini perçinliyorlar. Fakat ateşlerimize dayanamayıp ağır zayıt verdiler. Geri çekildiklerinde arazinin üzeri iki sıra Türk cesetleriyle doluydu” demiştir. 9 Temmuzda cesetlerin gömülebilmesi için 45 saatlik ateşkes

²¹⁶ Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 250.

²¹⁷ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 255.

²¹⁸ C. F. Aspinall – Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekati*, C. 2, s. 110.

²¹⁹ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 255.

²²⁰ Belen, *Türk Harbi 1915*, C. 2, s. 200.

istenmesine rağmen Türklerin bu isteği kabul edilmemiştir. Hamilton: “ Türklerin ölüleri yerde durursa üstüne basıp geçemezler” demiştir. Bu da Türk süngüsünden ne kadar korktuğunun belirtisi olmuştur. Cesetler kokmaya başlayınca çekilmek zorunda kalmıştır.²²¹

Zığındere Muharebesi, Çanakkale Kara Muharebeleri sırasında Mehmetçiğin, vatanın bir karış toprağı uğruna gözünü kırpmadan nasıl ölüme koştuğunun en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur.²²² Zığındere Muharebeleri’nde subayları tarafından kahramanca sevk edilen bir grup Türk askeri yaklaşık 40 metrelik bir İngiliz siperini zapt etmeyi başarmıştır. Bütün teşebbüsleri fayda vermemiş ve bu küçük grup geri atılmıştır. Daha sonra Türk kuvvetleri tarafından ileriye gönderilen ileri karakolları, verdikleri raporda “Cephe ilerisinin cesetlerle halı gibi örtülmüş olduğunu” bildirmiştir.²²³

1.5.6. İkinci Kerevizdere Muharebesi

12-13 Temmuz 1915’te yapılan muharebeye, Türkler İkinci Kerevizdere Muharebesi diye adlandırırken, bu muharebeye İngilizler Alçıtepe harekâtı veya Kanlıdere harekâtı, Fransızlar ise Beşinci Kerevizdere adını vermiştir. İtilaf kuvvetleri, haziran ayından beri Zığındere ve Kerevizdere bölgelerinde sayısı sınırlandırılmış taarruzlar yaparak Türk kuvvetlerinin dikkatini güney bölgeye çekmiştir. Böylece ağustos ayında Anafartalar’a yapacağı çıkarmanın başarısını garantilemek istemiştir. Planları etkisini göstermiş, Türk kuvvetlerinin çoğu güneye kaydırılmıştır.²²⁴

12 Temmuz sabahından itibaren başlayan ve şiddetini gittikçe arttıran topçu ateşinden sonra saat 07.00’de taarruz başlamıştır. Taarruz birbiri gerisinden dalgalar halinde yayılmıştır. İlk taarruzla dalga halinde hücum ederek bir kısım Türk siperlerine girilmiştir. Fransızların taarruzları da küçük bir muvaffakiyetle neticelenmiştir.²²⁵ İtilaf kuvvetlerinin bu sefer ki bombardımanı günlerce sürmemiş ama çok şiddetli olmuştur.²²⁶

İngiliz kuvvetlerinin sınırlı sayıda kuvvetlerle başlattıkları taarruz sırasında, ön hatlardaki Türk siperlerinin bazılarında girilmiştir. Bu ilk siperlere giren İngiliz askerleri

²²¹ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 255-256.

²²² Akingüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 168.

²²³ C. F. Aspinall – Ogländer, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, C. 2, s. 110.

²²⁴ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 256.

²²⁵ Belen, *Türk Harbi 1915*, C. 2, s. 202.

²²⁶ Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 250.

kolayca saf dışı bırakılmış veya geri çekilmeye zorlanmıştır. İki defa daha tekrarlayan İngiliz taarruzları geri püskürtülmüştür. İngiliz taarruzlarının küçük birlikler tarafından icra ediliyor olması ve devam ettirilmemesi, İngiliz kanadındaki bu taarruzun aldatmaya yönelik olduğu kanısını uyandırmıştır.²²⁷

13 Temmuz günü de İngilizlerin taarruzları devam etmiş ancak sonuçsuz kalmıştır. İki günlük kanlı muharebeler sonucunda İngilizler, her ne kadar Kemal Bey Tepesinin (83 rakımlı tepe) bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye egemen bir hat tutmuşlarsa da Türk kuvvetlerinin direnişini kıramamış ve hedeflerine ulaşamamıştır. İkinci Kerevizdere muharebesi ile ilgili yabancı yazarlardan Fransız yazar Charles Roux, Türk askeri için şu ifadeleri kullanmıştır: “İtiraf etmek gerekir ki, Türkler çok şerefli kişilerdir. Sonuna dek direnmeden ve hele kalabalık bir halde iken, dipçiklerini havaya kaldırarak teslim olmak ve muharebe hattından kaçmak bunların âdeti değil” demiştir.²²⁸

Ağustosta yapılacak esas taarruz zamanının yaklaşması ve bu ana kadar kıtaların taarruz kuvvetinin muhafazası noktasından Seddülbahir'e yapılan bu üç taarruzun yapılıp yapılmama meselesi her vakit incelemeye değer bir mesele olmuştur. Bu üç taarruzda da İngilizler 7700, Fransızlar 4600 olmak üzere 12300 kişi kaybetmiştir. Bu üç taarruzda Türk kuvvetlerinin kaybı ise 30000 kişiyi bulmuştur.²²⁹

1.5.7. Haziran-Temmuz 1915 Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri

Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa, albaylığa yükselmiş, Liman von Sanders, onu biraz başına buyruk bulmakla tümen komutanı olarak yeteneklerini takdir etmiştir. Buna karşın Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan kuşkulana devan edip, yanlışını çıkarmak için fırsat kollamıştır.²³⁰ 29/30 Haziran 1915 gecesi Mustafa Kemal Paşa, İtilaf kuvvetlerinin ateşini büyük çaplı bir ateş zannederek 19. Tümeneye saldırıya geçme emri vermiştir. Bu saldırı sonucu yaklaşık 1000 kadar Türk askeri yaşamını yitirmiştir. Enver Paşa, Liman Von Sanders üzerinden Esat Paşa aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya bir azarlama yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendisine saldırı için yetki verildiğini, subayların başlangıçta elde ettikleri başarıları sürdüremediklerini söylemiştir.²³¹

²²⁷ Akingüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 170.

²²⁸ Seçer, *Destanlaşan Çanakkale*, s. 261.

²²⁹ C. F. Aspinall – Ogländer, *Çanakkale Gelibolu Harekatı*, C. 2, s. 128.

²³⁰ Kinross, *Atatürk*, s. 107.

²³¹ Mango, *Atatürk*, s. 147.

Enver Paşa, haziran ayının sonunda Çanakkale cephesini tekrar ziyaret etmiştir. 29/30 Haziranda 19. Tümenin yapmış olduğu başarısız taarruzu eleştirmesinin ardından cephede iken Mustafa Kemal Paşa'nın komuta yerine uğramamıştır. Enver Paşa'nın bu davranışından dolayı Mustafa Kemal Paşa istifasını Liman von Sanders'e bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın değerlerinden söz ettikten sonra Liman von Sanders, Enver Paşa'ya yazdığı mektupla, Mustafa Kemal Paşa'nın gönlünün alınması için bir yazı yazılmasını istemiştir. Enver Paşa, bir mektup yazarak Mustafa Kemal Paşa'nın gönlünü almış, görevine devam etmesini istemiştir.²³²

Çanakkale Cephesine önce Talat Paşa'nın başkanlığında bir İttihat ve Terakki heyeti, arkasından Enver Paşa ve 19 Temmuz 1915'te de veliaht Yusuf İzzettin Paşa cepheyi ziyaret etmiştir. Veliyaht Yusuf İzzettin, harbiye bakanlığının da görüşü doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'ya rütbesinin tümgeneralliğe yükseltilecek ve ordu komutanı yetkisi verilerek Trablusgarp komutanlığını önermiştir. Enver Paşa, bu öneri ile Mustafa Kemal Paşa'yı Çanakkale Cephesinden uzaklaştırarak onun eleştirilerinden kurtulmak istemiştir. Bir hafta sonrada Alman Genelkurmay başkanı Falkenhayn, Mustafa Kemal Paşa'yı karargâhta görevlendirmek istemiş, Mustafa Kemal Paşa, bu öneriyi de şiddetle reddetmiştir. Gerekirse istifa edeceğini bildirmiştir. Falkenhayn, önerisinden vazgeçmiştir.²³³ 12 Temmuz 331 (25 Temmuz 1915) tarihli ve 537 numaralı emirle 19. Fırka kumandanı Miralay Mustafa Kemal Paşa, on beşinci kolordu kumandanlığına tayin olmuştur.²³⁴

1.6. CONKBAYIRI VE ANAFARTALAR MUHAREBELERİ

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Mustafa Kemal Paşa, 25 Nisan 1915 çıkartmasına karşı üstlerinden emir beklemeden kendi başına tümenin bir kısmıyla Arıburnu bölgesine koşup orada ilerlemiş olan düşmanı geriye attıktan sonra 17 Mayıs 1915'e kadar bütün Arıburnu Cephesine komuta etmiştir. 2 Haziran 1915 günü 19. Tümenin solunda (güneyde) bulunan 5. Tümen geri alınmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın cephesi Gedikdere'ye kadar uzatılmıştır. Bundan başka kuzeyde Sazlıdere ile Anafartalar

²³² Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 123.

²³³ Turan, *Atatürk'ün Kendine Özgü Yaşamı*, s. 139.

²³⁴ BOA, *BEO 4366.327424.001*

Azmağı arasındaki bölge ve burada bulunan bir yaya taburu ile bir atlı bölüğü Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiştir.²³⁵

Mustafa Kemal Paşa, Sazlıdere'nin kimin mıntıkasında olacağını kesin bir hatla belirlenmesine çok önem vermiştir. İtilaf Devletlerinin gece karanlığından yararlanarak cesur ve küçük bir grup askerle ilerleyebilecekleri bir dere olduğunu belirtmiştir. Sazlıdere'nin korumasını üstlenecek kumandanın Conkbayırı, Ağıl ve Çatlakdere bölgelerinde yeterince ihtiyat kuvveti bulundurması gerektiğini vurgulamıştır.²³⁶

Mustafa Kemal Paşa, düşman Arıburnu'ndan başka, hem Arıburnu güneyinden Kabatepe yolu ile hem Arıburnu kuzeyinden Ağıldere, Suvla, Anafartalar yolu ile Conkbayırı'nı alıp Marmara'ya bakan ve Rumeli tabyaları gerilerine egemen olan tepeleri ele geçirebilir diye uyarmıştır. Uyarılarında da Sazlıdere'nin önemine sürekli dikkat çekmiştir.²³⁷ Erkânı Harbiye Reisi ve Kolordu Komutanı birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına gelerek uyarılarını arazi üzerinden yapmalarını istemişlerdir. Hep beraber Düztepe'ye çıkılmış, buradan Sazlıdere ve bunun kuzey ve güneyindeki arazi ve daha ileride deniz sahili ve kuzeye doğru Suvla limanı, Tuzla gölü, oradan doğuya doğru yükselen tepeler ve en yüksekte Kocaçimen tepesi bir panorama gibi görülmüştür. Kademeli biçimde yükselen arazi çıkılmaz bir bölge olarak görülmüştür. Bu manzara karşısında, kolordu komutanı “bu arazide ancak çeteler yürüyebilir” demiştir. Kolordu komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya;

- Düşman nereden gelecek?
- (Elimle Arıburnu cihetini ve Suvla'ya kadar bütün sahili göstererekten) buradan.
- Peki, farz edelim ki oralardan gelsin, nereden hareket edebilecek?
- (Tekrar elimle Arıburnu cihetinden başlayarak Kocaçimen tepesine doğru bir yarım daire işaret ettim) buradan hareket edecek.

Kolordu komutanı gülerek omzumu okşadı ve “merak etme Beyefendi gelemez” demiştir.²³⁸

²³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955, s. 339.

²³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 2. Baskı, s. 12.

²³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 81.

²³⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 14.

Mustafa Kemal Paşa, düşman askerinin nereden çıkacağına dair olan bu konuşmayı daha fazla uzatmanın bir yararı olmayacağını anlamış, umarım ki siz haklı çıkarsınız demiştir. Daha sonra hatıra defterine bu konuşmayı not eden Mustafa Kemal Paşa, sonradan gelişen olaylar üzerine aldığı bu notların altını kırmızı kalemle çizip, yan taraflarına da kendi düşüncelerini not etmiştir.²³⁹ Mustafa Kemal Paşa, “Tahmin ettiğim ve açıklamaya çalıştığım teşebbüs aynen gerçekleşmeye başladığı zaman, iki ay önce görüşlerimi takdir etmemekte ısrar edenlerin nasıl bir duyguda olduklarını bilemem. Yalnız fikren hazırlanmamış oldukları harekâtı düşman karşısında pek nakıs (eksik/ tam olmayan) tedbirlerle genel vaziyeti ve vatani pek büyük tehlikeye maruz bıraktıklarına vekayi (olaylar/ savaşlar) şahit oldu.” notunu düşmüştür.²⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, ne Esat Paşa'nın, ne de Liman von Sanders'in, İngilizlerce hazırlanan saldırının yapılacağı yer üzerine gözlerini açamamıştır. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği yerden çıkarma yaptıklarında karşılarında Binbaşı Wilmer'in 2500 kişilik kuvvetinin bir kısmı yer almıştır. Saldırıya uğrayan bölge bomboş bırakılırken, çok büyük Türk kuvvetleri başka yerlerde boş beklemiş ve güç bir halde savaş alanına yetişmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu derece ısrarı ve çabası olmasaydı, bu bölgeye bu 2500 kişi de getirilmeyip, birkaç yüz kişilik bir taburla savunmak düşünülmüştür.²⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Cephesinde İtilaf Devletlerinin çıkarma yapacağı yeri ikinci defa da tahmin ederek iddiasında haklı çıkmıştır.²⁴²

Yusuf Hikmet Bayur, Mustafa Kemal Paşa ile sonradan görüştüklerin de Mustafa Kemal Paşa'nın, Esat Paşa'ya ve onun karargâhındaki bazı subaylara karşı açık bir sevgisizlik olduğunu görmüştür. Sebebini sorup öğrenmemiştir. Kendi tahminine göre yüksek görüşlü, ancak henüz küçük rütbeli bir komutanın anlayışsız bir üst komutana yaklaşmakta olan tehlike ve yıkımları anlatamamak sıkıntısından, bazı hareketleri yüzünden Esat Paşa'nın kendisine kızmış ve bu kızgınlığını sonraki davranışlarından belli etmesinden doğmuştur.²⁴³

Bu tahmini destekleyecek ifadeyi Mustafa Kemal Paşa kendi notlarında destekler nitelikte şu ifadeye yer vermiştir. “Kuzey grubu kumandanlığına bağlı olan Anafartalar mıntıkası kumandanı Wilmer Bey'in sahip olduğu kuvvet ve aldığı tedbir ve tertibatın

²³⁹ Kinross, *Atatürk*, s. 108.

²⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 14-15.

²⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 83-84.

²⁴² Kinross, *Atatürk*, s. 109.

²⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 346.

detaylarından dahi haberim yoktu” demiştir. Bu ifadelerden yola çıkarak Çanakkale Cephesinde üst komutanlarla yıldızı barışmayan Mustafa Kemal Paşa’ya karşı olumsuz bir tavır sergilenmiştir.²⁴⁴

Liman von Sanders ve Esat Paşa bir kez daha İngilizlerin nereden kesin çıkarma yapacağını kestirememiş, İngiliz General Hamilton’a taktik bir baskın yapma zemini hazırlamışlardır. Liman von Sanders, Seddülbahir’e ikinci defa kuvvetli bir çıkarmanın yapılacağını düşünmemiştir. Esat Paşa ise Türk mevzilerinin güney tarafından vurulacağı üzerinde durmuştur.²⁴⁵ Seferin başından beri Mustafa Kemal Paşa’nın görüşleri ikince kez doğru çıkmış, üstlerinin görüşleri yanlış çıkmıştır. 6 Ağustos 1915’te İtilaf kuvvetleri, Mustafa Kemal Paşa’nın tam Esat Paşa’ya söylemiş olduğu çizgiden çıkmıştır.²⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, komutanlarının gözünü açmak için Düztepe’de arazi üzerinde keşif yaparken üstlerini ikna edememiş, adeta üstleri Mustafa Kemal Paşa’yı arazide keşifte iken düştüğü saplantıdan kurtardıklarını sanmıştır.²⁴⁷

1.6.1. Çanakkale Cephesinde Birinci Anafartalar ve Conkbayırı Muharebeleri(6-10 Ağustos 1915

Arıburnu’ndan Çanakkale Boğazına giden yolu üç ana sırt keser, bu tepelerin üçünün de Düztepe’den Kabatepe çıktısına doğru uzandığı tespit edilmiştir. Öncü kuvvet için düşünülen çıkarma alanı Arıburnu ve Kabatepe arasındaki bir kumsal olarak düşünülmüştür.²⁴⁸ İngilizler, çıkarma için saldırılara Seddülbahir’de başladıktan sonra, Kirte ve Alçıtepe’yi düşürmek istiyorlarmış gibi çetin saldırılarda bulunmuştur. Arıburnu cephesinde sol (güney) kanada da çıkarma yapılmıştır. Böyle yapmaktaki amaçları ise Suvla ve Anafartalar’dan yapılacak asıl saldırının kolaylaştırılmasını sağlamak düşünülmüştür.²⁴⁹

Çanakkale Cephesinin ikinci safhasında ilk plana göre düzenlenecek sürpriz bir saldırıyla Sarıbayır tamamen ele geçirilerek Türklerin sağ kanadı geri atılıp Maydos yönünde güneye, Kilitbahir’e doğru ilerlenecek ve yarımadaının dar bölgesi boyunca güvenli bir mevzi oluşturulacak şekilde planlanmıştır. Planın ileri aşamasında bir sorun

²⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 15.

²⁴⁵ C. F. Aspinall – Oglender, *Çanakkale Gelibolu Harekatı*, C. 2, s. 178.

²⁴⁶ Kinross, *Atatürk*, s. 110.

²⁴⁷ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 125.

²⁴⁸ John North, *Çanakkale Solan Hayaller*, Çeviren: Onur Yurtbaşı, Nokta Kitap, İstanbul 2012, 2. Baskı, s. 240-241.

²⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 347-348.

baş göstermiştir. Arıburnu bölgesi ağzına kadar asker doluyken, beş yeni tümen nereye yerleştirilecek, muharebe alanında nasıl manevra yapılacak, sorunu ile karşılaşmıştır. Taarruzun 6 Ağustos 1915 sabahı başlatılması planlanmıştır. Türk kuvvetlerinin dikkatini başka yöne çekmek için çeşitli manevra hareketleri düşünülmüştür. Asıl şaşırtma harekâtı Seddülbahir'e yapılacak, Türk kuvvetlerinin ve ihtiyatlarını güneye çekilmesi hedeflenmiştir. Avusturyalılar ise yine aynı gün Kanlısırt'a bir saldırı düzenleyerek Türklerin dikkatini buraya çekmesi planlanmıştır.²⁵⁰

6 Ağustos 1915'te İtilaf Devletleri, Arıburnu cephesine topçu ateşine başlamıştır. Öğlede sonra ateşin şiddeti kademeli olarak artmıştır. 19. Fırkanın solunda 16. Fırka bulunuyor ve düşman özellikle bu fırka cephesine ve 19. Fırkanın sol tarafına bir taarruz hazırlığı ima eder surette, obüs topçusuyla ateş etmiştir. Devamında da Kanlısırt'a taarruza geçip, bunda da kolaylıkla muvaffakiyet sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu manzaraya 19. Fırkanın gözetleme mahallinden bizzat şahit olduğunu ifade etmiştir. Fırka topçusuyla ve mümkün olan mitralyözlerle Kanlısırt'ı derhal yandan ateş altına aldırılmıştır. 57. Alaydan bir tabur göndermek suretiyle 16. Fırkaya yardım ettirmiştir. İtilaf kuvvetleri, 19. Fırkanın sol tarafındaki siperlere de birçok büyük top atışları yaptıktan sonra hücum kalkışmış ise de zayıf vererek geri püskürtülmüştür.²⁵¹

6 Ağustos 1915 günü İtilaf kuvvetleri, sağ taraftaki Türk mevzilerinin daha zayıf olduğunu düşündüğü için dört taburunu sağ taraftan çıkartmıştır. Başlangıçta bir kısım İngiliz askeri, Türk mevzilerinin ikinci hatlarına kadar ilerlemiştir. Fakat Türk kuvvetleri karşı taarruzla bu askerleri geri atmış, öğle saatinde İngilizlerin zapt ettikleri siperlerden ellerinde küçük bir bağ parçası kalmıştır. İngilizler öğleden sonra kaybettikleri siperleri geri almak için yaptıkları bütün saldırılardan sonuç alamamıştır. İngilizler, elinde tuttıkları bu küçük mevzilerden geri püskürtülüp, bir geri çekilmeye meydan vermemek ve geride birçok ölü ve yaralı bırakmamak için taarruz yerine ellerinde bulunan bu küçük mevziinin muhafaza edilmesine razı olmuştur.²⁵² İngiliz kuvvetleri karaya çıkışlarını durmadan kuzeye doğru yaymıştır. Karaya daha çok İngiliz askeri çıktıkça Anafartalar'daki durum gitgide tehlikeye girmiştir.²⁵³

²⁵⁰ Stephen Chambers, *Anafartalar Ağustos Taarruzu*, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı, s. 4-5.

²⁵¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 16.

²⁵² C. F. Aspinall – Oglender, *Çanakkale Gelibolu Harekati*, C. 2, s. 192-193.

²⁵³ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 120-121.

Fransız kolordusu da 6-7 Ağustos günleri kara topçularıyla birlikte, savaş gemilerinin desteği altında küçük çapta mahdut (sınırları belli olan/sınırlı sayıda) hedefli taarruz ve karşı taarruzlarla yetinmek durumunda kalmıştır. Böylece Fransız birlikleri, daha çok açtığı topçu ve piyade ateşleriyle cephesindeki Türk kuvvetlerini tespit etmeye çalışmıştır.²⁵⁴

6/7 Ağustos 1915 gecesi, 19. Fırka cephesi şiddetli bir topçu ateşi altına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, düşmanın gece vakti veya fecirle (tan vakti, sabaha karşı ortalığın aydınlanmaya başladığı an) 19. Fırka cephesine taarruza geçeceğini öngörmüştür. Düşman gece yarısından yarım saat sonra fırkanın sol tarafına taarruza geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gece yarısında şu kısa emri verdiğini ifade etmiştir. “ Vaziyeti umumiye pek mühimdir. Kumandanlar ve zabitanadan (subay) her vakitten ziyade fevkalade uyanık ve mesaii fedakarane talep ederim” demiştir.²⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu cephesinde İtilaf kuvvetlerinin saldırılarının sürmekte olduğunu ve iki taraf siperleri arasında mesafenin çok az olduğunu, açıktan koşarak gelen saldırganların gizli bir şekilde gelmekte olan Türk askerlerinden önce Kanlısirt siperlerine ulaşacaklarının doğal olduğunu söylemiştir. Ayrıca gece kısa olarak verdiği emri bütün birliklerine duyuracak biçimde “düşmanın sabahleyin cephemize bir taarruz yapması muhtemeldir. Mesafenin yakınlığı sebebiyle ani olan hücumlara derhal karşılık verebilmek için askerinin uyanık ve silahını kullanmaya hazır bulunması gerekir. Subayların, askerinin uykusuna yenik düşmemesi için sevk ve teşvik etmesini, her an ve zaman mükemmel bulunulmasını rica ederim” diye emrini genişletmiştir.²⁵⁶

7 Ağustos 1915 günü, Anafartalar Bölge Komutanlığı'nın 5. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği rapora göre, saat 22.15'te durum şu şekildedir: Pınar Tepe, İngilizlerin eline geçmiş, İngilizler Pınar Tepe'nin güneyine ve Küçük Anafartalar yönüne sarkmaya çabalamıştır. 7 Ağustos günü saat 07.00'de verilen emirle Saros Grubu Komutanı Albay Fevzi'ye, Anafartalar'a yaklaşmakta olan kuvvetlerle beraber kendisinin de zaman kaybetmeden Anafartalar bölgesine yetişmesi bildirilmiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s. 174.

²⁵⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 17.

²⁵⁶ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 55-56.

²⁵⁷ Karataş, *Haritalarla Çanakkale Savaşları*, s. 109.

İtilaf kuvvetleri 7 Ağustos'ta 19. Fırka cephesini top atışına tutmaya devam ettiği anda bazı yerlerde tel örgülerin kaldırıldığı bilgisi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu durum karşısında 19. Fırka cephesine çok dikkat sarf edilmesi gerektiğini bildirmesiyle birlikte, Conkbayırı ile de meşgul olmaktan geri kalmamıştır. Conkbayırı'ndaki 9. Fırka kumandanına, "Conkbayırı- Sazlıdere cephesinin mühim olduğunu, 19. Fırka cephesindeki düşmanın taarruz ihtimalini ve fırkanın ihtiyat kuvveti kalmadığını, düşmanın Şahinsirt'tan atılmasının ciddiye pek mühim olduğunu" bildirmiştir.²⁵⁸

Aslında 9. Tümen birlikleri, öncelikle Arıburnu Cephesi'nde Kanlısirt istikametinde kullanıldıktan sonra, Conk Tepesi istikametine kaydırılması planlanmıştır. Ancak Kuzey Grup Komutanlığı bu kararı almadan önce, Şahinsirtı'nın batı yönündeki bölüme düşmanın ulaştığı haberi 19. Tümen Komutanlığına bildirilmiştir. Tümen komutanı Mustafa Kemal Paşa, yine kendi inisiyatifi ve sorumluluk alanı dışında kalan, ancak Arıburnu Cephesi Sağ kanadı üzerinde bulunan birlikleri için hayati öneme sahip olan ve o sırada boş olan Şahinsirtı'nın Conk Tepesi ile birleştiği bölgeyi tıkamak için ihtiyatta tuttuğu kuvveti derhal Kocaçimen Tepesi ve Conk Tepesi'ne göndermiştir.²⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, Conkbayırı'ndaki durumun giderek kritik hal aldığı Kuzey Grubu Komutanlığına rapor etmiş ve bunun ordu komutanlığına bildirilmesi şeklinde uyarılarda bulunmuştur. Birliklerin birbirine karıştığını, sorumlusu olmadığı halde buradaki bazı birliklerin raporları kendisine gönderdiklerini söylemiştir. Aşağıda ki rapor bunlardan birisidir ve Conkbayırı'ndaki durumun vahametini göstermesi açısından önemli görülmüştür.

19. Fırka Kumandanlığı'na; "Cephede Alay 14'ten, Alay 64'ten, Alay 25'ten hulasa muhtelif taburlardan asker vardır. Cümlesi birbirine karışmıştır. İki taburdan da zabıtana tesadüf edilmiyor. Yalnız Alay 11'den üç bölük rah-ı mesturdadır. Sabık alay komutanının olduğu mahalde bulunuyorum. Ahval hakkında hiçbir malumat alamadım. Zabitanın kısmi küllisi şehit ve yaralıdır. Hatta bulunduğum mevkiinin ismin bile bilemiyorum. Şu hale göre bu vazifeye mıntıkayı iyi bilir bir zatın tayinini selamet-i vatan namına rica ederim." Alay 25/2 Binbaşı Mehmet.²⁶⁰

²⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 20.

²⁵⁹ Akıngüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 181-182.

²⁶⁰ Yılmaz, *Çanakkale Kara Muharebeleri*, s. 168.

Yine Mustafa Kemal Paşa'ya Conkbayırı'ndan gönderilen bir diğer raporda da benzer ifadeler yer almıştır. “Conkbayırı'na taarruz emir olunmuş, bu emri kime vereyim? Tabur kumandanlarını arıyorum bulamıyorum. İş karışıktır. Vaziyet fenadır. Herhalde araziye vakıf bir zatın tayini lazımdır. Rapor yok, haber yok. Bende ne yapacağımı şaşırdım. Bu bapta en kıdemli alay 64 kumandanına emir verilebilir. Olursa teşriki mesai edelim,” denmiştir.²⁶¹ Orgeneral İzzettin Çalışlar da Conkbayırı'nda emir ve kumandanın idaresinin büyük bir sıkıntıda olduğunu ifade etmiştir. Conkbayırı'ndaki bu kumanda sıkıntısı Esat Paşa'ya bildirilmiştir. İzzettin Çalışlar, Conkbayırı'nın düşmana kaptırılmaması için 25. Alay komutanı ve 10. Alay komutanına ricada bulunup, Alay 11'i, Tabur 1'i, Alay 24'ü takviye olarak Conkbayırı'na göndermiştir.²⁶²

Mustafa Kemal Paşa'ya göre “muharebede kuvvetten ziyade, kuvveti maksada muvafık sevk ve idare etmek mühim olduğu düşünülmüyordu” bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Conkbayırı'nda kuvvetlerin idare ve sevki konusunda yeteri kadar önem verilmemiştir. “”Hatta bazı kumandanlarca mesuliyet yükünü başkalarına yükletmek cihetlerine sapılmağa başlandığı zehabına (bir fikre kapılma) bile düşüldü. Hakikaten mesuliyet yükü her şeyden, ölümden de ağırdır,” ifadelerini Mustafa Kemal Paşa notlarına eklemiştir.²⁶³

Conkbayırı'nda bu kumanda sorunlarına çözüm aranırken, esasında Liman von Sanders, Conkbayırı Kocaçimen'deki Yarbay Cemil ve Anafartalar'daki Yarbay Wilmer kuvvetlerini, Albay Fevzi'nin emrine verdiğini ve onun komutasında Anafartalar Grup Komutanlığını kurduğunu söylemiştir.²⁶⁴ Yarbay Cemil (Conk), kendi anılarında, düşmanın Conkbayırı'nı işgal ettiğini fakat 64. Alayın taarruzu ve tekrar takviye olunarak yaptığı taarruzla tepeden biraz geri atıldığını ve doruk çizgisi arada kalmak üzere her iki tarafında yerlerinde sabırla beklediklerini söylemiştir.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, Conkbayırı'ndaki tehlikeyi yakından görerek, kuzey gurubu kumandanlığına maruzatını bildirmiştir. “ Conkbayırı'ndaki vaziyetin henüz şayanı

²⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 21.

²⁶² Çalışlar, *On yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 112.

²⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 23-24.

²⁶⁴ Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 278.

²⁶⁵ Conk, *Çanakkale Hatıraları*, s. 162.

dikkat ve nazik olduğu anlaşılıyor. Bu hususta ordu kumandanının nazarı dikkatlerini ciddi surette celbe delalet buyurmanızı memleket namına istirham ederim” demiştir.²⁶⁶

Ordu erkânı harbiye reisi (Samsun Eski Valisi, Kazım İnanç), ordu kumandanı Liman von Sanders Paşa hazretleri tarafından beni telefonla çağırdı. Kazım Paşa, Liman von Sanders’in, durumu nasıl gördüğümü ve değerlendirmemi sorduğunu bildirdi. Kendisine “Conkbayırı’nda vaziyetin nezaketini izah ettim ve düzeltmek için tek bir anın kaldığını ve bu anın ziyarı halinde felaketin pek muhtemel olduğunu söyledim” demiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar’a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini dikkate alarak, anın durumuna göre umumi tedbirler belirleyerek, sevk ve idareyi birleştirmenin önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın bu ifadelerinden sonra, erkânı harbiye reisinin çare kalmadı mı sorusuna, bütün mevcut kuvvetlerin tahtı kumandasına verilmesinden başka çare kalmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Kazım Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında tarihe geçen şu kısa konuşma yer almıştır:

- Çok gelmez mi? Dedi.
- Az gelir! Dedim.²⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Paşa arasında geçen bu konuşmada Mustafa Kemal Paşa’nın henüz rütbesinin albay olması ve cephede rütbece kendinden yüksek rütbede subayların olmasını göz önünde tutarak küçümseyici bir tavırda çok gelmez mi sözü söylenmiştir. Anafartalar Grup Komutanı Albay Fevzi Bey, Liman von Sanders’e 8 Ağustos günü Bolayır’dan gelecek askerlerin hemen o gün İngilizlere karşı taarruza geçeceğini söylemiştir. Ancak mesafenin uzaklığını ve askerlerin yorgunluğunu hesaba katmaması üzerine söz verdiği üzere 8 Ağustos 1915 günü sabahında ve aynı günün akşamında da askerlerin yorgunluğu nedeniyle taarruzun yapılamayacağını söylemesi üzerine Liman von Sanders, Fevzi Bey’i Anafartalar Grup Komutanlığı görevinden almıştır. Anafartalar Grup Komutanlığı, Mustafa Kemal Paşa’ya verilmiştir.²⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup Komutanlığına atandıktan sonra altını kırmızı kalemlerle çizdiği notları arasına şu ifadeleri kaydetmiştir: “Tarih ne güzel bir ayna, insanlar, özellikle ahlakça geri kalmış soylardan gelenler, kutsal davalar karşısında bile

²⁶⁶ Üneydin, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 44-45.

²⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 26.

²⁶⁸ Kınross, *Atatürk*, s. 115.

kötü duygularını açıklamaktan kendilerini alamazlar. Büyük tarih olaylarına katılanların davranış ve tutumları, ahlaklarının gerçek niteliğini ortaya çıkarır” diye not almıştır.²⁶⁹

Henüz düşmanın kuvvet derecesi bilinmezken ve başına geçmeyi kabul ettiği Anafartalar Grup Komutanlığının kuvvetini bilmezken, bu kadar ağır bir mesuliyeti nasıl kabul ettiğini Ruşen Eşref Ünaydın kendisine sormuştur. Cevap olarak ise, “gerçekten böyle bir mesuliyeti kabul etmek takdir buyurduğunuz gibi kolay bir keyfiyet değildir. Fakat ben vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için kemali iftiharla bu mesuliyeti kabul ettim,” diye cevaplamıştır.²⁷⁰

Saat 21.45’te Anafartalar Grup Komutanlığında emir ve komutayı almak üzere 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Paşa’ya hemen şimdi Çamlıtekke’ye hareketi için emir verilmiştir.²⁷¹ Anafartalar Grup Komutanlığına atanan Mustafa Kemal Paşa, Kocaçemen Dağında Dördüncü ve Dokuzuncu Fırka Kumandanlıklarına bir rapor göndermiştir. Raporda; “Anafartalar kumandanlığına tayin edildim, şimdi kumandayı teslim aldım. On ikinci fırkanın Mestantepe ve yedinci fırkanın Damakçılık bayırı istikametinde taarruz edeceğine dair önceki grup komutanlığından bilgi aldım. Kocaçemen-Conkbayırı hattında bulunan fırkaların takviyesiyle taarruz edilecektir. Kumandanlar, vaziyetlerini, tertibatlarını ve buldukları mıntikaları bana bildireceklerdir. Raporlar, Çamlıtekke’ye gönderilecektir” emrini vermiştir.²⁷²

Anafartalar Grup Komutanlığı’nı üzerine almak için Mustafa Kemal Paşa yanına askeri Doktor Hüseyin Beyi ve birde aynı gün şehit olan yaveri Kazım Efendinin yerine bir süvari subayı alarak 19. Fırka karargâhından, Çamlıtekke’ye hareket etmiştir. Hareketinden önce 19. Fırkaya bir veda notu yazmıştır. Bu notta; “Anafartalar Grup kumandanlığını teslim almak üzere şimdi hareket ediyorum. 27. Alay kumandanı Şefik Bey fırka kumandanlık vekilliğine tayin edilmiştir. Bugüne kadar bana gayret ve fedakârlıklarınızla kazandırdığınız başarıları, yeni teslim alacağım görevde de bana olan itimadınız sayesinde görevimi tamamlayacağımı bildirerek sizlere veda ediyorum” demiştir.²⁷³

²⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 27.

²⁷⁰ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 46.

²⁷¹ Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 281.

²⁷² ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 13.

²⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 29.

Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup Komutanlığına tayin edildiği zaman Churchill şu ifadeleri not etmiştir: “O (Liman von Sanders) Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün mukadderatını, daha önce anıldığını duymuş olduğumuz ve o andan itibaren de yine anıldığını duyduğumuz bir subaya emanet etti” diye yazmıştır.²⁷⁴

Kemalyeri’nden, Kocadereköy kuzeyine doğru çıktıktan sonra dört aydır ilk defa temiz hava soluduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, daha önce teneffüs ettikleri havanın insan cesetleriyle kokmuş bir hava olduğunu ifade etmiştir. Çamlıtekke’ye ulaştıkları zaman buradaki fırka kumandanı, erkânı harbiyesi ve umum karargâhı ne iş yapıyor diye üzülen Mustafa Kemal Paşa, vatanın bağına hançer dayandığı bir zamanda kumanda heyetinin nasıl işsiz bırakıldığına üzülmüştür.²⁷⁵

Ordu kumandan ve paşalarına kendi tahtı emrine girdiklerini Çaylar Deresine gelerek orada emre itaat etmelerini Anafartalar Grup Komutanı olarak emretmiştir.²⁷⁶ 8. Fırka kumandanlığı Hadımköy’de bulunan fırka istihkâm bölüğünün bir takımını harbiye nezaretinin emriyle Dersaadet’e terk edilerek yetmiş bir mevcutla dün firkaya katıldığını bildirmiştir.²⁷⁷

Gece yarısını geçtikten sonra Anafartalar Grup Komutanlığının daha kuzeye taşındığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, karargâhın yerini sorduğu bir kişiden karanlıkta daha kuzeye doğru taşındığını, buldukları yerin ise Binbaşı Wilmer’in karargâhı olduğunu öğrenmiştir. Binbaşı Wilmer’in ise uyduğunu öğrenince emrindeki subaylardan Haydar Beyle görüşen Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmek istemediğinden, Anafartalar Grup Komutanlığının olduğu bölgeye doğru gecenin karanlığında hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, subaylarla birlikte kendini bekleyen kurmay başkanına ilk iş olarak düşmanın yerini ve kuvvetini sormuştur. Kendi emrindeki iki tümenin nerede olduğunu, durumlarının nasıl olduğunu öğrenmeye çalışmıştır. Grup komutanlığını onlara verdiği son emrin ne olduğunu sormuştur. Kurmay başkanın kesin olarak bu sorulara cevap veremeyince, kendinden önceki komutan Fevzi Bey’in nerede olduğunu sormuştur. Çadırında uyuyor cevabını alınca da uyandırılmasını söylemiştir. Kurmay başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Bey arasında birkaç defa gidip geldikten sonra imzasız bir emir kâğıdı ile gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu emirler Fevzi

²⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 90.

²⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 32.

²⁷⁶ ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 18.

²⁷⁷ ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 120.

Bey'in ise kâğıdı imza etsin demesine rağmen Fevzi Bey emirleri imza etmemiştir. Kurmay subaylarını toplayan Mustafa Kemal Paşa, kurmay subaylarından aldığı bilgiler doğrultusunda taarruz etmeye karar vermiştir.²⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Wilmer'e on ikinci firka cephesine karşı taarruz etmekte olan düşmanın taarruzunu durdurduktan sonra Vacibe Limanını muhafaza edecek kadar kuvvet bırakarak, düşmana karşı taarruz edecek vaziyette bulunması konusunda emir vermiştir.²⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa, 48 saatten beri hiç dinlenmemiş sıkı bir yürüyüş yapmış olan askerlerle kendisinden önce alınmış tertibat ve emirlerde bir değişiklik yapmadan 9 Ağustos sabahı İtilaf kuvvetleri üzerine saldırmıştır. Esasen kendinden önce alınmış tertibat ve verilen emirlerde de değişiklik yapacak bir zamanı bulamamıştır.²⁸⁰ Bu kısıtlı zaman dilimi içerisinde Mustafa Kemal Paşa ordunun iâşe işleri ve telefon hattı işleriyle de meşgul olmuştur.²⁸¹

9 Temmuz günü Suvla'nın doğusunda bulunan düşmanın bir kolordusu ve Büyük Anafarta istikametinde de bir firka kadar kuvveti mağlup edilmiştir. İtilaf kuvvetlerinin bu kadar üstün kuvvetlerinin mağlup edilebilmesinden memnun olan Mustafa Kemal Paşa, elde edilen siperlerin güçlendirilebilmesi için yetinmiştir. Ruşen Eşref Ünaydın'ın bu kadar üstün bir kuvvetin nasıl mağlup olduğunu sorması üzerine, İtilaf kuvvetlerinin muhtelif kollarda toplu şekilde yürümesine, Türk askerinin kuvveti, fedakârlığı, topçu ateşinin düşman üzerine tesir etmesine bağlamıştır. Ayrıca düşman kolordusunda komutanların etkisiz olması, hatta Hamilton'un kendisini dahi yetersiz kalması olmuştur. İngiliz kumandanlar beyinlerinde çok müzakere yapmış, tereddüt etmiş ve mesuliyet korkusu ile bize kendilerini mağlup etme fırsatı vermiştir. Mesuliyetten korkan kumandanların hiçbir vakit icap eden kararları veremediklerini, bunun neticesinde ise acı sonuçlar meydana geldiğini bizzat çeşitli zamanlarda ben gördüm demiştir.²⁸²

Conkbayırı ve Şahintepe'de bulunan düşman uzaklaştırılmıştır. Bu cephede taarruzun ne dereceye kadar gideceği henüz bilinmemekte olduğunu ve diğer firka cephelerinde

²⁷⁸ Kinross, *Atatürk*, s. 116-117.

²⁷⁹ ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 8-1.

²⁸⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 352.

²⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 35-36.

²⁸² Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 50-52.

değişimin olmadığını Anafartalar Grup Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa, Beşinci Ordu Kumandanlığına bildirmiştir.²⁸³

Conkbayırı ve Şahintepe'nin muhafaza edilmesi için kumandayı direk Mustafa Kemal Paşa üstlenmiş, askerlerinin pek büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar gösterdiğini belirtmiştir. Fakat bu kıtaatların pek zayıflamış ve yorulmuş olduğunu, emrine girecek iki piyade alayı olduğunu öğrenince öğleden sonra tekrar taarruz edeceğini söylemiştir. Conkbayırı ve Kocaçimen mıntikasındaki kumandanlara telefonla şu emri vermiştir: “Bu gece Conkbayırı’nda kendilerinden büyük faaliyet talep edeceğim iki piyade alayı için orada bulunan kıtaat vasıtasıyla hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmaya imkân bulmanız çok uygun olur” emrini vermiştir.²⁸⁴

12. ve 7. Fırkaların taarruzunu tevkif (durdurma/alıkoyma) ettikten sonra Conkbayırı mıntikasına gitmek üzere Mustafa Kemal Paşa, hareket etmiştir. Evvela yolu üzerinde Çamlıtekke'ye uğramıştır. Ordu kumandanı Liman von Sanders de oraya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Liman Von Sanders arasında kısa bir fikir alışverişi olmuştur. Liman von Sanders, yeni gelecek alaylarla iki biçimde hareket edileceği konusunda fikir yürütmüştür:

1- 7. Fırkayı takviye ederek Ağıl ve Conkbayırı, Kocaçimen mıntıklarında bulunan düşman kuvvetlerinin bir dereceye kadar yan ve gerisine taarruz etmek.

2- Conkbayırı'ndan taarruz etmek.²⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa ise doğrudan tehlikenin kaynağı olarak gördüğü Conkbayırı'na cepheden saldırmayı tercih etmiştir. Conkbayırı ele geçirilirse Ağıldere'deki düşman kendiliğinden çekilmek zorunda kalacak demıştır. Bunun üzerine Liman von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'yı kararında serbest bırakmıştır. Bu harekâtın sorumluluğunu siz üzerinize aldınız, planlarınıza karışmak istemem, sadece aklımdan geçeni, bir düşünce olarak söylemek istedim demıştır. Mustafa Kemal Paşa, savaşı cephe üzerinde bizzat yönetmek niyetiyle atına binerek akşam üzere yanındakilerle birlikte Conkbayırı'na doğru gitmiştir. Bu sırada bir düşman uçağı alçalarak tepelerine doğru gelmeye başlayınca yanındaki subaylar kaçışmaya başlamıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, yanında tek bir subayla birlikte patika yolun ortasından ilerlemeye devam etmiştir. Uçak

²⁸³ ATASE, A/ 5/810, D/ 122, F/ 37-12.

²⁸⁴ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 52-53.

²⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 45.

onları bir süre izlediyse de saldırıya geçememiştir. Zirvenin arkasındaki tümen karargâhına gelince siperler arasında dolaşıp birlik komutanlarıyla ayrı ayrı görüşmüştür.²⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa, birlik komutanlarıyla görüşüp bilgi alıyor gereken emirleri veriyordu, fakat takviye kuvvet olarak beklediği iki alaydan birisi çok geç gelmiş, diğeri ise ertesi gün gelebilmiştir. Bu sebeple kumandanlar ve erkânı harp kuvvetleri dikkat etmesi konusunda uyarılmışlardır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, çok kuvvete sahip olmaktansa elde bulunan kuvvetleri azimli ve şiddetli bir şekilde kendi düşüncesine uygun bir biçimde kullanmakta fayda görmüştür. Geçirilecek her zaman, bizden çok düşmana fayda sağlayacak demiştir.²⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa'ya göre herkes kumandadaki yetersizlik yüzünden çaresiz bir durumda oldukları konusunda hem fikir olmuştur. Başka kuvvet gelmediği halde dahi muvaffak olabileceğine inanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, cephede her zaman askerinin yanında, yerine göre en önünde yer almasını bilmiştir.²⁸⁸

Cephede yaşanan kumanda yetersizliğinden dolayı çaresiz durumu göstermeye yarayacak bir raporda ise Anafartalar Grup Komutanlığına şu bilgiler aktarılmıştır. 4. ve 7. Fırkadan rapor alınamamıştır. Alınan sözlü raporlara göre adı geçen bu iki fırka cephesinde düşmanın bazı topçu atışlarından başka vukuat olmamıştır. Yine aynı raporda 8. Fırka cephesinde düşman gemi ve karadan Çulluktepe, Şahin mıntıkasına, karargâha, Kurt geçidiyle, Conkbayırı arasına topçu ve makineli tüfek atışında bulunmuştur. Düşman askerlerinin Ağıldere yataklarında derelerini önünü kum torbaları ile tıkadıkları, kovalarla geriye su taşıyarak deniz kenarında askerlerini banyo yaptırdıkları bildirilmiştir. Kocaçimen mıntıkasındaki haberleşmenin ancak telefon irtibatı ile olacağını, ağıza yapan obüs toplarının tamir edilerek yerlerine konduğunu rapor etmişlerdir.²⁸⁹

Anafartalar Grup Komutanlığı'na bildirilen başka bir raporda ise, cephede kullanılacak büyük ağırlıklı ve küçük ağırlıklı hayvanların sayısının belirlendiği, hayvanların üzerlerine henüz çardak yapılmadığı, yaptırılması için tembih edildiği söylenmiştir. Hayvanların sağlık durumu, yedek nal, mih (çivi) ve baytarların kullanacağı ilaçların

²⁸⁶ Kinross, *Atatürk*, s. 119.

²⁸⁷ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 54.

²⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 50.

²⁸⁹ ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 114.

tedarikinin sağlanması talep edilmiştir. Hayvanlara arpa ve saman verilmekte olduğu, gerideki hayvanların su ihtiyacının temin edilebildiği ancak ileri mevzideki hayvanların sularının yetersiz olduğu bildirilmiştir. Anafartalar Grup Komutanlığına bildirilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere cephede yaşanan haberleşme sorunundan, hayvanların yem, su, barınak sorununa kadar her türlü sorun Anafartalar Grup Komutanlığına bildirilmiş, sorunları çözmek için sorumluluk alabilecek pek komuta heyetine rastlanılmamıştır.²⁹⁰

291

Fotoğraf 8: Mustafa Kemal Paşa Anafartalar'da siperde.

²⁹⁰ ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 14.

²⁹¹ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

Fotoğraf 9: Mustafa Kemal Paşa ve 3. Kolordu askerleri.

Mustafa Kemal Paşa'ya, 8. Tümen kurmay başkanı Galip Bey'de, Conkbayırı'na iki günden beri arka arkaya yapılan taarruzlarda başarısız olduğunu, yeni gelecek iki alayla bile taarruzun yapılsa bile zafere ulaşamayacağını bildirmiştir. Galip Bey yalnız bir alayla taarruz yapılması durumunda neticenin vahim bir hal alacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Conkbayırı'nın alınması için taarruza karar vermiş ve hazırlık ve tertibatın yapılması için emir vermiştir. Kendisi de geceyi 8. Fırka karargâhında geçirmiştir.²⁹²

10 Ağustos 1915 günü sabaha karşı gün doğmadan yapılacak taarruz için bütün gece boyu hazırlıklar sürmüştür. Önce birlikler düzene sokulmuş, 8. Tümenin 23. ve 24. Alayları Conkbayırı yönünde, 28. Alay bunun solunda Şahinsırtı yönünde, 9. Tümen de

²⁹² Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

²⁹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 354-355.

daha kuzeyde Kocaçimentepe'den denize doğru inen sırtlara doğru baskın şeklinde bir süngü taarruzu gerçekleştirecek şekilde hazırlıklar yapılmıştır.²⁹⁴

41. Alay hücum anına kadar gelememiştir.²⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa, o anı şu şekilde anlatmıştır: “Fecir (gün ağarma vakti) başlamış ortalık aydınlanmaya yüz tutmuştur. Eğer taarruz biraz gecikirse ortalık iyice aydınlanacak, düşman Türk kuvvetlerinin kıtaatlarını görebilecek, karadan ve denizden bombardımana maruz kalınarak bir felakete düşecektik” demiştir.²⁹⁶

10 Ağustos 1915, Conkbayırı taarruzunu Mustafa Kemal Paşa, kendi notların da şu şekilde kaydetmiştir: “Çadırımın önüne çıktım, hücum edecek askeri görüyordum. Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anı idi. Saatime baktım, dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak düşman askerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa, kara ve deniz topları askerimizin üzerinde bir defa patlarsa, hücum fırsatımızın kalmayacağını biliyordum. Hemen ileri koştum, firka kumandanına tesadüf ettim. Beraber hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir keşif yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askere selam verdim ve dedim ki: Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız. Kumandan ve zabıtlere de işaretime askerlerin nazarı dikkatini celbetmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidip kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim,” diyerek notları arasına kaydetmiştir.²⁹⁷

Bütün askerler, subaylar artık her şeyi unutmuşlar, gözlerini, kalplerini verilecek işarete saptırmışlar. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan Türk askerleri ve onların önünde tabancaları, kılıçları ellerinde subaylar kırbaç aşağı iner inmez çelikten bir yığın gibi aslanlarca ileri atılmıştır. Biraz sonra düşman siperleri içinde Allah Allah'tan başka ses duyulmaz olmuştur. İtilaf askerleri silah kullanmaya vakit bulamamıştır. Boğaz boğaza kahramanca savaş sonunda ilk hatta bulunan İtilaf askerleri tamamen yok edilmiştir. Dört saat boğuşmadan sonra 23. ve 24. Alaylar Conkbayırı'nı İtilaf askerlerinden temizlemiştir. 28. Alay ise Şahinsırtı'nın en yüksek yerini geri almış, ağır

²⁹⁴ Göncü, Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, s. 116-117.

²⁹⁵ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 72.

²⁹⁶ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 55.

²⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 54-55.

üzerinden batıya saldırıp, önüne rastlayan İtilaf askerlerini bozguna uğratmıştır. Conkbayırı, Türk kuvvetlerinin eline geçtikten sonra, İtilaf kuvvetleri karadan ve denizden süratli ve yoğun bir topçu ateşine başlamıştır. Conkbayırı adeta cehenneme çevrilmiş, gökten şarapnel ve demir parçaları yağmıştır.²⁹⁸

Conkbayırı'nda saldırıyı Mustafa Kemal Paşa bizzat yönetmiştir.²⁹⁹ Harp muhabiri Aşmet Bartlet, Conkbayırı bombardımanını şöyle anlatmıştır: “ Gelibolu yarımadasında muharebe başlayalı beri, topçularımızın kalplerini keyif ve neşe ile dolduran bu kadar geniş ve mükemmel bir hedef hiç görülmemiştir. Gemi toplarımızın, Türk hücum safları arasında patlayan mermilerinin havaya uçurdukları cesetler, parça parça etrafa saçılıyordu. Ama bu cehennemi topçu ateşi bile Türklerin saldırısını durduramadı. Türkler, büyük bir cesaret ve yiğitlikle savaştılar” diye anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve etrafındakiler, Conkbayırı'nda bu ateşin tam ortasında yer almıştır.³⁰⁰

Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli top daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımlar açmıştır. Bütün Conkbayırı dumanlar ve ateşler içinde kalmıştır. Etraf yaralı ve şehitler ile dolmuştur. Muharebe meydanında cereyan eden top atışı esnasında bir şarapnel parçası Mustafa Kemal Paşa'nın göğsünün sağ tarafına çarpmıştır. Cebinde bulunan saati parça parça etmiştir. Vücuduna nüfuz edememiştir. Ancak derince bir kan lekesi bırakmıştır. Bu saatin enkazını bugünün hatırası olmak üzere Liman von Sanders'e, Mustafa Kemal Paşa tarafından hediye olarak verilmiştir. Liman von Sanders'te aile asalet armasını taşıyan kendi saatini Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmiştir.³⁰¹

Şarapnel parçası Mustafa Kemal Paşa'nın göğsüne çarpınca yanında bulunan zabıt Nuri Bey (Conker) vuruldu demmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu sözün duyulması halinde askerinin manevi kuvvetinin zayıflayacağını düşünerek eliyle zabıtın ağzını kapatarak susturmuştur. Askerinin bu kadar yanında giden, askerine öncülük eden bir kumandana en zorlu düşmanın bile dayanmayacağını tarih göstermiştir.³⁰²

Mustafa Kemal Paşa, kuvvetle ve ustalıkla çarpışmasını bilmiştir. Ancak işi çığırından çıkarmadan, zarar kardan büyük olmaya başlamadan durmasını bilmiştir. Sabah dört

²⁹⁸ Atay, *Çankaya*, s. 93.

²⁹⁹ Mango, *Atatürk*, s. 150.

³⁰⁰ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 231-232.

³⁰¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 55-56.

³⁰² Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 56-57.

buçukta başlayan muharebe ile istediği sonucu parlak biçimde elde ettikten sonra öğle saatini az bir zaman geçe taarruzu durdurmuştur.³⁰³

Taarruzu durdurma kararını kendisi şu sözlerle ifade etmiştir: “ Düşmanın, Ağıldere mıntıkasında, Pilavtepe, Yaylatepe, Damakçılıkbayırı mevziyle deniz arasındaki kuvvetleri, bizim hücum eden askerlerimizden pek çoktu. Düşmanın denizden ve karadan icra eylediği topçu ateşi üstünlüğü bizim azıcık topçumuzla mukayese kabul etmeyecek derecedi. Düşmanın Şahinsirt’ın batı tarafında tutunabilen mitralyözlerinin hücum eden askerimize yaptıkları yan ateşleri pek etkilidir. Gerçek, aslanlar gibi köpürmüş olan askerlerimizi durdurmak güçtü. Kısım kısım deniz sahiline kadar ilerleyenler bile vardı. Fakat muharebenin uzaması halinde askerlerimiz düşman kıtaatına karışacak ve o karanlığın üstünlüğü içinde kaybolacaklardı. Saat zevale (öğle) yaklaşıyordu. Askerlerimiz sekiz saatten beri ölümlerle pençeleşmekten doğal olarak yorulmuşlardı. Arazinin vaziyeti, düşmanın göz açtırmayan yoğun ateşleri ile boğuşan askerlerimize geriden her türlü yardımı imkânsız kılıyordu. Zayıyatımızda mühimdi. Düşmanı mağlup eden üstünlüğümüz olmayıp, müthiş ve seri bir darbe halinde meydana gelen şiddetli saldırımız olduğunu takdir ediyordum. Bunun üzerine saat 12.15’te 8. Fırka kumandanına emir verdim. Taarruzu durdurunuz. Conkbayırı ve Şahinsirt’ın batıya en hâkim noktası daima elde bulundurulacak surette kıtaatınızla işgal ettiğiniz hattı tahkim ediniz” ifadeleriyle açıklamıştır.³⁰⁴

İtilaf kuvvetleri iki gün boyunca Gelibolu yarımadasının anahtarı olan Conkbayırı’ni elde tuttuktan sonra oradan atılmış ve Suvla-Anafartalar bölgesinde dar bir kıyıda sıkıştırılmıştır. Conkbayırı’da, hem Liman von Sanders gibi üst rütbeli bir komutanın, hem 8. Tümen kurmay başkanı gibi alt rütbeli bir komutanın düşüncelerine muhalif bir biçimde davranılarak geri alınmıştır. İkinci defa olarak İngilizlerin yarımadanın ortasındaki dar yerinden Marmara kıyılarına ulaşmak ümidi kırılmıştır. Her iki defasında da bu işi aynı kişi, Mustafa Kemal Paşa, önlemiştir. O, aynı zamanda İstanbul’u da ikinci defa kurtarmış ve Rusya’nın boğazlar yolu ile yardım görme ihtimalini ortadan kaldırmıştır.³⁰⁵

İngiliz yazar Robert Rhodes James, “ Gelibolu Harekâtı” adlı eserinde Conkbayırı’ndaki Türk süngü taarruzunu şöyle anlatmıştır: “Türk taarruzu dehşet verici bir manzaraydı.

³⁰³ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 94.

³⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, s. 56-57.

³⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 357-358.

Şaşkınlıktan serseme dönen İngilizler, birdenbire ufuk hattının üzerinden boşanan, ateş etmeden süngüleriyle ilerleyen, karanlık, yoğun Türk kütleleri gördüler. Conkbayırı'ndaki siperler hemen çığnendi ve İngiliz askerlerinden hiç biri (1000 kişiden fazlaydılar) kurtulamadı” demiştir. İngiliz yazarın ifadeleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın, Conkbayırı taarruzunu anlatan ifadeleri bir anlamda örtüşmüştür.³⁰⁶

Çanakkale Cephesi'nde, Conkbayırı Muharebeleri yaşanırken Almanya'da ve bütün savaşan devletlerde başarı kazanan komutanların adları ve başarıları ilan edildiği halde İstanbul'da sansür Mustafa Kemal Paşa'nın adının gazetelerde yazılmasına izin vermemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın resmi olarak miralaylıktan livalığa (albaylıktan tuğneralliğe) yükselme kağıdını Enver Paşa uzun zaman alıkoyup, padişah iradesini ancak birkaç ay sonra alabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul'da uygulanan bu sansürü Tasviri Efkâr Gazetesi aşmayı başarmış ve fotoğrafı ile birlikte yayınlamıştır.³⁰⁷

³⁰⁶ Akingüç, *Çanakkale Muharebeleri*, s. 186-187.

³⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, s. 358.

Fotoğraf 10: Mustafa Kemal Paşa'nın Tasviri Efkar Gazetesinde 29.10.1915'te fotoğrafının basılması.

Sağ köşede yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının altında: Çanakkale Muharebatı berriyesinde (kara savaşlarında) fevkalade yararlılıkları görülen ve emri müdafaadaki iktidar ve maharetiyle bihakkın ihrazı şan ve şeref eyleyerek boğazları ve makamı hilafeti kurtaran kumandanlarımızdan celadeti fitriye ve havariki hamaset ile mümtaz Miralay Mustafa Kemal Beyefendi, yazmaktadır.³⁰⁸ Conkbayırı Muharebeleri, Çanakkale Cephesi'nde en kanlı ve kanlı olduğu kadarda önemli muharebelere sahne olmuştur. Conkbayırı Muharebelerinin başladığı günden itibaren ölü ve yaralı olarak

³⁰⁸ Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 29 Ekim 1915.

Türklerin kaybı 9200, İngilizlerin 12000 kişi olmuştur. Conkbayırı Muharebeleri, Türk silahının zaferi ile sonuçlanmıştır.³⁰⁹

Fotoğraf 11: Mustafa Kemal Paşa Anafartalar Cephesi'nde.

Fotoğrafın altında yazan yazı, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'dir. 10 Ağustos 1915 gününden sadece iki gün önce bütün birlikleri benim kumandamda toplamaktan başka çare kalmamıştır dediği zaman alaycı bir biçimde çok gelmez mi yanıtını almasına rağmen bütün birlikler Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiştir. Ve çok gelmemiş, pek çok birliklere kumanda edebileceği görülmüştür.³¹⁰

³⁰⁹ Belen, *Türk Harbi 1915*, C. 2, s. 231.

³¹⁰ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 234.

311

Fotoğraf 12: Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesinde yaptırdığı anıt.

³¹¹ Harp Mecmuası Gazetesi, Kanunisani 1331.

1.6.2. İkinci Anafartalar Muharebeleri (21-22 Ağustos 1915)

İngiliz General Hamilton Conkbayırı'nda verdiği büyük kayıptan sonra yılmamıştır. Gelecek yeni tümenlerle yeniden saldırı yapmayı düşünmüştür. Hamilton 29. Tümenini de Seddülbahir'e getirerek, Anafartalar'da yeniden bir saldırı yapmayı düşünmüştür. Hamilton'un hemen saldırı yapılmasını istemesi üzerine bir gün gecikme için izin istenmiş, 10. ve 54. Tümenler 13 Ağustos 1915 saat 16.30'da bir saldırı yapmıştır. Yapılan bu saldırı da Türk kuvvetleri tarafından boşa çıkarılmıştır. Bunun üzerine Kireçtepe'den saldırı yapılması düşünülmüş ve 15 Ağustos'ta uygulanmasına karar verilmiştir. İngilizler 15 Ağustos günü Kireçtepe yüksekliklerini denizden ve karadan her çeşit silah ateşiyle dövdükten sonra 54. Tümenlerinden dört taburla saat 15.30'da Arslantepe'ye saldırıya geçmiştir. Burada Türk kuvvetlerinden Gelibolu Jandarma Taburu ile 127. Alayın küçük bir kuvveti görev almıştır. 5. Tümen komutanının çok geride olmasından haberler geç alınmış, Arslantepe'ye zamanında kuvvet gönderilememiş ve Kanlıtepe düşmüştür.³¹²

127. Alay kumandanı Kireçtepe muharebesini idare etmekte ve 5. Fırka kumandanı Wilmer Bey'in Turşun'da durmakta olduğunu ve geç gelen haberler düşmanın Kireçtepe'ye ciddi taarruzlar yapmakta olduğunu ve takviye kıtaatların yetiştirilmesi bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 9. Fırkaya telefonla şu emri vermiştir: “ Düşman Kireçtepe'ye kuvvetli taarruz ediyor. Birinci hatta bulunmayan tekmil kuvvetlerinizi en kısa yoldan Turşun'a hareket ve oradan 5. Fırka kumandanlığıyla irtibat kurarak gösterdiği istikamete hareket ediniz. Bundan 8. Fırka kumandanını haberdar ediniz. Cephenizin mesuliyetini 8. Fırkaya veriniz. Zamanı, hareketinizi Turşun'a bildiriniz” diye emir vermiştir.³¹³

Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa, cephede bu hareketlilik yaşanırken yerinde duramamış Turşun Köyü'ne 5. Tümenin komuta yerine gitmiştir. Buradan 5. ve 9. Tümenlerden kuvvet göndererek Kanlıtepe'yi geri aldirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bugünkü savaşta birliklerin ön çizgilerine gitmek istemiştir. İleriye doğru sürdüğü birliklerin, düşman torpidosunun yaptığı ateşlerle tıkanıp görememiştir.³¹⁴

³¹² Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 140.

³¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 58.

³¹⁴ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 140.

Bunun için kendisi birliklerin önüne geçmeyi görev bilmiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, kendisinin yazdığı, *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hal* adlı eserinde tamda bu durumu özetleyecek şu cümlelere yer vermiştir: “Subaylık canını feda etmeyi mutlak göze almış olmak demektir. Bir subay sanatı adına hayatına, varlığına hiç önem vermeyecektir. Subay, hayatın ve rahatın hiç düşünülmemesi gerektiğinde, rahatını ve hayatını feda etmeyi şeref bilecektir. Namusun icap ettirdiği budur. Muharebede atılan her merminin isabet etmediğine dair verdiği teminata karşılık, muharebede yağın mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri, ürkenlerden daha az ıslatır” demiştir. “Gerçekten böyle olmasaydı Trablusgarp Harbine katılan bütün arkadaşlarımızın mutlaka Trablusgarp’ta, Humus’ta, Bingazi’de, Derne’de, Tobruk’ta bugün kemiklerinin dahi kalmaması icap ederdi,” diye yazmıştır.³¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Beşinci Kolordu Kumandanlığına bildirdiği bir raporunda, düşmanın zayıf müfrezelerle Kireçtepe’ye iki defa ve 12. Fırkanın sol tarafına dört defa hücum ettiğini her seferinde düşmanın geri püskürtüldüğünü bildirmiştir. 4. Fırkanın ileriye doğru 100 metrede arazi kazandığını söylemiştir.³¹⁶ İngilizler 15 ve 16 Ağustos 1915’te Suvla’nın kuzeyinde Kireçtepe’ye karşı çetin saldırılar yapsalar da sonuç İngilizler için başarısız olmuştur. General Hamilton, 17 Ağustosta Londra’ya gönderdiği raporda şunları söylemiştir: “Teessüfle söylemeli ki, Türkler bizim bazı yeni birliklerimiz üzerinde manevi üstünlük sağlamışlardır. Dolayısıyla eğer Çanakkale seferi çabuk ve başarılı bir sonuca ulaştırılacaksa bana büyük çapta yardımcı kuvvetler gönderilmelidir. İyi komuta edilen ve yürekle savaşan Türk ordusunun karşısındayız.”³¹⁷

General Hamilton’un dediği gibi Türk ordusu Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa, tarafından iyi komuta edilmiştir. Keşif kolları çıkarılarak cephede İtilaf kuvvetlerinin durumu hakkında ön bilgi almak çıkan 7. Fırkanın sağ tarafına gönderilen bir keşif kolunun düşman askerinin kendi siperi önündeki çam ağaçlarını kestiklerini görmesi üzerine ateş açarak bundan İtilaf kuvvetlerini men etmişlerdir. Başka keşif kolu ise karşılaştığı iki düşman askerinden birisini öldürüp, diğerinin kaçmasına vesile olmuştur. Yine başka bir keşif kolu ise düşman siperinden bir portatif kazma, üç büyük kum torbası, bir büyük kazma ve kürek getirmiştir. Suvla limanına iki nakliye vapuru

³¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hal*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 15.

³¹⁶ ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 45.

³¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 95.

gitmiş, bir şilep ile vaziyetlerine göre dolu iki nakliye gemisi limana girmiştir. Saat 6.30'dan önce İmroz istikametinden Küçük Kemikli önüne boş bir hastane gemisi gelmiştir. Suvla limanında 2 zırhlı, 1 kruvazör, 1 monitör, 6 büyük, 1 orta, 2 küçük nakliye gemisi, Küçük Kemikli'de 2 boş hastane gemisi, 1 orta nakliye gemisi, Yaylatepe gerisinde 2 kruvazör, 1 yüklü hastane gemisi, 2 küçük nakliye gemisinin bulunduğu Anafartalar Grup Kumandanlığına bildirilmiştir. Bu rapordan da anlaşılacağı üzere Türk kuvvetleri cephede savaşın olmadığı anda bile istihbarat toplama adına iyi komuta edilmiştir.³¹⁸

20 Ağustos 1915 günü, 6. Fırkanın sol tarafındaki 41 numaralı Türk siperinin karşısındaki düşman siperlerinden toprak atıldığı görülmüştür. Düşmanın telleri çalılara sararak tel örgü çektiği, saat 3.30'dan sonra düşmanın 6. Fırka karargâhına 8 adet obüs mermisi attığı görülmüştür. 7. Fırkada saat 10.00'dan önce düşman fırka karargâhına obüs ile ateş açmış, 2 Türk askerini şehit edip, 2 Türk askeride ağır şekilde yaralamıştır. Düşman öğleden sonra Dağçeşme'deki Türk bataryalarını top atışıyla dövmüş ancak kum torbalarını devirmekten başka tesir yapamamıştır. 8. Fırka Ağıldere ile Çatlakdere arasında zeytinlikleri sahra ve cebel bataryaları 90 ve 91 numaralı Türk siperlerinin ikinci hattını bombardıman etmiştir. 6. Fırkadan 1 şehit, 9 yaralı ve 51 asker hastaneye kaldırılmıştır. 7. Fırkadan 2 şehit, 3 yaralı, 8. Fırkadan 1 şehit, 4 yaralı ve 14 hastaneye giden olmuştur.³¹⁹

Saat 8.35'ten sonra muhtelif zamanlarda 400 kadar Türk askeri Yaylatepe önündeki hastaneye gemi ile götürülmüştür. Askerin elinde silah olmaması ve gemiye acele bindirilmesi hasta oldukları biçiminde yorumlanmıştır. Saat 9.30'dan önce kazmalı ve kürekli 60 düşman askeri Şahinsırtı'ndaki düşman hattına girdikleri görülmüştür. Suvla limanında orta büyüklükte bir nakliye gemisinden sandıkların boşaltıldığı görülmüştür.³²⁰ 21/22 Ağustos gecesi çıkarılan keşif kolundan 16. Alay sağ tarafında Kayacık deresinde İtilaf kuvvetlerini tel örgü çektiği görülmüş ve bu tel örgüler Türk askerleri tarafından tahrip edilmiştir. 7. fırkadan düşmanın Şahinsırtı'na önem verdiği ve Küçük Kemiklide kereste ile kendilerine zemin hazırladıkları görülmüştür. Suvla limanından nakliye vapurları ile tuğla getirilmiştir.³²¹

³¹⁸ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 2-6.

³¹⁹ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 1.

³²⁰ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 1-1.

³²¹ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 11-5.

Conkbayırı Muharebelerinden, İkinci Anafartalar Muharebesi olarak adlandırdığımız 21/22 Ağustos 1915 gününe kadar geçen süreyi taraflar genel olarak hazırlık ve küçük çaplı taarruzlarla geçirmiştir. İtilaf kuvvetleri Kayacık Ağılı deresiyle buranın güneyine obüs mermisi atmış, atılan bu mermilerden bir tanesi kendi siperlerine düşmüştür. Suvla limanına dolu oldukları görülen nakliye gemileri yanaşmaya devam etmiştir. Küçük Kemikli önlerinde İtilaf kuvvetleri 300 kadar silahsız askerini hastane gemisiyle Arıburnu tarafına nakletmiştir.³²²

Gece yapılan başka bir keşifte ise 6. Fırka istikametinde İtilaf kuvvetlerinin ova kısmındaki siperlerde bomba atışı meydana gelen enkazı temizledikleri görülerek Türk kuvvetleri tarafından ateş edilerek buna engel olunmuştur. Kayacık deresine inen keşif kolu düşman siperlerinden araba sesi işittiklerini söylemiştir. Türk askeri hayvanlarının yem ve su sorunu ile uğraşırken İtilaf kuvvetlerinin cephede araba kullanıyor olması iki taraf arasındaki güç dengesini göstermek bakımından önemli kıyas olmuştur. İtilaf kuvvetleri Asmadere'yi obüslerle dövmüştür.³²³

7. Fırkanın 21. Alayı sol tarafında yaptığı keşif sırasında 4 kişiden oluşan düşman keşif kolu görmüştür. Türk keşif kolu, düşman keşif kolu üzerine ateş açarak 1 düşman askerini öldürmüş diğerlerinin siperlerine kaçmasına engel olamamıştır. Öldürülen düşman askeri üzerinde bir bomba, birkaç kitap ile bir mektup bulunmuştur. Türk keşif kolu öldürdükleri düşman askerinin silahını ve üzerindeki evrakı alarak karargâha götürmüştür.³²⁴ 6. ve 7. Fırka cephelerinde bomba ve piyade ateşi görülmüştür. Küçük Kemikli'den bir hastane gemisi Arıburnu'na gelmiştir. Suvla limanında kruvazör, hastane ve nakliye gemilerinin olduğu tespit edilmiştir.³²⁵

8. Fırkada İtilaf kuvvetlerinin Şahin mıntkasındaki Türk siperlerine attığı bombalardan 3 Türk askeri yara almıştır. Küçük Kemikli önünde duran hastane gemisi gitmiş yerine bir başka hastane gemisi gelmiştir. Suvla limanından içi dolu sandık ve çuvalların Arıburnu'na geldiği Anafartalar Grup Komutanlığına bildirilmiştir.³²⁶ İtilaf kuvvetleri gece fişekler yakarak da ateş etmiştir. 8. Fırkada İtilaf kuvvetleri ile Türk kuvvetlerinin

³²² ATASE, A/ 5-9141, D/ 107/ F/ 5-4.

³²³ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107/ F/ 14.

³²⁴ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 9-6.

³²⁵ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 14-4.

³²⁶ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 6-2.

siperleri 12 metre kadar birbirine yaklaşıncı İtilaf kuvvetleri bundan korkarak kendi siperlerini patlatmıştır.³²⁷

6. Fırka karargâhı ve yakınlarına, Kayacık Ağılı'na, Lala Baba ve Yaylatepe istikametlerine İtilaf kuvvetlerinin attığı obüs ve sahra topları 18. Alaydan 9 Türk askerinin yaralanmasına sebep olmuştur. Suvla limanındaki bir nakliye gemisine Türk topçusunun attığı bir bomba isabet etmiş, gemi yanmaya başlayınca diğer gemiler liman dışına çıkmıştır. Küçük Kemikli burnu önünden 300 kadar silahsız İtilaf askeri hastaneye nakil edilmiştir. Suvla limanındaki nakliye gemilerinden cephanesandıkları indirilmeye devam etmiştir.³²⁸

Anafartalar Grup cephesinde Suvla limanında bulunan bir torpidoya atılan mermilerden üç tanesi torpidonun güvertesinde patlamış ve torpido patlamıştır. İtilaf kuvvetleri obüs ve sahra toplarının yanı sıra iki harbiye gemisiyle Kayacık Ağılı civarını 20 dakika şiddetli olmak üzere 1.30 saat bombardıman etmiştir. Türk kuvvetlerinin sağ tarafındaki İtilaf kuvvetlerinin tel örgüleri bombalarla tahrip edilmiştir. Türk topçularının ateşleriyle Yaylatepe civarında toplu bulunan düşman askerine zayıat verdirilmiştir. Kanlısirt'ta inceleme yapan İtilaf askeri dağıtılmış ve düşmanın Yükseksirt'taki bomba mahalli tahrip edilmiştir. Büyük teknelerle Arıburnu'na erzak taşıyan İtilaf gemileri Palamutluk'taki Türk bataryalarının ateş ile uzaklaştırılmıştır. Anafartalar'ın güney grubu cephesinde sol tarafa İtilaf kuvvetleri 8000 top mermisi, 7 torpil ve 200 adette sissiz bomba atmıştır. Sağ tarafta bir alay cephesine ise 3000 kadar bomba atmıştır.³²⁹

Kumkale açıklarında bulunan bir torpido, Kumkale istikametine birkaç mermi atmış ve öğleden sonra Morto limanına çıkmak isteyen bir torpil araştırma gemisine Anadolu bataryalarından ateş edilmesi üzerine İtilaf kuvvetleri de Seddülbahir'den karşılık olarak Türk kuvvetleri üzerine yoğun ve bol miktarda top atışı yapmıştır.³³⁰

Anafartalar Grup Cephesinde muhtelif cephelerden çıkarılan Türk keşif kolları açtıkları ateşlerle, itilaf kuvvetleri askerini taciz ve keşif kollarını da kovmuştur. Azmak güneyindeki cepheye İtilaf kuvvetleri fazlaca bomba atmıştır. İtilaf kuvvetlerinin bir torpidosu Conkbayırı üzerine de birkaç mermi fırlatmıştır. İtilaf kuvvetleri kara topçusuyla Kayacık Ağılı ve İsmailoğlu Tepesi'ne ateş etmiş ve Türk kuvvetlerinin

³²⁷ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 5.

³²⁸ ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 2.

³²⁹ ATASE, A/ 1/2, D/ 168, F/ 14.

³³⁰ ATASE, A/ 1/2, D/ 768, F/ 11-1.

karşı top atışlarıyla Kükürtlüpinar civarındaki askerleri dağıtılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin Mestan Tepe'den bir hayli yaralı taşıdığı görülmüştür. Türk kuvvetleri ise 8 şehit, 69 yaralı ve 185 askerde hastaneye kaldırılmıştır. Güney grubu cephesinde İtilaf kuvvetleri kara topçu ve bir torpidosuyla, Türk kuvvetlerinin sağ tarafına birkaç etkisiz ve tesirsiz mermi atmıştır. Merkez ve sol tarafa ise çokça bomba atmıştır. Güney grubunun bu atışlar sonunda zayıflığı 11 şehit, 97 yaralı olup, 86 asker de hastaneye kaldırılmıştır.³³¹

Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup komutanı olarak ordulardan rapor almaya devam ederken aldığı bu raporların doğruluğundan emin olmak için kendisi de keşifleri teyit etmek adına keşif yaptırmaya devam etmiştir. Aldığı keşif raporlarını da üstlerine bildirmiştir. Aldığı raporlarda İtilaf kuvvetlerinin birinci hattının zayıf bulunduğu, düşmanın bazı piyade kuvvetleriyle toplarının çekilmiş olması kanaatinde bulunulduğunu fakat bu tahminlerin fiili olarak incelenmesinin lazım olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, geniş bir keşif yaptırdığını ve kuvvetli olarak ilerlenmesi gerektiğini üstlerine bildirmiştir.³³²

21 Ağustos 1915 gününe kadar Anafartalar bölgesinde genel durum yukarıda ifade edildiği gibi keşif yapılarak ve hazırlık yapılarak geçmiştir. 21 Ağustos 1915 sabahı Liman von Sanders Çamlıtekke'de Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup cephesinin genişletilip emrine verilmesi üzerine cephede yeni düzenlemeler yapmış ve Liman von Sanders'e de bilgi vermiştir.³³³

21 Ağustos günü İtilaf kuvvetleri bir taraftan diğer tarafa asker sevk etmeye ve gemilerden bazı kıtaatları karaya indirmeye başladığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, telefonla 6. ve 9. Fırkaları silah başına geçmeleri emrini vermiştir. Bu esnada gittikçe artan top sesleri işitilmeye başlanmıştır. Saat 2.30'dan sonra birdenbire başlayan bu şiddetli top sesleri üzerine İtilaf kuvvetlerinin taarruza geçtiği telefonla yapılan incelemeden anlaşılmıştır.³³⁴

³³¹ ATASE, A/ 1/2, D/ 768, F/ 11.

³³² ATASE, A, D/ 105, F/ 9-2.

³³³ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 59.

³³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 63-64.

Bu taarruz Küçük Anafarta köyünün batısında bulunan fırkalarımıza, Yusufçuk tepesi, İsmailoğlu tepesi, Azmak ve Kayacık Ağılı arasındaki sahaya karşı yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bütün cephede icap eden tedbirlerin alınmasını emretmiştir.³³⁵

21 Ağustos 1915 günü taarruzun saat 14.30 başlamasıyla İngiliz kolordusunun 85 topu ve Anzak toplarıyla karadan, Suvla limanındaki 1 zırhlı, 3 kruvazör ve 2 muhribin de denizden katılımıyla 12. ve 7. Tümen mevzilerine yoğun bir bombardıman başlamıştır. İngiliz taarruzunun başlamasıyla Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından ileriye sürülen 11. Süvari Alayı, saat 17.30'da 34. Türk Alayının sol kanadını takviye ederek İngilizlerin bu kesimde daha fazla ilerlemesini önlemiştir.³³⁶

Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref Ünaydın ile yaptığı görüşmede bu süvari alayını o anda kullanmaya nasıl karar verdiğini de anlatmıştır. “Düşmanın hücum ettiği cepheye gönderdiğim ihtiyat kuvvetlerinin ulaşabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. O zamanı da kazanmak gerekiyordu. Elimde bir süvari alayı vardı. Bu süvari kıtaatının mevcudiyeti bende şöyle bir anı uyandırdı: Fransızlar Seddülbahir cephesinde piyadelerinin hücum hatları önünde bir süvari kıtasını, yayılmış olduğu halde bizim hattımıza saldırtmış. Bu Fransız süvarilerinin ateş karşısında bi-muhaba (korkusuzca/kayıtsızca) ölüme koşmaları hoşuma gitmişti. Bu hareketi cidden şövalyece bulmuştum. Piyadenin önünde bir perde yapıyorlar ve ötesi yok işte, ölüme kucak açıyorlar, arkalarındaki piyadeleri korumak için kendilerini feda ediyorlardı. Bu ne tasvir edilecek cesaret ve fedakârlık levhasıdır. Derhal bizim süvari alayı kumandanı beyi yanıma çağırdım. İsmailoğlu tepesine taarruz eden düşmanı aynı tarzda bir hareketle tevkif etmesini kendisine emrettim. Pek kıymetli bir süvari kumandanı olan bu arkadaşımız cesaretle kabul etti. Bana arzu ettiğim zamanı kazandırdı” diye bahsetmiştir.³³⁷

Anafartalar Grubu birliklerinin başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün komutan, subay ve erleri görevlerini bilinçle, inançla ve yiğitçe yaparak başarılarına yenilerini eklemiştir.³³⁸

³³⁵ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 62-63.

³³⁶ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 214-215.

³³⁷ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 63.

³³⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s. 216.

İtilaf kuvvetlerinin amacı Kayacıkağılı, İsmailoğlu tepelerini, Yusufçuk tepesini zapt ederek gurubun cephesini yarmak ve hat içinden doğuya ilerlemek olmuştur. İtilaf kuvvetleri büyük bir azimle ve pek inatla taarruzlar yapmıştır. İngiliz kuvvetlerinin en kalabalık biçimde taarruz ettiği cephe 12. Fırkanın cephesi olmuştur. Bu fırka askerleri ve özellikle 34. Alay ile bunu seri bir şekilde yetiştirerek tam zamanında takviye eden 9. Fırkanın 64. Alayı, İtilaf kuvvetlerinin yaya süvari fırkasının son ve inatçı bir biçimde yaptığı hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılayarak imha etmiş ve sonuçta Türk kuvvetleri zafer kazanmıştır.³³⁹ İtilaf kuvvetlerinin biri taze kuvvet olmak üzere 3 fırka ile yaptığı taarruzda 15-20 bin kadar zayıtı olmuştur.³⁴⁰

22 Ağustos 1915 günü İtilaf kuvvetleri Küçük Kemikli'den teknelerle asker çıkardığı ve bu askerlerin Kayacıkağılı siperlerini topçusu ile bombaladığı görülmüştür. 23, 24, 25, 26 Ağustos günleri mühim bir olay yaşanmamıştır. 27 Ağustos İtilaf kuvvetleri yoğun topçu atışı ile Kayacıkağılı siperlerini dövmüştür. Türk kuvvetleri bu taarruzu da geri püskürtmüştür. Bu Kayacıkağılı taarruzundan 27 Teşrinisani (10 Aralık 1915) günü Mustafa Kemal Paşa'nın Anafartalar Grup Komutanlığını bıraktığı güne kadar hiçbir muharebe meydana gelmemiştir.³⁴¹ İtilaf askerlerinin Anafartalar yenilgisinden sonra Eylül ayı içerisinde Liman von Sanders bir ordu emri yayınlayarak düşman askerinin cephede az bir asker bırakarak toplarının gemilere yüklenerek kaçırılmaması yönünde emir yayınlamıştır.³⁴²

Mustafa Kemal Paşa, Liman von Sanders'in kendisine keşif taarruzları yaptığı için maksada muhalif davrandığı yönünde eleştirisini kabul etmemiştir. Düşmanın kaçma amacını anlayan Mustafa Kemal Paşa, az bir kuvvetle 100.000 kişilik bir düşman askerinin kaçırılmayacağını ileri sürmüştür. Düşmanın çekilmek istediğinin açıkça belirtilerinin olduğunu da öngörmüştür.³⁴³

³³⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 66-67.

³⁴⁰ Ünaydın, *Mustafa Kemal ile Mülakat*, s. 64.

³⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, s. 67-71.

³⁴² ATASE, A/, D/ 105, F/ 9.

³⁴³ ATASE, A/, D/ 105, F/ 9-1.

344

Fotoğraf 13: Düşman çıkarmasını önleyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anafartalar Grup Karargahı önünde.

1.6.3. Çanakkale Cephesi'nden Mustafa Kemal Paşa'nın Ayrılması ve Cephenin Kapanması

Anafartalar Muharebesi, Çanakkale muharebelerinin kaderini tayin etmiştir. Bu muharebe başladığı zaman çok dağınık olan Türk kuvvetlerinin süratle ve kesin netice yerine yöneltmeleri konusunda genç ve cesur, sevk ve idarede becerikli Mustafa Kemal Paşa'ya Anafartalar Grup Komutanlığının verilmesi güzel bir talih

³⁴⁴ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

olmuştur.³⁴⁵Türkler Avrupalı istilacıları geri püskürtmeyi bilmiş, bunda da tartışmasız olarak itibarı Türk Komutan Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir.³⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın Çanakkale Cephesini son ziyaretinde diğer grup komutanlarını ziyaret edip zaman bulamadığı için kendi karargâhını ziyaret etmemesine haklı olarak kırılmıştır. Anafartalar Muharebelerine başlamadan önce, Conkbayırı Muharebelerini kazandıktan sonra, istifa etmeyi düşünmüştür. Liman von Sanders'in aracılığı ile Enver Paşa'dan bir bakıma özür ve gönül alma mektubu almıştır.³⁴⁷

Anafartalar Muharebesinden sonra Mustafa Kemal Paşa kışın da yaklaşmasıyla cephede ağaç kütüklerinden yapılmış bir kulübeye yerleşmiştir. İstanbul'dan gelen bir heyet burasını savaşmak için değil huzur içinde denizi seyretmek için yapılmış bir yer olarak değerlendirmiştir. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın bozulan sağlığını hiç hesaba katmamışlardır. Aylar geçtikçe savaş şiddetini azaltmış, yeniden siper çatışmalarına dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa, düşmanın yarımadaı boşaltmaya hazırlandığını düşünmüş ve buna fırsat vermeden düşmanı yok etmek için son bir Türk saldırısının zamanı demiştir. Ama yine üstlerine söz dinletememiştir.³⁴⁸

Rahatsızlığı da iyice artan Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup Komutanlığını Mirliva (tuğgeneral) Fevzi Paşa'ya (Çakmak), bırakarak 10 Aralık 1915'te cepheden ayrılmıştır.³⁴⁹ İtilaf Kuvvetler Çanakkale Muharebelerinde Türk Hatlarını yaramamış, özellikle Anafartalar kesiminde yapılan savaşlarda büyük kayıplar vermiştir. 1916 Ocak ayı başında kuvvetlerini geri çekmiştir.³⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, başkent'e varışından on gün sonra İtilaf kuvvetlerinin belli etmeden ve hiçbir kayıp vermeden Çanakkale'den çekilip gitmiş olduklarını haber almıştır. Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa sonuna kadar haklı çıkmıştır.³⁵¹

Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen komutanı ve Anafartalar Grup Komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa'ya üstün hizmetlerinden dolayı, Gümüş İmtiyaz Madalyası, Harp Madalyası, Gümüş Liyakat Madalyası, Üçüncü Dereceden Osmanî

³⁴⁵ Belen, *Türk Harbi 1915*, C.2, s. 237.

³⁴⁶ Keith Robbins, *I. Dünya Savaşı*, Çeviren: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, 1. Baskı, s. 53.

³⁴⁷ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 239.

³⁴⁸ Kınross, *Atatürk*, s. 123-124.

³⁴⁹ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 76.

³⁵⁰ A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, 3. Baskı, s. 324.

³⁵¹ Kınross, *Atatürk*, s. 124.

Nişanı, Alman Hükümeti tarafından Demir Salip Nişanı, Muharebe Altın Liyakat Madalyası ile İkinci Dereceden Osmanî Nişanı verilmiştir.³⁵²

Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın genel olarak rolünü değerlendirecek olursak, Osmanlı Devletinin, savaşa Almanların yanında girmesinden dolayı endişelerini dile getirerek başlamıştır. Liman von Sanders ile ilk tanışmalarında Bulgarların savaşı Almanların kazanacağına inanmadıkları düşüncesine kendisinin de inandığını belirtmiştir. Savaş başladığında Sofya'da ateşemiliter olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa, görev talep etmesine rağmen kabul edilmeyince gerekirse er olarak cephede savaşmayı göze almıştır. Israrlı girişimleri sonucunda 19. Tümen komutanı olarak görevlendirilmiştir. Düşman çıkarmasının hangi noktadan olacağını tahmin etmesine rağmen üstlerine bunu kabul ettirememiştir. Arıburnu'nda ihtiyat kuvveti olmasına rağmen sorumluluğu üzerine alıp düşmanın karaya çıkışını durdurmuştur. Ben size taarruzu değil ölmeyi emrediyorum diye emir vererek tarihe geçmiştir. Conkbayırı Muharebelerinde askerinin önünde savaşa katılıp göğsünden yaralanmış, saati parçalanmıştır. Anafartalar Grup komutanlığını sorumluluk duygusu ölümden ağırdır diyerek bütün kuvvetlerin kendi emrinde toplanmasını sağlamıştır. Düşmanın geri çekileceğini tahmin etmiş fakat son taarruzu kabul ettirememiş, sağlık sorunlarının artması nedeniyle cepheden ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Zaferi'nde bir süngü tak emri ile Türk milletinin kederini, tarihinde kaderini değiştiren komutan olmuştur. Çanakkale'yi geçilmez yapan, Mustafa Kemal Paşa'nın ve askerinin fedakârca cephede ölüme koşması olmuştur.

³⁵² Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, s. 241.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ASKERİ ROLÜ

2.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI VE BÜYÜK TAARRUZA HAZIRLIK EVRELERİ

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Mütarekesi imzalanmış Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Cephesi'nden ayrıldıktan sonra Osmanlı ordusu içerisinde Kafkas, Suriye-Filistin cephelerinde görev aldığı gibi askeri olarak Yıldırım orduları komutanlığı ve yedinci ordu komutanlığı başta olmak üzere çeşitli görevlerde almıştır. Mondros antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 günü, Adana treninden inip Haydarpaşa rıhtımına ayak basınca karşılaştığı manzara şudur: 55 düşman gemisi zafer bayraklarını açarak İstanbul limanına girmiştir. Bütün karşı sahillere Rumların, Yahudilerin sarhoş çığıllıkları ile dolup taşmıştır. Bu manzara karşısında Mustafa Kemal Paşa: Geldikleri gibi giderler demiştir. Nitekim gün gelmiş bütün bu gemiler geldikleri gibi gitmiştir. Hem de Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği askerleri selamlayarak gitmiştir.³⁵³

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiği zaman düşman gemileri arasında Yunanlıların meşhur kruvazörü Averof'unu da görmüştür. Üzgün bir şekilde arkadaşına hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim, ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı demiştir.³⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da padişah Vahdettin'le görüşüyor, devletin içine düştüğü durumdan kurtarılması için çareler arıyor fakat padişah tarafından önerdiği çareler dikkate alınmamıştır. Şişli'de kiraladığı evde güvendiği arkadaşlarıyla gizli gizli vatani kurtarmak için görüşmeler yapmıştır. Şişli'deki evine bir gün İsmet Paşa'yı (İnönü) çağırıp önüne bir harita sermiştir. İsmet Paşa, cebinden bir pergeli çıkartmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya gidilecek en iyi yolun hangisi olduğunu sormuştur. İsmet Paşa'da ayağa kalkarak kararınız bana da söyleyiniz demiştir. Mustafa Kemal Paşa'da kararından söz etmenin henüz sırası olmadığını söylemiştir. İsmet Paşa

³⁵³ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 309.

³⁵⁴ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, s. 148.

ses çıkartmadan dikkatle haritayı inceledikten sonra “Anadolu’ya gitmek için bir sürü yol var, bir sürü de yer” cevabını vermiştir.³⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya geçme kararını niçin hemen tatbik etmediğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Ağır ve kesin bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyetin her köşesinden ele almak, incelemek lazımdır. Karar uygulamaya konulduktan sonra, keşke şu tarafımı da düşünseydik belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bunca kan dökmeye lüzum kalmazdı gibi kaygılara yer kalmamalıdır. Böyle bir kaygılanma karar sahibinin yaptığıının doğruluğunu şüpheye düşürür. Bundan başka beraber çalışacak olanlar başka bir şey yapılacak ihtimalinin kalmadığına inanmalıdırlar. İşte benim mütareke kısmının beş altı ayının İstanbul’da geçirmemin sebebi budur. Fikir hazırlıkları, seferberlikte davul zurna çalarak asker toplar gibi olmaz. Alçak gönüllülikle çalışmak, kendini silmek, karşısındakilere samimi bir kanı vermek şarttır” diye açıklamıştır.³⁵⁶

2.1.1. Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayini

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da pek çok kişiyle görüşmüş, bu görüşmeler hükümet çevrelerinde kuşkular uyandırmıştır. Yenen devletlerin isteği üzerine çok sayıda kişiyi tevkif eden hükümet yetkilileri, İstanbul’u iki kez kurtaran Mustafa Kemal Paşa’yı tevkif etmeye cesaret edememiştir. Bu durumda yapılacak en iyi iş Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’dan uzaklaştırılarak Anadolu’ya gönderilmesi olmuştur. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’yı nezarete çağırarak Karadeniz bölgesi işleriyle ilgili dosyayı önüne koyarak, yenen devletlerin bölgede Rumlara zulüm yapıldığı konusunda tehditler savurduğunu, bölgeye giderek inceleme yapmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kazım İnanç’a, Şakir Paşa’nın kendisini Samsun’a niçin göndereceğinin detaylarını öğrenmesini istemiştir. Kazım İnanç, Şakir Paşa’dan Rumlardan eziyet görmesini önlemek ve Anadolu’da kurulan cemiyetlerin kapatılması cevabını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Kazım İnanç yetkilerin genişletilmesinin zaruri olduğunu Şakir Paşa’ya anlatmış, fakat Şakir Paşa bu kadar geniş yetkileri onaylamak istememiştir. Mührünü Kazım İnanç’a vermiş, mühür ellerinde olunca

³⁵⁵ Kınross, *Atatürk*, s. 183-184.

³⁵⁶ Atay, *Çankaya*, s. 160.

Mustafa Kemal Paşa'da yetkileri yalnız askeri olmayıp mülki olarak da genişletmiştir.³⁵⁷

Mülga (kapatılan/varlığı kaldırılan) Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mirliwa Mustafa Kemal Paşa Hazretleri 9. Ordu kıtaati müfettişliğine tayin edilmiştir.³⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, emrinde bulunacak olan 3. ve 15. Kolordular mıntikasını içeren Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilayetleriyle, Samsun sancağı memurlarına Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak olan tebligatlara uyulması istirham edilmiştir.³⁵⁹

9. Ordu müfettişliğine tayin edildiğine dair belge Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Mayıs 1919'da tebliğ edilmiştir.³⁶⁰ 9. Ordu Müfettişliğine atandığına dair belge 6 Mayıs 1919'da meclis tarafından kayıt altına alınmıştır.³⁶¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayin olduğu 3. Kolordu ve 15. Kolordu kumandanlıklarına da bildirilmiştir.³⁶²

Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleri ve Erzincan ve Canik livalarına ve Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetlerine şifreli olarak 9. Ordu müfettişliğinin görev ve yetkileri bildirilmiştir.

- 1- Bu bölgedeki asayişin tekrar sağlanması ve asayişsizlik sınırlarının tespiti,
- 2- Bölgedeki silah ve cephanenin bir anca toplanması ve muhafaza altına alınması,
- 3- Çeşitli bölgelerde bir takım kişilerin asker toplayıp ve bu toplanan askerlerin gayri resmi bir şekilde ordu tarafından himaye edildiği iddia olunuyor. Böyle kişiler asker topluyorsa bunun dağıtılması, görevleri Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir.³⁶³

9. Ordu Müfettişliğine verilen vazife yalnız askeri olmayıp müfettişliğin içerdiği mıntika dâhilinde aynı zamanda da mülkidir. İki fırkalı 3. ve dört fırkalı 15. Kolordu müfettişlikleri Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiştir. Müfettişlik Osmanlı Devleti'nde harbiye nezaretine aidiyet içinde bilgi verecektir, maddesi eklenmiştir.³⁶⁴ 9. Ordu Müfettişliğine tayini konusunda meclis tarafından yetki sorumluluklarını içeren

³⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 293-294.

³⁵⁸ ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 1.

³⁵⁹ ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 2.

³⁶⁰ ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 5.

³⁶¹ ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 6.

³⁶² ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 10.

³⁶³ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 1.

³⁶⁴ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 2.

belgenin bir sureti Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir.³⁶⁵ Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıklarına (sancaklarına) 9. Ordu Müfettişliğinin emirlerine uyulması konusunda emir verilmiştir.³⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın tayinine dair belgenin sureti mülkiyeden icap eden yerlere tebliğ edilmiştir.³⁶⁷ 9. Ordu Müfettişliği sınırları içinde fırka ya da mıntika kumandanlığında yapılacak tayin ya da görevden almalar müfettişliğin onayı alınarak yapılması kararlaştırılmıştır.³⁶⁸ Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'ya padişahın emri üzerine mecliste kayıt altına alınan emri süratle yerine getirmesini buyurmuştur.³⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişliğine ataması olduktan sonra sadrazam Damat Ferit Paşa ve Cevat Paşa (Çobanlı) ile sadrazamın Nişantaşı'ndaki konağında akşam yemeği yemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa tam saatinde sadrazamın yanında olmuş bir süre sonrada Cevat Paşa gelmiştir. Damat Ferit Paşa bir harita getirsek de müfettiş paşa bana izahat verse diyerek önceden hazırlatmış olduğu anlaşılın bir harita getirtmiştir. Anadolu haritası üzerinde mesela Samsun havalisinde ne yapacaksınız diye Mustafa Kemal Paşa'ya sormuştur. Cevaben “efendim İngiliz raporlarında meselenin biraz mübalağalı olduğuna hükmediyorum. Fakat nede olsa yerinde yapılacak tetkiklerden sonra icap eden en iyi tedbirler bulunabilir. Merak buyurmayınız” demiştir. İngilizlerin isteği Samsun havalisinde ki Türk gerilla hareketinin bastırılması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'nın gözlerine bakınca sadrazam Cevat Paşa'ya fikrini sormuştur. Cevat Paşa'da öyledir efendim, işler mahallinde hallolunur demiştir. Sadrazam bu sefer Mustafa Kemal Paşa'ya pekâlâ harita üzerinde kumandanızın kapsadığı mıntıkayı gösterir misiniz diye sormuştur. Efendim henüz bende pek bilmiyorum, harita üzerine elini koyarak ihtimal şu kadardır diye bir parça yer göstermiştir. Cevat Paşa söze girerek efendim mıntikanın ne önemi var, Mustafa Kemal Paşa mıntika üzerinde ki kuvvete komuta edecek elde kuvvet mi kaldı diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı biraz olsun rahatlatmıştır.³⁷⁰

9. ordu Müfettişliğine verilen emrin uygulanmasını isteyen padişah olduğu için itiraz merciinin olmaması Mustafa Kemal Paşa'nın işini kolaylaştırmıştır. Çünkü Şakir Paşa,

³⁶⁵ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 3.

³⁶⁶ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 4.

³⁶⁷ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 5.

³⁶⁸ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 6.

³⁶⁹ BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 7.

³⁷⁰ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2007, 6. Baskı, s. 47-50.

mührü Kazım Paşa'ya verdiği yetki alanını genişletecek ifadeleri Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi eklemiştir. Hatta bu emri gören Harbiye nazırı Şakir Paşa; “ oğlum sen sadece 9. Ordu Müfettişliğini değil bütün Anadolu'yu kendi nüfuzuna almışsın” demekten kendini alamamıştır.³⁷¹

Bu kadar geniş bir coğrafyada askeri ve mülki idareyi elinde bulunduracak olması, Damat Ferit'in zihnini karıştırsa da Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'nın da yardımıyla sadrazamı tatmin etmiştir. Sadrazam Mustafa Kemal Paşa'ya:

- Ne vakit hareket edeceksiniz?
- Ne vakit emri buyruluyorsa, ben harekete hazırım.
- Zat-ı şahane'yi (padişahı) ziyaret ettiniz mi?
- Hayır, irade buyrulmadı (emir çıkmadı).
- İrade buyruldu, ben tebliğ ediyorum. Yarın kendilerini ziyaret ediniz.

Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa konaktan ayrıldıktan sonra sokakta kol kola yürürken, Cevat Paşa samimi bir dille soruyor:

- Bir şey mi yapacaksın Kemal?
- Evet, Paşam, bir şey yapacağım...
- Allah muvaffak etsin!
- Mutlak muvaffak olacağız! Demiştir.³⁷²

Padişahla vedalaşma sırasında padişah, gösterişli davranışlarla ve elini bir tarih kitabına basarak birtakım cümleler sıralamıştır: “Paşa paşa, şimdiye kadar devlete birçok hizmetler ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. Bunları unutma. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa! Devleti kurtarabilirsin...” Saraydan ayrılırken padişah tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir saat³⁷³ hediye edilmiştir.³⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, saraydan ayrılırken Vahdettin'in vatanı kurtarabilirsin sözüne kafa yormuştur. Sonra şu kaniya varmıştır: “Vahdettin demek istiyor ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz (noktamız/ dayanacak yerimiz) İstanbul'a hâkim olanların

³⁷¹ Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, 3. Baskı, s. 92.

³⁷² İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 50-51.

³⁷³ Padişah Vahdettin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya hediye ettiği saatin Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı göğsünden vurulduğunda koruyan saatin bu saat olduğuna dair bir bilgi yanlışı vardır. Çanakkale'de 1915 yılında göğsüne çarpan saat ile Vahdettin'in hediye ettiği saat arasında tam 4 yıllık bir zaman farkı vardır.

³⁷⁴ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 369-370.

siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların(İngilizlerin) şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri uslandırırım, Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım. Merak buyurmayınız efendim emrinizle hemen hareket edeceğim ve emirlerinizi unutmayacağım” diye Mustafa Kemal Paşa konuşmayı sonlandırmıştır.³⁷⁵ Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan ayrılmadan önce kişisel bir şifre vermiştir. Fevzi Paşa ise subayların ve kaçak silahların Anadolu'ya gönderilmesini örgütlemiştir.³⁷⁶

Eğer Mustafa Kemal Paşa, kendisini 9. Ordu Müfettişi olarak tayin ettirip Anadolu'ya geçmek için Samsun'a çıkamasaydı, aylar önceden hazırlamış olduğu planı uygulamaya koyup Anadolu'ya çıkmayı planlamıştır. O plana göre Anadolu'ya Kocaeli üzerinden gizlice çıkmayı düşünmüştür. Kurtuluş Savaşının ilk adımın Samsun'da değil Kocaeli'nden atılması planlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Abbas Bey'e (Gürer) Kocaeli bölgesinde küçük silahlı müfrezeler oluşturmasını emretmiştir. Kocaeli bölgesinde kurulan bu silahlı milis kuvvetlerin görevleri, Kocaeli yarımadasının asayişini sağlamak, Türk köylerine Ermeni ve Rum saldırılarını önlemek olmuştur. Bir diğer görevi ise Anadolu'ya geçecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın güvenli bir yere varana kadar güvenliğini sağlama ve korumak şeklinde planlanmıştır.³⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da iken Süleymaniye sokaklarında hoş bir eve vakitsiz ve teklifsiz girmiştir. Kim olduğunu bilmeksizin kendisini evin içinde gören hizmetçi kız, ne istiyorsunuz, beyefendi hazır değil demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa hele bizi misafir odasına al, bir taraftan da beyefendi hazır olur demiştir. Odaya girdik hizmetçi kıza fazla bir şey söylemeye gerek kalmadan beyefendi güler yüzle yanımıza gelip, ne haber, ne haber bu ne baskın demiştir. Bu ev sahibi İsmet Bey'e (İnönü), Mustafa Kemal Paşa vaktinin dar olduğunu söyleyerek kısaca olayları anlatmıştır. Daha sonra ben Anadolu'ya yerleşinceye kadar bana yardım edeceksin, iş başlayınca da yanıma geleceksin diyerek Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın evinden ayrılmıştır.³⁷⁸

Samsun'a hareket etme hazırlıklarının yapıldığı günlerde 16 Mayıs 1919 günü İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Mehmet Ali Bey, İzmir'in işgal haberini verince Mustafa Kemal Paşa, ne yapmayı düşünüyorsunuz diye sormuştur. Aldığı cevap

³⁷⁵ Atay, *Çankaya*, s. 175.

³⁷⁶ Mango, *Atatürk*, s. 213.

³⁷⁷ Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen: Turgut Gürer, Gürer Yayınları, İstanbul 2007, 5. Baskı, s. 220-222.

³⁷⁸ Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 370.

protesto edeceğimizden ibaret kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu cevap karşısında pek güzel ama Yunanlıların ya da İngilizlerin bu protesto ile geri çekileceklerini mi sanıyorsunuz demiştir. Mehmet Ali Bey, ne yapalım elden ne gelir deyince, beklide alınabilecek daha kesin önlemler vardır demiştir. Düşüncelerini tam olarak açıklamadan yalnızca ima yollu benimle birlikte Anadolu'ya gelebilirsiniz demiştir. Ardından Bahriye Nazırına dönerek beni Anadolu'ya götürecek gemi hazır mı diye sormuştur. Birkaç günden beri Bandırma Vapuru emrinize amadedir yanıtı alıp ertesi gün yola çıkmak üzere Mustafa Kemal Paşa, nazırların yanından ayrılmıştır.³⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, artık Şişli'deki evden ayrılmak üzere son hazırlıklarını yapmış, Bandırma Vapuru Galata rıhtımında hazır, tam bu sırada Rauf Bey (Orbay), yanına gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı, Rauf Bey kendi bürosuna götürerek, İngilizlerin ya hareketine izin vermeyeceğini ya da yolda vapuru batıracaklarına dair söylentilerin dolaştığını haber vermiştir. Biraz sonra bir kişi daha gelip aynı haberi vermiştir. Artık Mustafa Kemal Paşa için yakalanmak, hapsolmek, sürülmek, düşündüklerini yapmaktan alıkonmak bunların hepsi ölümle birdi, onun için hemen karar verip otomobile atlayıp, Galata rıhtımına gelmiştir. Vapur uzakta olduğundan, vapura kadar sandalla gitmiştir.³⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa ve tamamı 15 kişiyi bulan mahiyetindeki kişileri Samsun'a götürmek için Bandırma adında ufak ve eski bir vapur tahsis edilmiştir. O sırada görenekten olduğu üzere galip devletlerin denetleme takımı yola çıkmasından önce vapura gelmiştir. Onlar denetlemelerini yaparken Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir: "Ahmaklar! Biz kaçak eşya veya silah götürmüyoruz, azim ve iman götürüyoruz. Bunlar bir milletin istiklal aşkını ve mücadele azmini takdir edemezler. Bütün güvendikleri maddi kuvvettir" demiştir.³⁸¹

16 Mayıs 1919 akşamı İstanbul Boğazından açılan küçük Bandırma Vapuru, Koca Mustafa Kemal Paşa'yı taşıyarak Samsun'a doğru yol almıştır. Kaptanın yanına çıkan Mustafa Kemal Paşa bir İngiliz kovuşturmasından söz edince geminin kaptanı, Dursun Kaptanda başka tehlikelerden söz etmiştir. Kendisi Karadeniz'i pek tanımazmış, vapurunda pusulası bozukmuş, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kaptana olabildiğince kıyıya yakın yol almasını söylemiştir. 17 Mayıs gecesi İnebolu ile Sinop arasında dalgalar kabarmış yolculuk tehlikeli hale gelmiştir. Sinop'a varılınca yapılan

³⁷⁹ Kinross, *Atatürk*, s. 192-193.

³⁸⁰ Atay, *Çankaya*, s. 175-176.

³⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 304.

incelemede kara yolu ile Samsun'a devam edilmesine imkân olmadığı öğrenilmiştir. Denizde ise bir İngiliz gemisinin çıkıp gelme ihtimali hala yolculuğu tehlikeli bir süreç olmakta bırakmıştır. Sinop'ta tekrar vapura binilip yolculuğa denizden devam edilmiştir.³⁸² Samsun valisi, dâhiliye nezaretine bir telgraf çekerek 19 Mayıs 1919 günü 9. Ordu Müfettişi olarak tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiğini, mülkiyeye ait görevlerinin ne olduğunun taraflarına bildirilmesini istemiştir.³⁸³

Üç gün önce Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılmış olan 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler sabah saat 07.00'da Samsun'a ulaşmış, askeri ve mülki yetkililer tarafından karşılanmıştır.³⁸⁴ Tarih, bu günü (19 Mayıs 1919), Anadolu için yeni bir fetih başlangıcı ve Türk Milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydetmiştir. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asya'yı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmiştir. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlayacak fakat fatih bu zaferi milletine hediye etmiştir. Değişiklik sadece bunda ibaret olmamış, eski fatihler muzaffer ordulara kumanda ederken, yeni fatih Mustafa Kemal Paşa, yenilmiş bir ordunun başına geçmiştir.³⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışın Nutuk'ta şu sözlerle ifade etmiştir: "1919 yılı Mayısının 19. günü Samsun'a çıktım. Ülkenin içinde bulunduğu genel durum, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiştir. Milleti ve memleketi savaşa sürükleyenler kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memlekette kaçmıştır."³⁸⁶

Kazım Paşa (Karabekir) kendi günlüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışını 21 Mayıs'ta öğrendiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Refet Paşa, Miralay Kazım Bey (Erkânı Harbiye Reisi), Kaymakam Arif Bey, Binbaşı Hüsrev Bey, Miralay İbrahim Tali Bey, Doktor Refik Bey vardı diye yazmıştır. Rauf Bey daha sonra Amasya'ya gelerek katılmıştır.³⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan 15. Kolordu komutanı Kazım Paşa'ya şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta memleketin genel durumundan dolayı çok üzgün olduğunu, müşterek çalışmalarının memleketin faydasına

³⁸² Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 223.

³⁸³ BOA, *DH. İ. UM. 19-6/ 1-70/9*.

³⁸⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 255.

³⁸⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, 9. Baskı, s. 243.

³⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 1.

³⁸⁷ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 596.

olacağından bir an önce görüşmek istediğini yazmıştır. Kazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelmesine çok sevinmiştir. Çünkü milli bir felakette buna göğüs gelecek bütün askerler İstanbul'da kalmıştır.³⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a galip devletlerin isteklerini yerine getirmek için gönderilmiştir. Fakat Samsun ve Havza'da, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma ve davranışları galip devletlerin isteğinin tam tersi olmuştur.³⁸⁹ Rıza Tevfik Paşa, anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarzda davranacağını Damat Ferit Paşa'ya şu sözlerle söylediğini nakletmiştir: Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gider gitmez sizin emrinizi eleştirecek ve reddedecek, kendi başına istediği gibi ve anladığı gibi hareket edecek demıştır.³⁹⁰

İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından işgali Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkar çıkmaz elini güçlendiren bir süreç olmuştur. Samsunlular henüz İzmir'e yapılan çıkarma hakkında bilgi alamamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk yaptığı iş telgraf şebekesinden yararlanarak yetkisi altındaki askeri ve idari makamlara haber salarak her yerde protesto mitinglerinin düzenlenmesini istemiştir. Babıâli ve yabancı devlet temsilciliklerine Türk Milletine karşı işlenen haksızlığın onarılması yönünde telgraflar çekmelerini söylemiştir. Samsun'un içinde de halkta bir direnme duygusu uyandırmak amacıyla Büyük Camide mitingler düzenlemiştir. Askeri alanda Trakya ve Anadolu'da kalmış birliklerle temas kurmuştur. Müdafaai Hukuk Gruplarını kendisinden dağıtması istenmesine rağmen birbirleri arasında bağlantı sağlaması ve yenilerini kurmak için çalışmıştır.³⁹¹

Oysa İstanbul'daki işgal kuvvetleri Samsun ve dolaylarında asayişin bozulduğu, Rum köylerine Türkler tarafından taarruzlar yapıldığını ileri sürerek bölgede İngilizlerin lehine asayişin sağlanması için İstanbul hükümetinden talepte bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya padişah tarafından verilen devleti kurtarabilirsin paşa emrinin içeriği de aslında İtilaf kuvvetlerinin isteğini yerine getirmekten ibaret olmuştur. Fakat Mustafa

³⁸⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993, Genişletilmiş Yeni Baskı, s. 69.

³⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 305.

³⁹⁰ Rıza Tevfik, *Birazda Ben Konuşayım*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, Genişletilmiş Yeni Baskı, s. 60-61.

³⁹¹ Kınross, *Atatürk*, s. 204.

Kemal Paşa, kendisine verilen emir ve sorumluluğun aksine Türk Milletinin bağımsızlığı için girişimlere başlamıştır.³⁹²

Samsun'da kendisini güvenlik içinde hissetmeyen Mustafa Kemal Paşa, 6 gündür bulunduğu bu şehri karargâhı ile birlikte terk etmiştir. Yollarda arkadaşlarıyla birlikte zaman zaman “dağ başını duman almış” marşını söyleyerek Havza'ya gelmiştir.³⁹³

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya giderken bindiği otomobil kim bilir kaçınıcı kez bozulmuştur. Otomobil bozulunca Mustafa Kemal Paşa, yol kenarında çift süren bir köylüyle konuşmaları aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milletinin bağımsızlığı için çıktığı bu yolda ne kadar zor durumda olduğunu göstermeye yetmiştir. Konuşma şu şekildedir:

- “Hemşeri! Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat rahat toprağı sürüyorsun?
- Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun? Biz üç kardaştık(kardeş). İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Bende yarım adamım. Evde 8 öksüz ile yetim, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da, aha şu tarlanın ucu. Düşman ora gelinceye dek benden hayır bekleme” demiştir. Ama yinede Kurtuluş Savaşı için Anadolu halkına başvurmuştur.³⁹⁴

25 Mayıs 1919'da vardığı Havza'dan bütün yurttaki askeri ve sivil makamlara gönderdiği genelge ile bütün yurttaki işgal olaylarını Protesto etmek için heyecanlı mitingler tertip edilmesini, milli cemiyetler kurulup halka felaketin büyüklüğünün anlatılmasını ve bu hareketin köylere kadar yayılmasını istemiştir.³⁹⁵

6 Haziran 1919'da İngiliz General Milne, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağırılması için Harbiye Nezaretine bir yazı yazmıştır. 8 Haziran 1919'da da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek beraberinizdeki istibotlardan biriyle İstanbul'a gelmeniz rica olunur diye telgraf çekmiştir.³⁹⁶

³⁹² Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, 1. Baskı, s. 241.

³⁹³ Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, s. 275.

³⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, 25. Baskı, s. 27-29.

³⁹⁵ İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, 2. Baskı, s. 25.

³⁹⁶ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 135.

Havza'dan, Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 21-22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesini yayınlamıştır. Bu genelgenin ana fikri ise “milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve gücü kurtaracaktır. Milletın haklı davasını bütün dünyaya duyurmak için her türlü baskıdan uzak bir milli kurul oluşturulmalıdır. Bunun için illerden gelecek temsilcilerle milli bir kongrenin toplanması zorunludur. Kongrenin toplanması için en güvenli yer Sivas ilidir,” olmuştur.³⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri dön çağrısına uymaması ve Amasya Genelgesini yayınlaması üzerine Dâhiliye Nezareti 23 Haziran 1919 günü Diyarbakır, Ankara, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Kastamonu, Bitlis, Elazığ vilayetleriyle Erzincan ve Canik Mutasarrıflıklarına (valiliklerine) şu telgrafi çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetini kavrayamadığı için bütün gayret ve çabalarına rağmen memuriyetinde başarılı olamamıştır. Karesi ve Aydın havalisinde müslüman halkı kurdurduğu cemiyetler yüzünden zor durumda bırakmaktadır. Çektiği telgraflarla da hatalarını artırmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledildiği bildirilip kendisi ile irtibat kurulmaması istenmiştir.³⁹⁸

2.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifası

Amasya'dan önce Sivas'a ardından Erzurum'a geçen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelince görevden alınan Erzurum valisi Münir Bey, Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek için Erzurum'da bekleyen Mazhar Müfit Bey ve Kazım Paşa ile ciddi bir görüşme yapmak istemiştir. Millete önder olacakların ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemelerini, son nefeslerine kadar memleket için fedakârlık yapılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca kendisinin görevden alındığının her türlü sonuçla karşı karşıya kaldığına şüphenin kalmadığını söyledikten sonra, benimle açıktan açığa işbirliği etmek aynı sonuçları kabul etmek demiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum'da Erzurum kongresi hazırlıklarını yaparken, Mustafa Kemal Paşa'yı, Harbiye Nezareti İstanbul'a çağırıyor, padişahı önce hava değişimi al Anadolu'da istediğin bir yerde otur, hiçbir işe karışma demiştir. Daha sonra her ikisi de mutlaka İstanbul'a gelmelisin demiştir. 8 Haziran 1919'dan 8 Temmuz 1919'a kadar süren karşılıklı telgrafla oyalama taktiği sona ermiştir. İstanbul hükümeti 8-9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal

³⁹⁷ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2006, s. 19.

³⁹⁸ BOA, DH. ŞFR, 100/ 174/ 1.

Paşa'nın görevine resmen son vermiştir. Aynı dakikada Mustafa Kemal Paşa askerlik görevinden istifa ettiğini bildirmiştir.³⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası: “Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emeline kurban etmemek için açılan milli mücadele uğrunda milletimle beraber serbest surette çalışmaya resmi sıfatım ve askeri görevlerim artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes amaç için milletle beraber sonuna kadar çalışmaya bütün kutsal değerlerim adına söz vermiş olduğum, pek aşığı olduğum askerliğe bu gün veda ve istifa ettim. Bundan sonra memleketim için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millete bir fert olarak hizmet edeceğimi vatanın her köşesine bildiririm” diyerek askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettiği 8-9 Temmuz 1919'dan 5 Ağustos 1921 başkomutanlık yetkisi verilene kadar mücadelesini sivil bir vatandaş olarak yürütmüştür. Bu da onun kişiliğinin ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamaya yetecek bir durum olmuştur.⁴⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettikten sonra Anadolu'da bir takım hareketlere girişmesi üzere Harbiye Nazırlığı resmi makamlara kendisi ile ilişkinin kesilmesine tutuklanıp başkente gönderilmesine dair emir göndermiştir. Kendisine verilen nişan ve fahri yaverlik unvanı da geri alınmıştır.⁴⁰¹

Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve fahri yaverliğin alınması için mahkeme kararı olmadığını harbiye nezareti belirtmesi üzerine, padişah'tan alınan buyrukla bunun yerine getirilmesi istenmiştir.⁴⁰² 7 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişanların ve fahri yaverlik unvanının alınmasına dair padişah'tan da tezkere (izin) alınmıştır.⁴⁰³

Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'dan İstanbul'a dönmeyip milli mücadele yararına faaliyetlere devam etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in (Orbay) hükümetin emirlerine muhalif davranmakta ısrar ettiklerinden tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri, Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti tarafından resmi makamlara bildirilmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 30-33.

⁴⁰⁰ ATASE, A/, D/ 1335/4-2, F/ 1

⁴⁰¹ BOA, İ. DUİT, 178/30.

⁴⁰² BOA, MV, 217/203.

⁴⁰³ BOA, BEO, 4586/ 343882/ 1.

⁴⁰⁴ BOA, MV, 216/95.

Askerlikten ayrıldıktan sonra Erzurumlular Mustafa Kemal Paşa'ya açık bir şekilde güven ve yakınlık göstermiştir. Bu da Mustafa Kemal Paşa'ya moral vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum Kongresi başkanlığına seçmişlerdir. 23 Temmuz 1919 günü yapılan Erzurum Kongresinde alınan kararlar Türk Kurtuluş Savaşı için önem arz etmiştir. Kararlar şunlardır:

- 1- Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
- 2- Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir.
- 3- İstanbul Hükümeti vatani koruma ve istiklali elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır.
- 4- Kuvayı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.
- 5- Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyeti ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.
- 6- Manda ve himaye kabul olunamaz.
- 7- Milli Meclisin derhal toplanması ve hükümetin yaptığı işlerin meclis tarafından kontrol edilmesinin sağlamak için çalışılacaktır, kararları alınmıştır.⁴⁰⁵

Kongrenin kararları vali ve askeri komutanlar vasıtasıyla bütün ülkeye yayılmış ve bildirilmiştir. Yabancı devletlere de bazı vasıtalarla tebliğ edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da İstanbul Hükümetini milli davaya sadakate davet etmeye uğraşmıştır. Buna karşılık İstanbul Hükümeti, gazeteler aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya saldırmaya ve O'nu bir asi olarak yansıtmaya çalışmıştır. Kongre dağılırken alınan kararlar ve tüzük gereği birde Heyet-i Temsiliye oluşturulup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir.⁴⁰⁶

29 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Sivas'a doğru hareket etmiştir. Sivas Kongresine katılacak delegeler yola çıkmış, İstanbul Hükümeti de Mustafa Kemal Paşa hakkında tutuklama kararı vermiştir. Sivas valisi Reşid Paşada bu emri almıştır. Reşid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya eğer Sivas'ta bir kongre yapılırsa, Sivas'ın işgal edileceğine dair bilgi verildiğini telgrafla bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bunun bir

⁴⁰⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 44-46.

⁴⁰⁶ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, 10. Baskı, s. 50.

blöf olduğunu söyleyerek, Reşid Paşa'nın Sivas'ta yapılacak olan kongreden vazgeçilme ricasını geri çevirmiştir.⁴⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa, 4 Eylül 1919 günü yapılan Sivas Kongresinde yaptığı açılış konuşmasında; saygı değer efendiler, ülke ve ulusun kurtuluşunu amaçlayan zorunlu nedenler, sizleri bunca güçlülük ve engeller karşısında Sivas'ta toplamıştır. Yiğitçe kararımızı kutlar ve hoş geldiniz demekle mutluluk duyarım diyen başlangıçtan sonra ülkenin içinde bulunduğu durumu özetleyip memleketin bağımsızlığı için alınması gereken önlemlerden bahsetmiştir.⁴⁰⁸ Sivas Kongresi kararlarına bakacak olursak Sivas Kongresi'nde alınan kararlar genel olarak Erzurum Kongresi kararlarını onaylamaktan ibaret olup, bazı ilaveler yapılmıştır. Bu ilaveler şunlardır: Bütün faydalı cemiyetler bir çatı altında toplanarak "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Erzurum Kongresi'nde alınan bölgesel kararlar yurt geneline dönüştürülmüştür. Temsil Heyeti bütün yurdu temsil eder şeklinde düzenleme yapılmıştır. Sivas Kongresi bittikten sonra bir bildiri ve genelge yayınlayarak, halka açık bir birleşimden sonra 12 Eylül 1919'da dağılmıştır.⁴⁰⁹

Sivas Kongresi'nde Temsil Heyeti şu kararı vermiştir: Meclis açılıncaya kadar Ali Rıza Paşa hükümetini muhafazaya çalışmak vatan ve millet için hayırlıdır. Ayrıca Ali Rıza Paşa'nın hiçbir sebep ve bahane ile yerini bırakmaması tavsiye edilmiştir. Mebuslar tam bir güven ve özgürlük içinde yasama görevlerini yapacakları zamana kadar Temsil Heyeti görevine devam etmek istemektedir. Hükümet bunu, milli teşkilatın makul tekliflerini meclis açılıncaya kadar kabul edecektir, şeklinde onaylamıştır. Mustafa Kemal Paşa için önemli olan İstanbul Hükümetinin milli teşkilatı resmen kabul etmiş olması olmuştur.⁴¹⁰

Sivas Kongresi kararları, kongreden seçilen bir heyetin telgraf haneeye gönderilerek doğrudan doğruya Mabeyn-i Hümayun'a (Saray Genel Sekreterliğine) gönderilmek istenmiştir. Gönderilecek olan telgrafın İstanbul Hükümeti tarafından engellendiği bildirilmiştir. Bir saat içinde telgrafın çekilmesine izin verilmediği takdirde, İstanbul'la

⁴⁰⁷ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, 2. Baskı, s. 108.

⁴⁰⁸ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, 2. Baskı, s. 142.

⁴⁰⁹ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 329.

⁴¹⁰ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 140.

bütün Anadolu telgraf haberleşmelerini kesmeye mecbur olacağımızı üstlerinize bildirin diye İstanbul'da Telgraf Başmüdürlüğüne bildirilmiştir.⁴¹¹

İstanbul Hükümeti ve Anadolu arasında 12 Eylül 1919 günü ilişkiler kesilmiş, Temsil Heyeti ilk iş olarak bu durumu ele almıştır. İstanbul ile ilişkiler kesildikten sonra, Anadolu'da idareye el koymak gerekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ilgililere gönderdiği bildiriye hem fikirlerini sormuş hem emirler vermiştir. Bu emirlere göre padişah adına mevcut kanunlar çerçevesinde hükümet işleri yürütülecek, ahalini can, mal, ırzları emniyet altında tutulacak denmiştir. Meşru bir hükümet kuruluncaya kadar müracaat yeri Sivas'ta Umumi Kongre Temsil Heyeti olacaktır, emri verilmiştir.⁴¹²

2.2. MUSTAFA KEMAL PAŞA ANKARA'DA

Umumi kaide şudur ki, genel durumu yönetme ve yürütme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunurlar. Ankara, bu şartları toplayan bir noktaydı, diye Ankara konusunda fikirlerini Mustafa Kemal Paşa ifade etmiştir.⁴¹³ Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Ankara'da kolordu kumandanı olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile görüşülerek Orta Anadolu'da düşman askerlerinden temiz bir bölgede faaliyetlerini sürmek istemişlerdir. Böylelikle Milli Mücadelenin merkezi Ankara olmuştur.⁴¹⁴

Sivas Kongresinde bir Temsil Heyeti seçildikten sonra kongre dağılmıştır. İşte bu Temsilciler Heyeti millet ve memleket işlerini yönetmek, yürütmek, ulusal kurtuluş savaşının bayrağının dalgalanacağı yer olarak Ankara'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşını yöneteceği, Cumhuriyeti kuracağı, halkı, ulusu için birçok faydalı işler yapacağı, geri kalan hayatının büyük bir bölümünü geçireceği Ankara'ya gelmiştir.⁴¹⁵

Temsil Heyeti başlarında Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'ya geldikleri zaman 3000 atlı, 700 yayadan oluşan seymen alayı, dervişler, esnaf, okullar ve diğer halk toplulukları tarafından coşkun bir sevgi gösterisi ile karşılanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları valiliği ve kolorduyu ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, yayımladığı bir

⁴¹¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 97.

⁴¹² Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 132-133.

⁴¹³ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 179.

⁴¹⁴ İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1964, s. 29.

⁴¹⁵ Ceyhan Atif Kansu, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, 2. Baskı, s. 53-54.

genelge ile Ankara'ya geldiklerini ve Ankara'yı merkez edindiklerini bildirmiştir. Bu tarihte yaklaşık 20.000 nüfusu barındıran Ankara demir yolu ile İstanbul'a bağlantı kurulabileceği için önem arz etmiştir.⁴¹⁶

2.2.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı (23 Nisan 1920)

Büyük Millet Meclisi, memleketin kara günler yaşadığı bir zamanda kurulmuştur. Çok zayıf Türk kuvvetleri batı ve güney cephelerinde çarpışmıştır. Batılılar Türkiye'yi parçalamaya çalışırken içerdeki karışıklıklarda önem kazanmıştır. 5 Nisan 1920'de tekrar işbaşına gelen Ferit Paşa bütün gücü ile milli hükümeti yok etmek için çalışmaya başlamıştır. Milli Mücadelenin önder kadrosu için en büyük tehlike Şeyhülislam Dürrizade Mehmet Efendiye düşmanların etkisi ile hazırlanmış olan fetvalardan gelmiştir. 10 Nisan 1920'de hazırlanan bu fetvalar 12 Nisan 1920'de düşman uçaklarıyla Anadolu'ya atılmış, düşman savaş gemileri ile de kıyılara dağıtılmıştır. Bu fetvalarda Anadolu hareketi padişaha karşı ayaklanma sayılmıştır. Milli kuvvetlere Kuvayı Bağıye adı verilmiş, padişahın sadık tebaasına zulüm edenlerin katledilmesi söylenmiştir. Hilafet makamına karşı gelenlerin dinden ve imandan çıkacakları bu şakilerin öldürülmelerinin caiz olduğu açıklanmıştır. Ayrıca milli kuvvetleri dağıtmak için Kuvayı İnzibatiye (Halife Ordusu) kurdurulmuş, padişah da milli kuvvetlere karşı isyan eden bölgelerin ileri gelenlerini sarayda kabul etmeye başlamıştır.⁴¹⁷

12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi son kez toplanmıştır. Bu toplantıda meclisin verdiği en önemli karar, taslakları Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmış olan ve sonraları Misak-ı Milli olarak adlandırılacak Ahd-ı Milliye (Ulusal And) 28 Ocak 1920 de kabul edilmiştir. Meclisin ve İstanbul Hükümeti'nin çalışmalarından ve Anadolu'da artan direniş hareketlerinden rahatsız olan İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmiştir. Yunan birlikleri Anadolu içlerine doğru ilerlerken padişah da Mebusan Meclisini kapatmıştır.⁴¹⁸

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin padişah tarafında kapatılması üzerine, olağan üstü yetkilerle Ankara'da Büyük Millet Meclisi adı altında bir meclisin açılmasına karar verilmiştir. Açılacak olan bu yeni meclis Osmanlı Mebusan Meclisi'nin görevlerini devralıp faaliyet göstermesi

⁴¹⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 295.

⁴¹⁷ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 162.

⁴¹⁸ Kadir Depsen, *Kurtuluş Savaşı Ya İstiklal Ya Ölüm*, Biz Bize Yayınları, Ankara, s. 143-144.

kararlaştırılmıştır. İstanbul'daki meclis üyelerinden de Anadolu'ya geçerek katılanların kabul edileceği meclisin açılış için Mustafa Kemal Paşa bütün illere bir genelge göndererek meclisin açılacağını bunun için seçim yapılacağını bildirmiştir.⁴¹⁹

23 Nisan 1920 Cuma günü dini ve resmi törenler eşliğinde Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Meclisin açılış gününde kurbanlar kesilmiş, yurdun diğer yerlerinde de törenler düzenlenmiştir. Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Türk Kurtuluş Savaşı yeni bir evreye girmiştir. Hâkimiyet milletindir ilkesine dayanılarak Türk Milleti kendi geleceğine karar vermiştir. Bu meclise Hıristiyan temsilciler sokulmamıştır.⁴²⁰

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de uzunca bir konuşma yaptıktan sonra Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilmiştir. Meclis Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa meclise aşağıdaki önergeyi vermiştir:

- 1- Hükümet teşkili zaruridir.
- 2- Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah vekili atamak doğru değildir.
- 3- Mecliste yoğunlaşan milli iradeyi fiilen vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek esas ilkedir. Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir kuvvet mevcut değildir.
- 4- Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini üzerinde toplar
- 5- Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetinde başkanıdır.
- 6- Padişah ve halife baskı ve zorlanmadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır, demiştir. Askerlikten İstifa eden Mustafa Kemal Paşa, kendisine başkomutanlık yetkileri verilene kadar meclis başkanı olarak Türk Kurtuluş Savaşı'nı yönetmiştir.⁴²¹

2.2.2. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, meclis başkanı olduktan sonra mevcut arkadaşlarının hangi işlerde kullanılacağına dair düşüncelere koyulmuş, genelkurmay başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştir. Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa'nın genelkurmay başkanı

⁴¹⁹ Osman Özsoy, *Sultanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918-1923 Olaylar-Belgeler-Gerçekler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, 1. Baskı, s. 250.

⁴²⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 1.

⁴²¹ Mustafa Turan, *Milli Mücadele'de Siyasi Çözümler (30 Ekim 1918-20 Ekim 1921)*, Siyasal Kitabevi, Afyon 1999, 1. Baskı, s. 67.

olmasına itiraz etmişlerdir. İtiraz gerekçeleri de şu olmuştur: Kendileri Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'da daha önce çalışmaya başlamıştır. Fakat İsmet Paşa sonradan katılmıştır. Bu sebeple İsmet Paşa'nın genelkurmay başkanı olmasına ilk başta itiraz etmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, genelkurmay başkanı olarak İsmet Paşa'yı atamıştır. 29 Nisan 1920 tarihinde meclis Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Kanunlarını çıkartmıştır.⁴²²

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Milletinin zor günleri artık iyice kendisini Ankara'da hissettirmeye başlamıştır. Bu durumda en tehlikeli durum ise iç isyanlar olmuştur. Meclis henüz kadrosunu tam olarak toplayamamış, birçok bölgenin mebusları da henüz meclise katılamamıştır.⁴²³ Meclisin yeni kurulduğu günlerde karşılaştığı bir diğer problem ise cepheleeri oluşturmak için düzenli ordunun kurulması olmuştur.⁴²⁴

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da para, güç ya da iktidar araçlarından hiç birine sahip olmayan bir meclisin başkanı seçilmiştir. İç isyanları bastırmak için ordusu bile olmayan bir kumandan olarak Çanakkale Cephesi'nde olduğu gibi zor görevleri üzerine almaktan çekinmemiştir.⁴²⁵

İç isyanlar öyle büyük bir hal almıştı ki Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı'nda isyanlar baş göstermiştir. Diğer yandan Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum'da da kanlı isyanlar ortaya çıkmıştır. İmralı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında da milli mücadeleyi oldukça uğraştıran iç isyanlar çıkmıştır. İsyen dalgaları Ankara'da karargâhın duvarlarına kadar gelmiş, karargâhın şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varmıştır.⁴²⁶

İç isyanlar bastırılmaya çalışılırken bir taraftan da milli kuvvetler Kuvayı İnzibatiye hezimete uğratıp, İzmit'te İngiliz kuvvetlerinin karşına gelinmiştir. Damat Ferit Paşa, milli kuvvetler karşısında 50.000 kişilik bir ordunun kurulmasını istemiştir. Kuvayı İnzibatiye'nin beceriksizliği, bir kısmının da milli kuvvetlere katılması, Anadolu hareketini bastırma işini buna istekli olan Yunan Hükümetine bırakılmıştır. Padişah,

⁴²² Atatürk, *Nutuk*, s. 302.

⁴²³ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 269.

⁴²⁴ Depsen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 148.

⁴²⁵ H. C. Armstrong, *Bozkurt*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1997, 5. Baskı, s. 102.

⁴²⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 303.

tamda bu günler de Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, Anadolu harekâtını idare edenler hakkında verilen idam kararlarını onaylamıştır. Haklarında idam kararı ve çeşitli fetvalar verilen Mustafa Kemal Paşa'da milli mücadele taraftarı din adamlarına karşı fetvalar verdirmiştir.⁴²⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde üzerinde durduğu en önemli konu düzenli ordu birliklerinin kurulması olmuştur. Bir yandan iç isyanlarla bir yandan Kuvayı İnzibatiye ile mücadele eden Kuvayı Milliye'nin başına buyruk hareketleri ile memleketin düşman işgalinden kurtarılamayacağı görülmüştür. Kuvayı Milliye birliklerini oluşturan insan gücünün içerisinde gönüllüler, ulusal örgütler tarafından celp yoluyla cepheye yollananlar, zeybekler, asker kaçakları, hapishaneden çıkartılanlar ve elde kalmış olan bir kısım askeri birliklerden oluşmuştur. Kuvayı Milliye askerlerinin yiyecek, içecek ve ikmal sorunları köylüler tarafından karşılanmıştır. Düzenli ordu birlikleri kurulana kadar yararlı işler yapmış olan Kuvayı Milliye şeflerinden bazıları düzenli orduya katılmamıştır.⁴²⁸

İstanbul Hükümeti'nin Ankara'yı içinden yıkmak için son çabalarından biri Konya'da Delibaş isyanını çıkarttırmak olmuştur. Bu son isyanda bastırılmış, batı cephesi kurularak çetelerin ordu içerisine alınacağı haberleri üzerine çete liderleri meclisteki tanıdıkları vasıtasıyla ordudan fayda yok, hepimiz Kuvayı Milliye olalım şeklinde propaganda yaptırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, batı cephesini İsmet Paşa ve Refet Paşa arasında ikiye bölmüştür. Genelkurmay başkanlığı İsmet Paşa'nın görevi olarak kalmıştır. İsmet Paşa, komutası altında ki birliklere ilk emri şu olmuştur:

- 1- Komutanlar ihtiyaçları olan parayı cepheden isteyeceklerdir. Hiçbir sebeple ve hiçbir ihtiyaç için halktan para istemeyeceklerdir.
- 2- Komutanlar ihtiyacı olan askeri cepheden isteyecekler ve kendileri memleket içinden ne asker toplayacaklar ne askere gelmeyenleri kovuşturacaklardır.
- 3- Komutanlar halktan hiç kimseyi tutuklamayacak ve yargılamayacaklardır. Şikâyetlerini cepheye bildireceklerdir. Cephe komutanından başka hiç kimsenin idam hükümlerini oylamaya ve uygulamaya yetkisi yoktur, emrini vermiştir.

⁴²⁷ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 184-185.

⁴²⁸ Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 73-74.

İsmet Paşa'nın bu emrinden sonra Mustafa Kemal Paşa, düzenli ordu birlikleri ile çeteler arasında bir çatışmaya hazır olunmasını söylemiş, kendisinin asıl isteği böyle bir çatışmayı önleyip çetelerin düzenli ordu ile kaynaşmasını sağlamak olmuştur.⁴²⁹

Düzenli orduya geçmeyip başına buyruk hareket etmek isteyenlerden biri de Çerkes Ethem olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları düzenli orduyu kurmak için çalışırken Çerkes Ethem ile mücadeleye girişilmesi Yunanlıların beklediği bir fırsat olmuştur. Yunanlıların bu taarruzla başlattıkları savaş Birinci İnönü Muharebesi olarak tarihe geçmiştir. 9-10 Ocak 1921 tarihinde yapılan I. İnönü Muharebesinde zamanı Yunanlılar, muharebenin yapılacağı alanı ise Türkler belirlemiştir. I. İnönü Muharebesini Türkler kazanmış, düzenli ordunun kazandığı ilk başarı olmasından dolayı bu muharebe önem arz etmiştir.⁴³⁰ Yunanlılar 31 Mart-1 Nisan 1921'de II. İnönü Muharebesi'nde de İsmet Paşa'nın önderliğinde yenilgiye uğratılmıştır.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, İnönü Zaferlerinden sonra İsmet Paşa bir kutlama telgrafi çekmiştir. O telgrafta şu sözlere yer vermiştir: “Bütün dünya tarihinde sizin İnönü Meydan Muharebelerinde üzerinize yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus(tersine dönmüş) talihini de yendiniz” diyerek düzenli ordunun kazanmış olduğu bu önemli zaferlere kendisinin ve tüm memleketin sevincini belirtmiştir.⁴³¹ I. ve II. İnönü Zaferlerinden hemen sonra Yunanlılar yine taarruza geçtiler ve Kütahya-Eskişehir muharebesinde Türk kuvvetlerini Sakarya'ya kadar çekilmeye zorlamıştır. Büyük Millet Meclisi galeyana halinde, meclisin Kayseri'ye taşınması bile gündeme alınmıştır. Mebuslar bu yenilgiden sorumlu komutanların cezalandırılmalarını istediğinde Fevzi Paşa bütün sorumluluk bana aittir diyerek meclisi biraz olsun yatıştırmıştır. İnönü Muharebeleri ile güç kazanan Mustafa Kemal Paşa, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonucunda meclis içerisinde hayli zor zamanlar yaşamıştır.⁴³²

Mustafa Kemal Paşa, orduya Sakarya gerilerine çekilme emrini verince özellikle kendisine muhalif olan kişiler harekete geçmiştir. Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor, bu hareketin elbet bir sorumlusu var, onu göremiyoruz gibi sert ifadeler kullanılmıştır. İçlerinden biri direk meclis kürsüsünden Mustafa Kemal Paşa'nın adını

⁴²⁹ Atay, *Çankaya*, s. 273-274.

⁴³⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, 11. Baskı, s. 497-500.

⁴³¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 394.

⁴³² Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 327-335.

söyleyerek bugünkü elim ve feci durum karşısında kendisini ordunun başında görmek isteriz, ordunun başına geçsin diye bağırmıştır. Bütün herkes konuştuktan sonra Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek başkomutanlığı kabul ettiğini fakat Büyük Millet Meclisinin bütün yetkilerini fiilen kullanabilme yetkisini de istemiştir.⁴³³

Mustafa Kemal Paşa meclisin yetkilerini kullanmak isterken meclis konuşmalarında şu ifadeleri özellikle kullanmıştır: “hayatım boyunca milli egemenliğin ve yasaların en sadık bir hizmetkâr olduğumu milletin gözünde bir defa daha doğrulamak için bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca istiyorum” demiştir.⁴³⁴ Mustafa Kemal Paşa’ya başkomutanlık yetkisinin verildiği gün görüşmeleri yürüten Meclis Başkan Vekili Doktor Adnan (Adıvar) Bey, Sinop milletvekili Doktor Rıza Nur ve sekiz mebusun Mustafa Kemal Paşa’nın başkomutan olması konusunda kanun teklifi vermesiyle görüşmeler başlamıştır.⁴³⁵

5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa meclis tarafından başkomutanlığa getirilmiştir. 9 Temmuz 1919’da askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921 tarihinde tekrar resmi olarak askerlik mesleğine dönmüştür. 2 yılı aşan aradaki bu süre zarfında Türk Milletinin normal bir vatandaşı olarak sorumluluk almıştır.⁴³⁶

2.2.3. Sakarya Meydan Muharebesi ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa

Erkânı Harbiye, Yunanlılara Sakarya’da iyi bir darbe vurmak üzere bütün cephelerden ayrılacak olan kuvvetlerle, memleket içerisinde yeniden düzenlenen Türk kuvvetlerini Sakarya’nın doğusunda toplattırılmıştır. Kütahya-Eskişehir yenilgisinden bir ay sonra ordu büyük bir muharebeyi kabul edecek güce gelmiştir. Bunda da en büyük rol Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı tedbirler etkili olmuştur.⁴³⁷ Mustafa Kemal Paşa, savaş başlamadan önce cepheye gitmiştir. Cepheye keşif yaparken, atı sigarasını yakarken kibrit ateşinde ürkünce şiddetli şekilde yere düşen Mustafa Kemal Paşa’nın kaburga kemikleri kırılmıştır. Doktoru devam ederseniz hayatınız tehlikeye girer demesi üzerine savaş bitince tedavi olurum demiştir.⁴³⁸

⁴³³ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 445-446.

⁴³⁴ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 259.

⁴³⁵ İbrahim Artuç, *Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001, 1. Baskı, s. 269.

⁴³⁶ ATASE, A/ 5/7896, D/ 3-1, F/ 62.

⁴³⁷ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 191.

⁴³⁸ Kınross, *Atatürk*, s. 325.

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı bu keşif esnasında şunları beyan etmiştir. Sakarya Muharebesi için kuvvet ve vaziyetlerinin düşmanı mağlup etmeye yeterli olduğunu, düşmanın içinde bulunduğu durumun Türk kuvvetleri lehinde olduğunu ifade etmiştir. Muharebe hattı üzerinde bazı kıtaların ileri veya geri dalgalanmalara müsait değildir. Bu durum bütün kıtaatlar tarafından doğal karşılanmalıdır. Herhangi bir kıtaatı yerinden oynaması halinde, sabırla mevzilerini muhafaza etmesi ve kıtaya topçu ve piyade desteği sağlanması gerekir demiştir. Muharebenin yoğunlaştığı zamanlarda da kumandanların şahsi becerilerini devreye sokmasını istemiştir.⁴³⁹

10. Alay kumandanlığına düşmanın Balıkçı ve Koyunağılı köprüleri karşısında zayıf bir kıtaatla birkaç topla, Narlı, Sarayköy ve civarında henüz tamamıyla tespit edilemeyen düşman kıtaatının olduğu bildirilmiştir. 11. Alayın keşfe devam etmesi, 10. Alaydan bir bölüğün Gül Söğüdü geçidini kontrol edecek şekilde hazır olması emredilmiştir. Düşmanın Türk Cephesinin ilerisindeki kuvveti ve maksadı tamamen tespit edilememiştir. 11. Alayın bu bölgedeki düşmanın vaziyeti hakkında bilgi alması ve tepelerden dürbün ile düşmanın hareketini dikkatle takip etmesi buyrulmuştur.⁴⁴⁰

⁴³⁹ ATASE, A/ 7/2078, D/ 4, F/ 18-1.

⁴⁴⁰ ATASE, A/ 7/2078, D/ 4, F/ 18.

Fotoğraf 14: Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesinde.

Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlığı fiili olarak üzerine aldıktan sonra Tekâlifî Milliye Emri adı altında emirler yayınlayarak, bir savaşın kazanılmasın da en küçük şeylerin bile dikkate alınmasının ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Bu emirlerde her evden bir çift çorap, birer kat çamaşır ve çarık hazırlayıp Tekâlifî Milliye Komisyonuna teslim etmesi istenmiştir. Tüccarların elindeki kıyafet dikilecek kumaş, bez, kösele, taban astarlığı, sarı siyah meşin, çarık, potin, kundura çivisi, tel çivi, nal, nallık demir, yem torbası, yular, kaşağı vs. yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konulması emri verilmiştir. Buğday, saman, şeker, gaz, çay, mum gibi ihtiyaçların yine bedeli sonradan ödenmek kaydıyla yüzde kırkına el konulmuştur. 100 km uzaklığa kadar ayda bir kere taşıtları olan taşıtlarıyla hizmet edecek denmiştir. Halkın elinde bulunan silah ve cephane üç gün içerisinde orduya teslim edilecek, iğneden ipliğe ordunun ihtiyaç

⁴⁴¹ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

duyacağı her şey halktan karşılanmıştır. Esnaf ve zanaatkârların mesleğine göre elinden iş çıkacak kişiler tespit edilmiştir.⁴⁴²

Sakarya Savaşı 23 Ağustos 1921’de başlamış ve 22 gün 22 gece devam etmiştir. Savaş devam ederken bazı Türk mevzilerinin Yunanlıların eline geçmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa “Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz” diyerek Çanakkale’de verdiği gibi tarihi bir emir vermiştir. Sakarya Savaşı, 13 Eylül 1921’de Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Sakarya Zaferi, 1689 Viyana Bozgunu’ndan beri sürekli geri çekilen Türk Ordusunun o tarihten sonra ilk kez karşı taarruza geçtiğı ve zaferle sonuçlandığı bir muharebe olmuştur.⁴⁴³

Mustafa Kemal Paşa’nın kazanmış olduğı Sakarya Zaferi yalnız Türkiye ve Yakındoğı tarihinde değil, dünya tarihinde de derin yankılar bulan büyük bir olay olmuştur. Çanakkale Muharebelerinde olduğı gibi Sakarya Zaferinin de kahramanı Mustafa Kemal Paşa olmuştur. 1881 yılında Selanik’te dünyaya gelen ve emperyalist dünyaya meydan okuyan milliyetçi bir lider olarak ün salmıştır. 600 yıllık bir saltanatın küllerinden yeni ve bağımsız bir devlet kuracağını henüz kimsenin kestiremediğı zamanlar, İtilaf Devletlerinin, Serv Antlaşması ile dikte ettiğı ağır şartları reddeden Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesini kazanarak hedefine bir adım daha yaklaşmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴² Atatürk, *Nutuk*, s. 417-418.

⁴⁴³ Özsoy, *Kurtuluş Savaşı*, s. 353-354.

⁴⁴⁴ Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, 2. Baskı, s. 31-32.

445

Fotoğraf 15: Sakarya Meydan Muharebesi.

⁴⁴⁵ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

446

Fotoğraf 16: Sakarya Meydan Muharebesi.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Muharebesinden sonra şunları söylemiştir: “Sakarya Muharebesinde benim bir görevimde ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye katılmak ve savaşı bizzat yönetmekti. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, hatta bir kaza sonucu sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına rağmen, bütün varlığımla en iyi şekilde yapmaya çalıştığımı sanırım. Sakarya Muharebesi'nin sonuna kadar askeri rütbem yoktu. Osmanlı Devleti'nin rütbeleri yine Osmanlı Devleti tarafından geri alınmıştı” demiştir. 19 Eylül 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşallik rütbesi ve Gazilik unvanı vermiştir.⁴⁴⁷

Kendisine verilen bu rütbe ve unvan üzerine Mustafa Kemal Paşa, orduya bir teşekkür beyannamesi çekerek kendileri sayesinde Türk Milletine kendisine vermiş olduğu bu

⁴⁴⁶ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

⁴⁴⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 420-421.

rütbe ve unvanı hayatımın en büyük sermayesi ve iftiharını taşıyacağını belirtmiştir.⁴⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferinden sonra orduya bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamesinde, “Arkadaşlar milliyetimizi yabancıların elinde köle olmamak için giriştiğimiz bu muharebede adı daima anılacak yeni ve büyük bir zafer kazandınız. Kahredilmiş düşmanın geri çekilmesinden sonra hakkınızda duyduğum takdir ve hayreti, minnet ve şükranı ordunun her ferdi ve memleketin her tarafından duyulacak kadar yüksek sesle söylemeye lüzum gördüm. Mazlum milletimizi tarihin en tehlikeli zamanında yeniden ışık ve kurtuluşa kavuşturan bir Türk Başkomutanınız olmaktan dolayı bir insan kalbi için takdir olunabilecek en derin saadet ve iftiharını duydum” demiştir. Yine aynı beyannameye kumandanlara; tehlike büyüdükçe azim ve tedbirinizi derin zekânınızla muharebenin zaferle sonuçlanana kadar, sevk ve idaresinde çabaları için teşekkür etmiştir. Zabıtlere; sayısız kahramanlıkları için, neferlere de; dünyanın hiçbir ordusunda yüreği sizinkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelemeyiz. Her zaferin mayası sendedir. Kanaatinle, imanıyla, itaatle hiçbir hiç bir korkunun yıldırmadığı demir gibi direncinle düşmanı alt eden büyük gayretin için, teşekkür ederim demiştir.⁴⁴⁹

2.3. BÜYÜK TAARRUZDA MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ASKERİ ROLÜ

Sakarya Zaferi, askeri ve siyasi bakımdan Kurtuluş Savaşı’nın en önemli bir aşaması olmuş, önce Yunan ordusunun taarruz gücü yok edilmiş, sonrada Yunan ordusu savunmaya itilmiştir. Sakarya Zaferi, Türk Milletinin dış ilişkilerini düzeltmeye ve itibarını yükseltmeye imkân sağlamıştır. Sakarya Zaferinden sonra, Türk Milleti düşmanına son ve kesin darbe vurma için gerekli hazırlıklara başlamıştır. En önemli problem ordunun hazır hale getirilmesi olmuştur.⁴⁵⁰

Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için gerekli hazırlıklara başlanırken meclisin 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya, üç ay süre ile verdiği başkomutanlık yetkisi önce 31 Ekim 1921’de, ikinci olarak 4 Şubat 1922’de, üçüncü olarak da 6 Mayıs 1922’de süresiz olarak uzatılmıştır. Mecliste güçlenmeye başlayan muhalefet başkomutanlık yetkisinin uzatılmasına her seferinde itiraz etmiştir. Mustafa Kemal

⁴⁴⁸ ATASE, *İSH-18, K: 1335, B: 137-1*.

⁴⁴⁹ ATASE, *A/ 5/9884, D/ 9,F/ 9*.

⁴⁵⁰ Hamza Eroğlu, *Atatürk’ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 1. Baskı, s. 50-51.

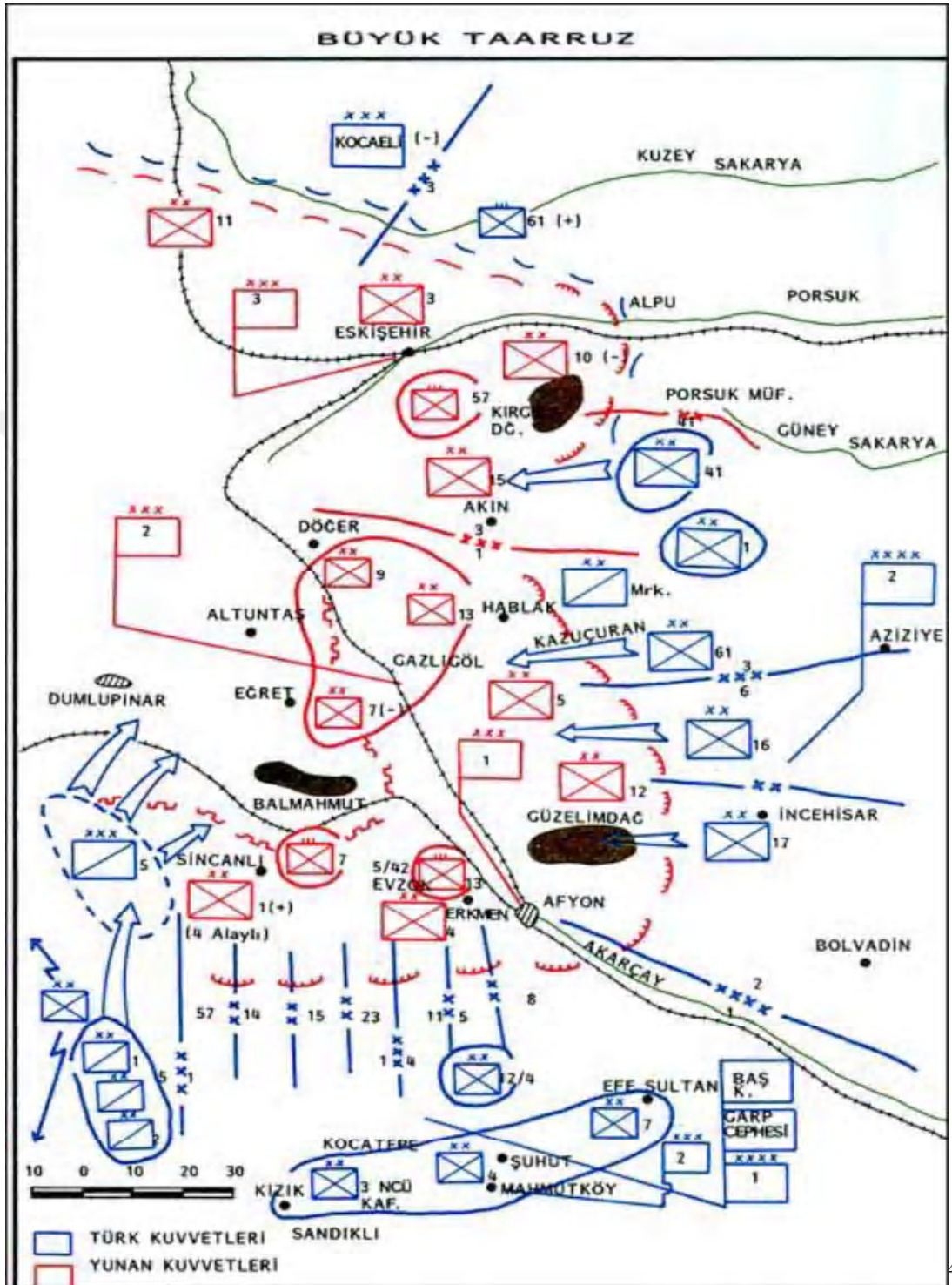
Paşa'nın ordunun kesin sonuç alınıncaya kadar başsız kalmaması adına verdiği mücadeleler sonucunda başkomutanlık yetkisi uzatılmıştır.⁴⁵¹

Sakarya Zaferi'nin hemen ardından Yunan ordusuna kesin darbe vurulması hükümet tarafından istenmiş, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda, Batı Cephesi 10 Ekim 1921'de bir plan hazırlamıştır. Bu plana göre Yunan Ordusu Eskişehir-Afyon cephesinde iki kolordu ile tespit olunacak, I. Ordu ile güneyden Yunanlılar üzerine Afyon-Uşak hattına kesin neticeli taarruz yapılması planlanmıştır. Türk kuvvetleri I. Orduyu yığınak yapacağı bölgeye kaydırırken, Yunanlılarda ordularının büyük kısmını ve Türk ordusundan daha üstün bir kuvveti Afyon-Uşak bölgesine kaydırmıştır. Bu nedenle Türk ordusunun, Yunan ordusuna baskın yapma ve üstünlük sağlaması da imkânsız bir hal almıştır. Bunlar bilindiği halde, Yunan ordusunun manevi durumunun fena olduğuna dair haberler alınıyor, taarruz fikrini güçlendiriyor, siyasi olarak da Ankara Hükümeti bir an önce taarruz yapılmasını istemiştir. Ancak mali durum taarruzu ilkbahara kadar mümkün görülmemiş, zaruri ihtiyaçlar karşılandıktan sonra taarruza geçilmek istenmiştir.⁴⁵²

⁴⁵¹ Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2008, s. 269.

⁴⁵² Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1962, s. 14.

Büyük Taarruzda Savaş Planı

453

⁴⁵³ Erikan, *Komutan Atatürk*.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferinden sonra aylar geçmesine rağmen taarruzun neden yapılmadığına dair meclis içerisinde ordu aleyhine bir hareket yayıldığını bildirmiştir. Ordunun niçin harekete geçmediği, mutlaka taarruz edilmesi gerektiği, hiç olmazsa sınırlı ve belirli bir cephede taarruz yapılması gerektiği konusunda tartışmalar iyice gün yüzüne çıkmıştır. Sınırlı bir taarruz yapılarak ordunun taarruz gücünün olup olmadığı anlaşılır fikrini öne sürenler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu hareketlere direndiklerini söylemiş, maksatlarının bütün hazırlıkları tamamlayarak genel ve kesin sonuca götüreceği bir taarruz yapmak olduğunu ifade etmiştir. Ordunun taarruz edip edemeyeceği konusunda Rauf Bey (Orbay) sık sık ve gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya gelerek "hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle, ordu ne durumdadır? Gerçekten taarruz edemeyecek miyiz, diye sormuştur.⁴⁵⁴

Taarruz için gerekli şartlar hazır olmadan yapılacak bir taarruzun kesin sonuç olmayacağını bilen Mustafa Kemal Paşa, bütün eleştiri ve zorlamalara rağmen en uygun zamanı beklemiş, beklerken de taarruz için hazırlıklarını yapmıştır. Bu hazırlıklar üç evre olarak yapılmıştır: Milleti hazırlamak, Millet Meclisini hazırlamak, Orduyu hazırlamak, olmak üzere hazırlık evresi yapılmıştır.⁴⁵⁵

Meclis içerisinde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan arkadaşları taarruzun yapıp yapılmayacağı ve başkomutanlık yetkisi süresiz uzatılmasıyla ilgili endişelerini dile getiren bir akşam yemeği düzenlemiştir. Bu yemekte vatani kurtardığımız için meclisten size yüksek bir maaş bağlayalım ve yalnız sizin için yaptırmak istediğimiz bir madalyanın taslağını bile hazır ettik demişlerdir. Bütün bu konuşmaları hafife alan Mustafa Kemal Paşa, o mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte en büyük mutluluklara erişme şerefi duyacağını bildirmiştir. Benim başkaca ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal davamıza başladığımız gün bulunduğum yere geri dönebilmek demiştir. Milletin koynunda serbest bir fert olmak kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır diye sormuştur. Gerçekleri iyi kavrayan, yürek ve vicdanında manevi ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir değeri yoktur sözlerini ifade etmiştir.⁴⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın aslında işi basit

⁴⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 430-431.

⁴⁵⁵ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 458-459.

⁴⁵⁶ Kınross, *Atatürk*, s. 360-361.

gibi görünse de çok zor olmuştur. Hem halkı, hem orduyu, hem de meclisi ayrı ayrı taarruz için hazırlamıştır.⁴⁵⁷

2.3.1. Büyük Taarruzun Gizli Tutulması

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusunun gösterdiği en büyük hassasiyetlerden biri de gizlilik olmuştur. Sakarya Zaferinden sonra hemen yapılmak istenen taarruz gerekli hazırlıkların yapılması ve eksikliklerin tamamlanması için yapılamamış geçen bir yıllık süre içerisinde bütün hazırlıklar titizlik ve gizlilik içerisinde yapılmıştır. Cephede hazırlıkların ne durumda olduğunu öğrenmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, yerinde görmek ve teftiş etmek için Batı Cephesi'ne gitmek istemiştir. Bu gidişini de gizli tutmak istediğinden Konya'da İngiliz General Townshend'le 24 Temmuz 1922'de görüşeceğinden dolayı 2 günlüğüne Ankara'dan ayrılacağını 22 Temmuz 1922 günü duyurmuştur. 23 Temmuz günü kimsenin haberi olmadan Batı Cephesi'ne gelerek İsmet Paşa ile görüşüp son durum hakkında bilgi almıştır. 24 Temmuz'da da Konya'da Townshend'le görüşmüştür.⁴⁵⁸

27 Temmuz 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, Konya'dan Batı Cephesi Karargâhı olan Akşehir'e dönmüştür. Fevzi Paşa (Çakmak) ile ordunun durumunu görüşüp büyük saldırı için 15 Ağustos 1922 gününe kadar bütün hazırlıkların tamamlanması kararlaştırılmıştır. 28 Temmuz gecesi de komutanlarla bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıyı da gizli tutmak için Akşehir'de futbol karşılaşması düzlenmiş, komutanlar bu maçı izlemek için Akşehir'e davet edilmiştir. Toplantıya Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Birinci Ordu Komutanı Nureddin Paşa, İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve bazı kolordu komutanları katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa daha sonra taarruzun biçimi ve ayrıntılarını detaylı olarak belirlemiştir.⁴⁵⁹

6 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa Konya'dan, Ankara'ya geri dönmüştür. Ankara'da mebus ve komutanlarla görüşmelerini yaptıktan sonra 17 Ağustos 1922 günü otomobile gizlice Konya'ya geçmiştir. 18-19 Ağustos'ta yine gizli bir şekilde Konya'dan Akşehir'e geçmiştir. 20 Ağustos 1922 günü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle bir haber yayımlatmıştır: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan

⁴⁵⁷ İlber Ortaylı, İsmail Küçükkaya, *1923-2023 Cumhuriyetin İlk Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 3. Baskı, s. 73.

⁴⁵⁸ Özsoy, *Kurtuluş Savaşı*, s. 385.

⁴⁵⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 549-552.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri 21 Ağustos Pazartesi öğleden sonra saat 04.00'te Çankaya'daki köşklerinde şehrimizde bulunan kardiplomatlara (elçilere) bir çay ziyafeti verecek denmiştir. Bu ziyafete bütün elçiler ve siyasi kişilerin katılması için davetiye gönderilmiştir. Bu haber Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidişini gizlemek için yayımlanmıştır.⁴⁶⁰ Sakarya Muharebesi ile kıyaslandığında Büyük Taarruz için durum çok iyi hale getirilmiştir. Orduya bakıldığı zaman resmen asker oldukları artık belli oluyor, fakat giyecek sorunu tam olarak yinede çözülememiştir. Ağustos başında artık saldırı gücünden emin olunan bir Türk ordusu yaratılmış, Türk ordusu taarruz için hazır hale getirilmiştir.⁴⁶¹

2.3.2. Anadolu'nun Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Büyük Taarruz

Türk ordusunun gerekli tüm hazırlıkları sağlandıktan sonra, Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan emir beklemeye başlamıştır. Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları önce 24 Ağustos'ta I. Ordu karargâhının bulunduğu Şuhut kasabasına, ertesini günü de Kocatepe'nin güneybatısına nakledilmiştir. Ankara Hükümeti, Büyük Taarruz başlatmadan önce dışarı ile iletişimi kesmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul temsilcisine verilen emir şunlardır:

- 1- Anadolu'ya kimse alınmayacaktır.
- 2- Anadolu'dan kimse gönderilmeyecektir.
- 3- Anadolu'dan dışarıya kesinlikle bilgi verilmeyecektir.⁴⁶²

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1922 günü İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e Ağustos'un 26'sında cumartesi günü düşman üzerine taarruza başlanacağını bildirmiştir.⁴⁶³ Taarruzun başlayacağını öğrenen Refet Paşa (Bele) Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek batı cephesindeki Türk ordusunun zafer kazanması için temennilerini iletip, milletin de taarruz için ordunun yanında yer alacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁴

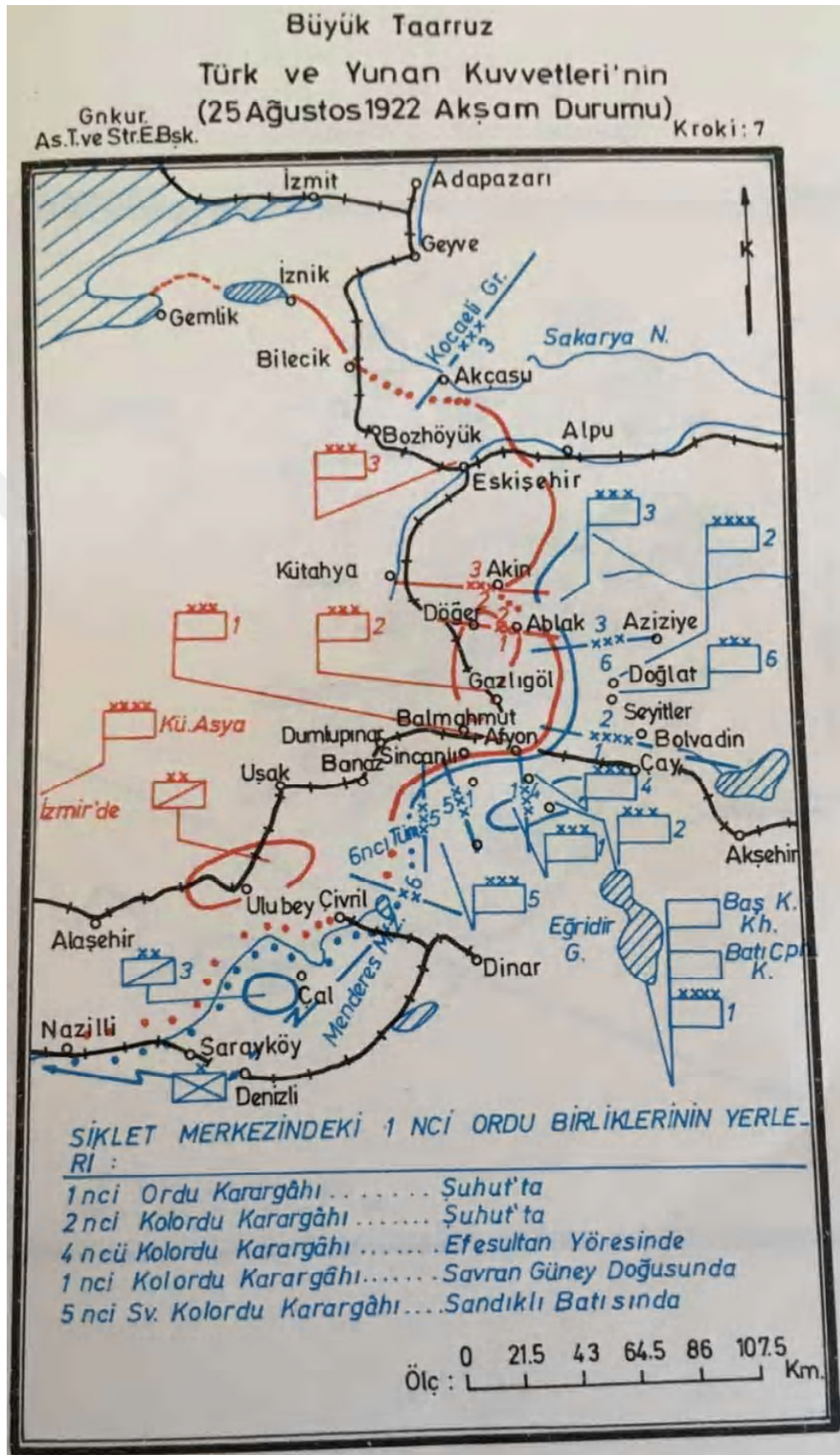
⁴⁶⁰ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 290.

⁴⁶¹ Erol Mütercimler, *Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, 13. Baskı, s. 541.

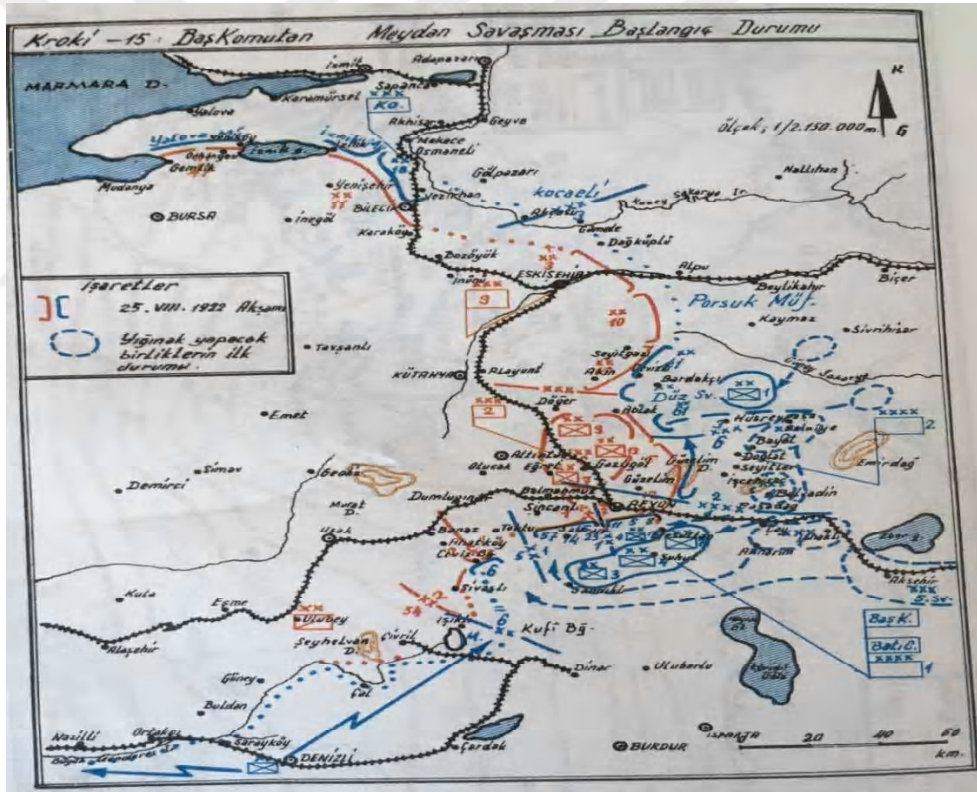
⁴⁶² Özsoy, *Kurtuluş Savaşı*, s. 390.

⁴⁶³ BCA, 49.

⁴⁶⁴ BCA, 22.

26 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Rauf Bey'e şu telgrafi çekmiştir. "Harekâtımızın mahiyetini (iç yüzünü/niteliğini) şimdiden gizlemek maksadıyla şifreli yazıyorum. Düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye ettiği mevziden Afyon güney cephesinde Kalecik Sivrililer (B Z) Tepe, (BŞHN) Tepe, Tanay Tepe, Kırca Arslan güneyinde ki tepeler subay ve askerlerimizin cansiperane hücumlarıyla zapt olunmuştur. Düşmanın her taraftan muharebe meydanına (TRHELH) otomobil ile ve (M) (RYTRE) celb ettiği mühim takviye kıtaları ile muharebe geç vakte kadar devam etmiştir. Taarruz harekâtı yarında devam edecektir" ifadelerini içeren telgrafi çekmiştir.⁴⁶⁶ Rauf Bey 26 Ağustos 1922 günü meclis gizli oturumunda Büyük Taarruzun başladığı bilgisini gizli tutulmasını isteyerek mebuslara bildirmiştir.⁴⁶⁷

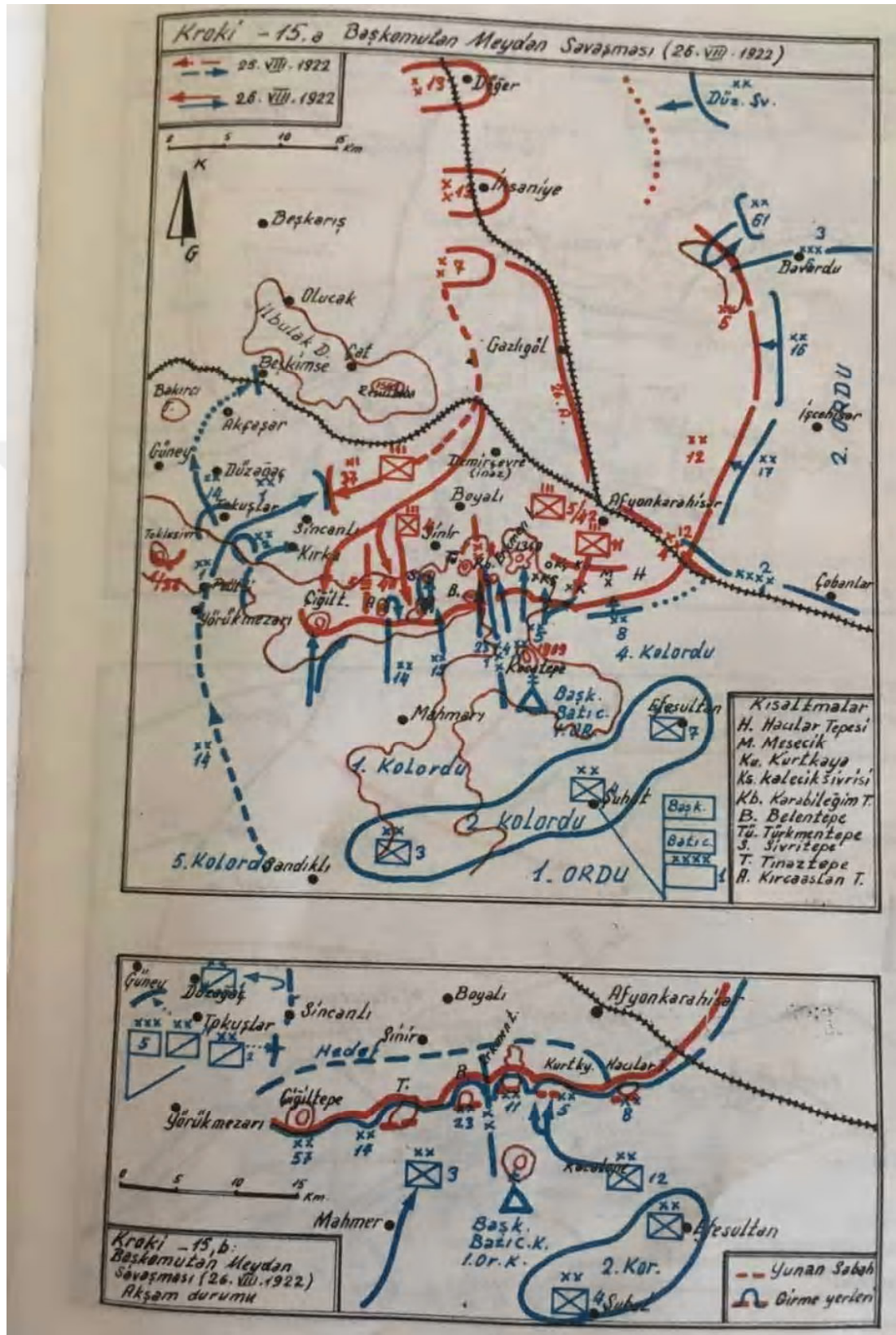

468

⁴⁶⁶ BCA, 19.

⁴⁶⁷ T.B.M.M., *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 26.08.1922, s. 710-711. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

⁴⁶⁸ Erikan, *Komutan Atatürk*.

26 Ağustos günü öğleye doğru Afyonkarahisar'da büyük bir meydan muharebesinin başladığına dair Ankara'ya bazı haberler sızmıştır. Birçok kimse bu habere inanmamış, ihtimal vermemiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa Ankara'da, başkumandansız nasıl muharebe başlar, herhalde haberin aslı yoktur düşünceleri Ankara'ya hâkim olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ne zaman Ankara'dan ayrıldığı meclisten sorulmuş, savaşların büyük bir önem taşıyıp taşımadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Meclis, sorulan sorulara Mustafa Kemal Paşa'nın şu an cephede olduğunu, başkomutan sıfatıyla orduların kumandasını üzerine aldığını bildirmiştir.⁴⁷⁰

26 Ağustos sabahı Mustafa Kemal Paşa Kocatepe'de hazır bulunmuş ve taarruz sabah saat 05.30'da Türk topçusunun ateşiyle başlamıştır.⁴⁷¹ 26 Ağustos sabahı şafak ağarırken irili ufaklı bütün Türk topları ateşe başlamış, henüz uykuda bulunan Yunan askerleri neye uğradıklarını bilememiştir. Şaşkınlık içerisinde siperlerinden dışarıya çıkan, koşarak geri düşen, sağa ve sola kaçışan Yunan askerleri görülmüştür.⁴⁷²

26 Ağustos 1922 günü taarruzun ilk gününde Türklerin kazancı şu şekilde olmuştur: Dördüncü kolordu düşmanın birinci hattını, 23. Tümen Belen Tepe'yi zapt etmiştir. Süvari kolordusu da Yunan kuvvetlerinin gerisine etki etmesi olarak değerlendirilmiştir. Tınaz Tepe'de büyük bir başarı sağlayan 15. Tümen uğradığı kaşı taarruz sonucunda elde ettiği mevziinin bir kısmında tutunabilmeyi başarmıştır. 14. Tümen zapt ettiği Kılınç Arslan mevkiini terk etmiştir. Türk kaynakları 14. Tümenin kaybettiği bu mevziinin bir kısmını geri ele geçirdiğini, Yunan kaynakları ise 14. Tümenin geriye atıldığını nakletmiştir.⁴⁷³

Büyük Taarruzun ilk top mermilerinin atıldığı Kocatepe'den Yunan askerinin dolayısıyla düşman askerinin denize döküleceği nokta arasında yaklaşık 320 kilometrelik bir mesafe olduğu göz önüne alınca, dünya harp tarihine geçecek en hızlı yürüyüşün ilk adımları Kocatepe'de atılmaya başlanmıştır. Daha ilk gün Yunan ordusunun, Türk ordusunun yoğun saldırısından bunaldığı ve Yunan ordusunun cepheden kaçmaya başladığı haberleri gelmeye başlamıştır. Yunan askerlerinden

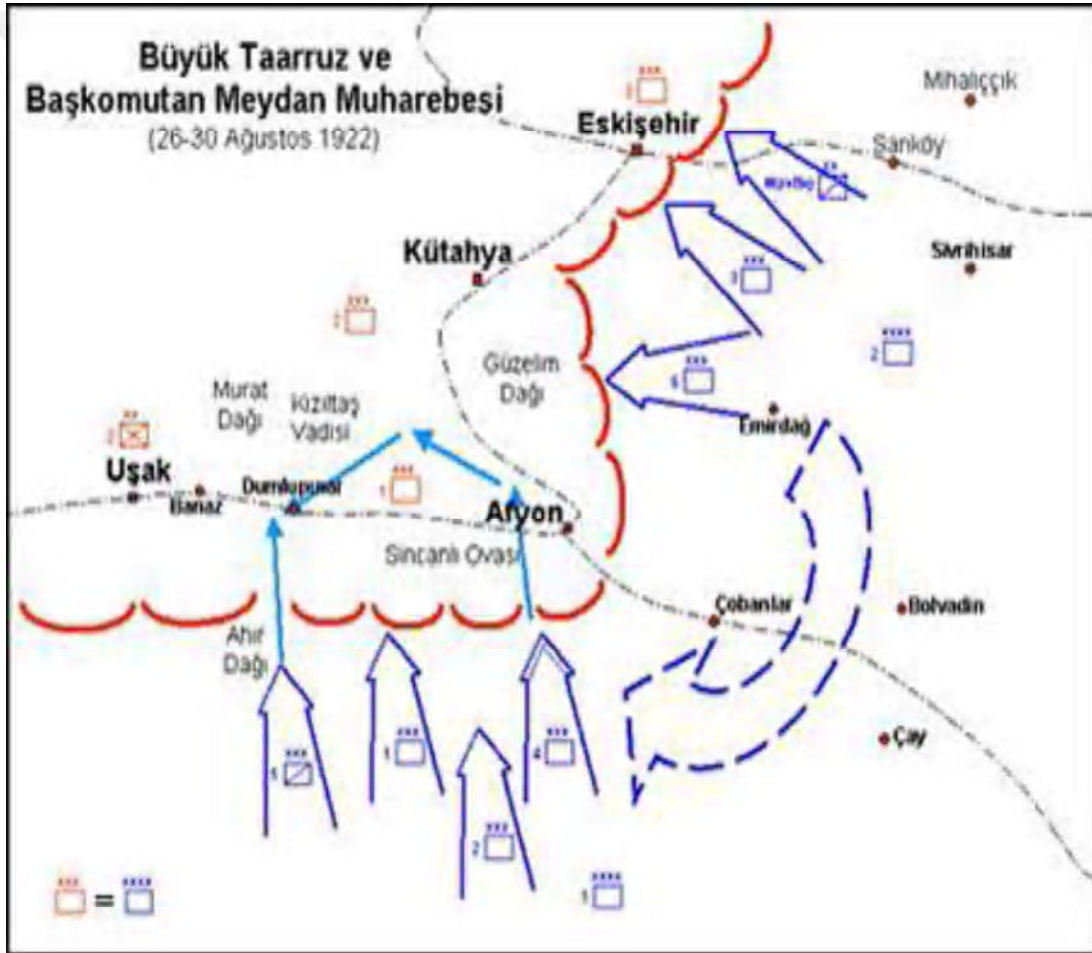
⁴⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zafer'den Lozan'a*, C. 1, Hazırlayan: Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 57.

⁴⁷¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 456.

⁴⁷² Ali Galip Gençoğlu, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Hazırlayan: Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 1. Baskı, s. 54.

⁴⁷³ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmire*, s. 40.

boşalan mevzilere Türk askerleri yerleşmiştir.⁴⁷⁴ Türk ordusunun bazı tümenleri 26 Ağustos günü süngü hücumuna kalkmış ilk olarak saat 06.55'te Tınaz Tepeyi, 09.00'da Belen Tepeyi, 11.25'te de Türkmen Tepe'yi almıştır. Meclisin gizli oturumunda Fevzi Paşa'nın saldırınının başladığına dair gönderdiği telgrafi okunmuştur. Türk ordusunun muvaffakiyeti için dualar okunmuştur.⁴⁷⁵ Fevzi Paşa'nın meclise gönderdiği telgrafta, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın nezaretinde yapılan muharebede Türklerin lehine muharebenin geliştiği ve Yunan kuvvetlerinin büyük kumandanları başta olmak üzere çok sayıda esir verdikleri bildirilmiştir.⁴⁷⁶

477

⁴⁷⁴ Özsoy, *Kurtuluş Savaşı*, s. 390.

⁴⁷⁵ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, s. 599.

⁴⁷⁶ T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 6 Eylül 1922, s. 746-747. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi 06.06.2017.

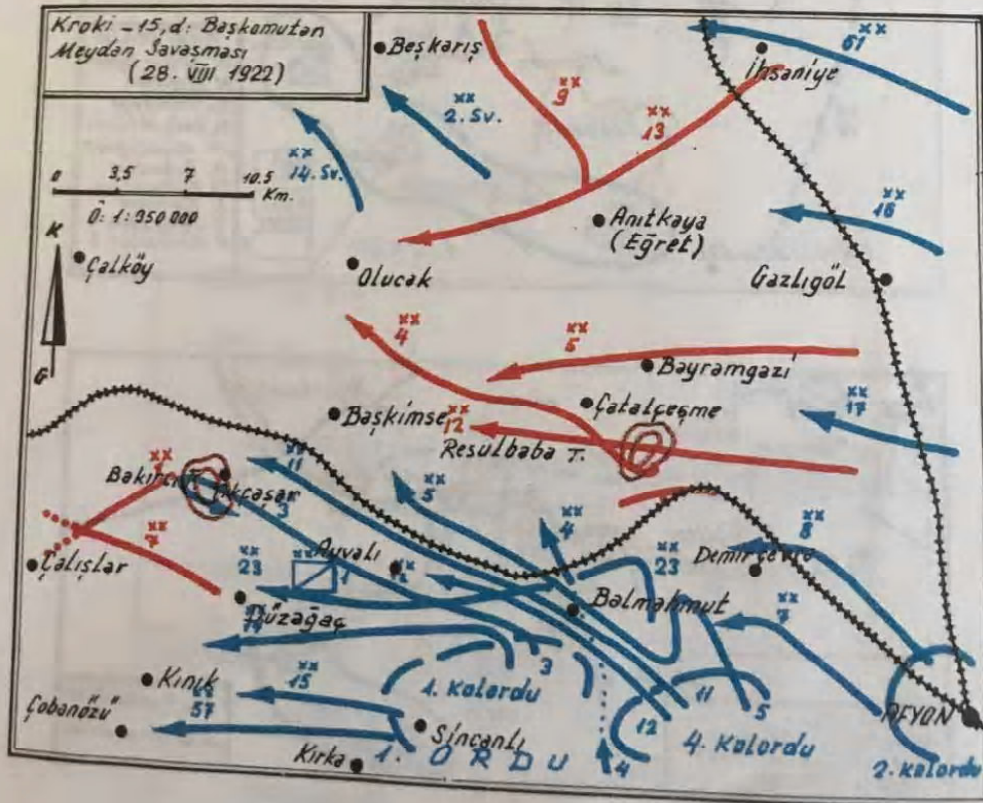
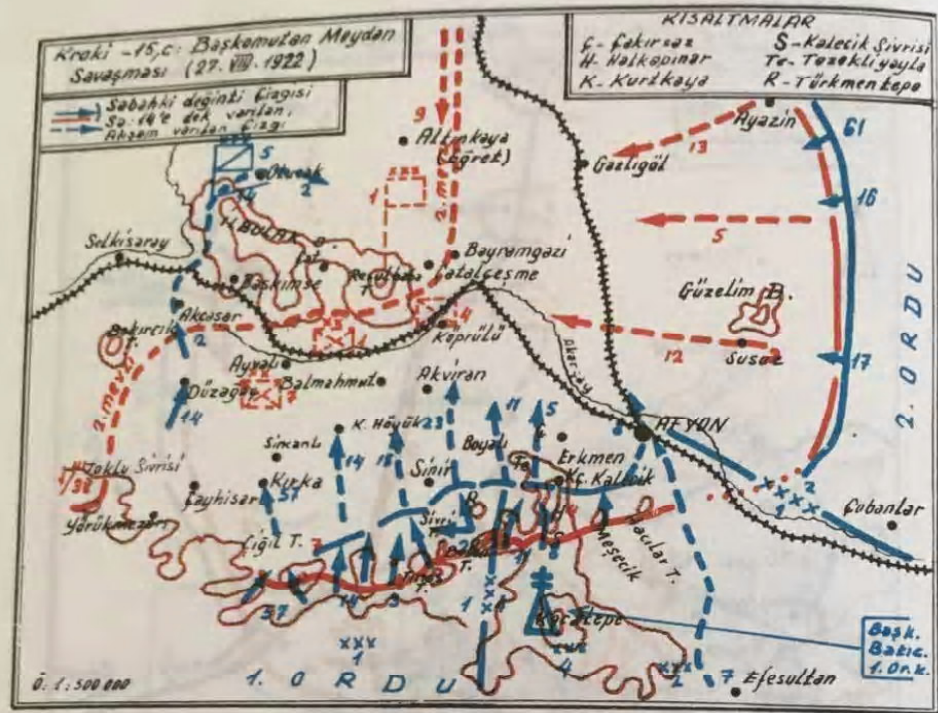
⁴⁷⁷ Erikan, *Komutan Atatürk*.

478

Fotoğraf 17: Mustafa Kemal Paşa Kocatepe'de.

⁴⁷⁸ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

27/28 Ağustos 1922 gününü gösteren krokidir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹Erikan, Komutan Atatürk.

27 Ağustos 1922, yani taarruzun ikinci gününde 4. Kolordu cephesinde Erkmen tepelerinde ve 1. Kolordu cephesinde de Tınaz tepe en şiddetli çatışmaların yaşandığı cepheler olmuştur.⁴⁸⁰Batı Cephesinden meclise çekilen bir telgrafta 27 Ağustos günü Türk ordularının zaferi ile taarruzun sonuçlandırıldığı bildirilmiştir. Yunanlıların Afyon'un güneyinden başlayarak Ahırdağ istikametine kadar uzanan mevzilerini tel örgülerle güçlendirdikleri görülmüştür. Bu düşman hatlarından birçoğu Türk ordularının eline geçmiştir. 27 Ağustos günü devam eden taarruzda 1310 ve 1555 rakımlı tepeler ve Ahırdağ üzerinde önemli bir nokta olan Çiğil tepede şiddetli çatışmalar olduktan sonra Türklerin eline geçmiştir.⁴⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ağustos günü meclise çektiği telgrafta ise iki gündür devam eden muharebe sonunda Afyonkarahisar mevziinde düşman cevap veremeyecek hale getirilmiş ve Afyonkarahisar düşmen elinden geri alınmıştır. Her çeşit ganimetten bolca ele geçmiştir. Asker ve zabitlerin üstün fedakârlıkları yine görülmüş, kumandanların sevk ve idaresi düşmanın üstünlüğüne rağmen düşman kumandanların sevk ve idaresinden başarılı olmuştur.⁴⁸²

Sabah taarruzu ile başlayıp boğaz boğaza devam eden şiddetli muharebeler neticesinde Afyonkarahisar'ın güneybatısındaki 1310 rakımlı tepe işgal edilmiş ve Yunan ordusu kuzeye doğu sürülmüştür. Yalova mıntkasında Pazarköy'ün batısındaki Kurtköy civarında ve Akçaköy'ün Lefke mıntkalarında düşmanla muharebe devam etmiştir. Eskişehir doğu cephesiyle Afyonkarahisar doğu cephesi arasında Yunan kuvvetleri ve Türk kuvvetleri arasında muharebe devam etmiştir. Salar İstikametindeki düşman geri püskürtülmüştür.⁴⁸³

Mustafa Kemal Paşa 28 Ağustos'a yayınlanmayacak diyerek çektiği telgrafta 55 rakımlı sırtlar sınır köy fırka hatlarında Türk taarruzunun devam ettiğini, şehir hattına gelen süvarilerin bu hat üzerinden doğuya doğru düşman üzerine taarruz ettiğini bildirmiştir. İslamköy güneydoğusunda bulunan düşmanın ikinci firkasına özel tahsis olunan Türk kuvvetleri de taarruzunu sürdürmekte olup, Türk kuvvetlerinin üçüncü süvari fırkası da Uşak istikametinde taarruzuna devam etmektedir diye rapor etmiştir.⁴⁸⁴

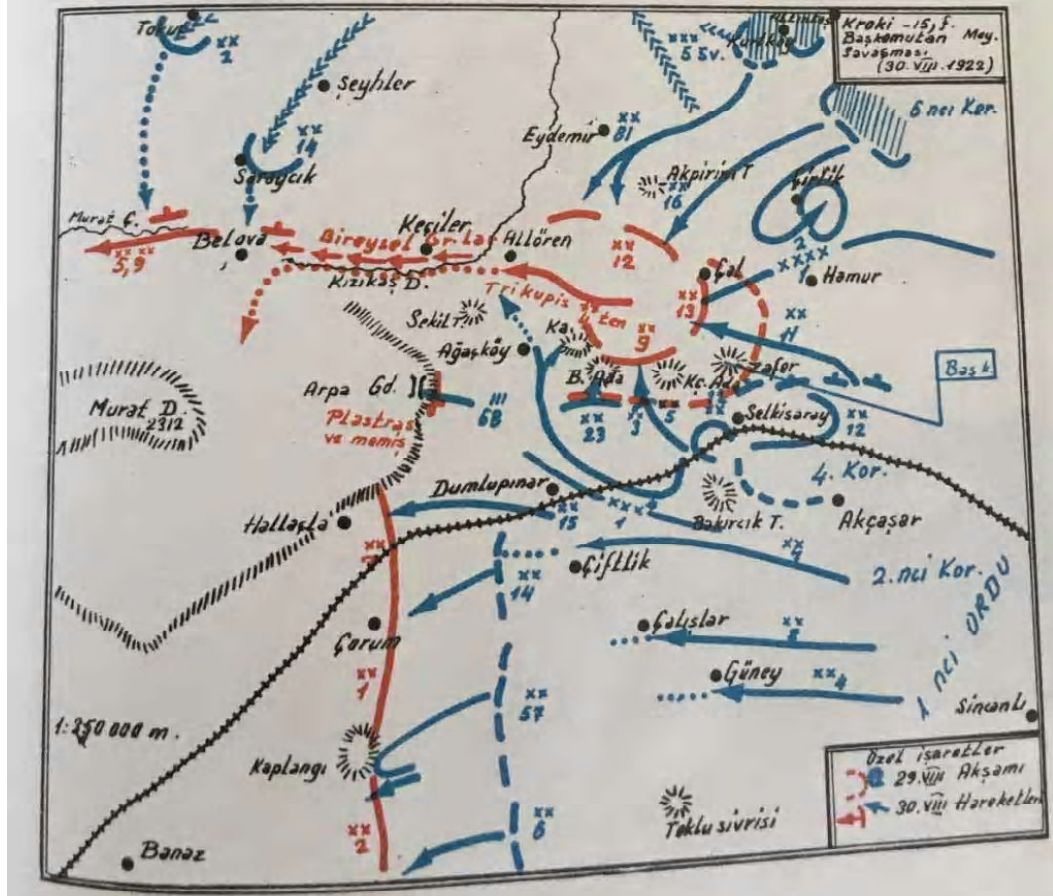
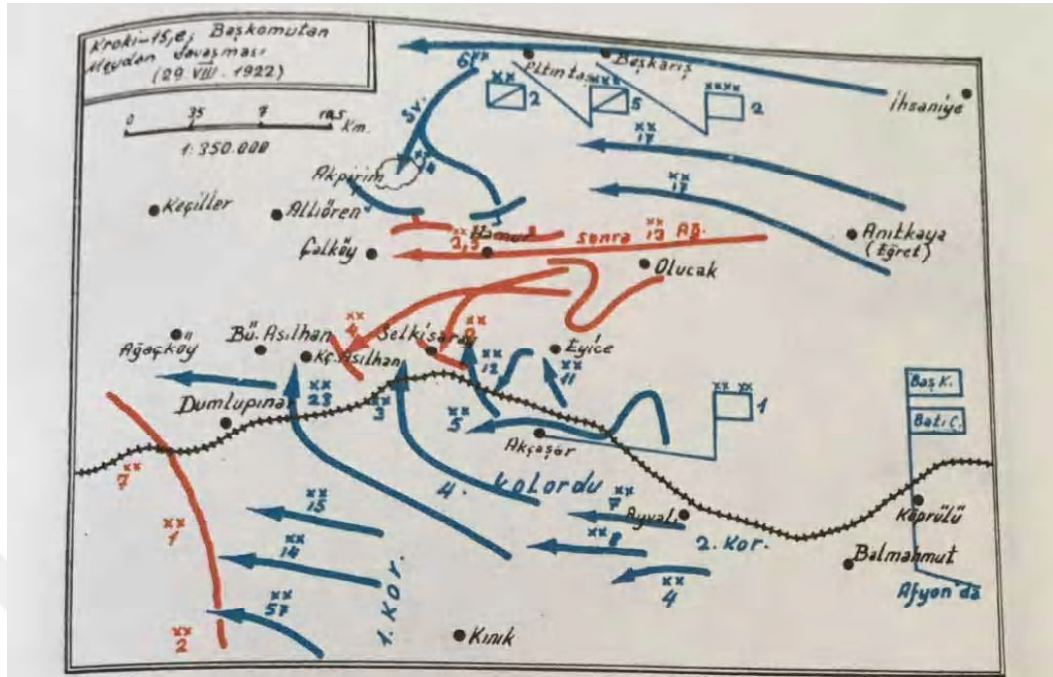
⁴⁸⁰ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmir*, s. 42.

⁴⁸¹ BCA, 030/ 10/ 291/ 16.

⁴⁸² BCA, 030/ 10/ 291/ 13.

⁴⁸³ BCA, 030/ 10/ 291/ 14.

⁴⁸⁴ BCA, 030/ 10/ 291/ 15.

29 Ağustos 1922 gününe ait krokidir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁵Erikan, Komutan Atatürk.

Türk ordusu cephede düşman ordusu ile çarpışırken mecliste de ordu için fedakâr halkın kumandan, subay ve askerleri ile zafer kazanılacağına dair bir inanç beslenmiştir. Vatanın namusu ve bağımsızlığı için geceli gündüzlü çalışılması, ordunun yeni takviyelerle güçlendirilmesi için 28 Ağustosta çalışmalara devam edilmesi için görüşmeler yapılmıştır.⁴⁸⁶ Batı Cephesinden 29 Ağustos günü İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e çekilen telgrafta Kocaeli mıntıkasında muharebenin devam ettiği, Eskişehir mıntıkasında bugüne kadar muvaffak olan düşman askerinin geri çekilmeye başladığı görülmüştür. Afyonkarahisar'ın doğu ve güney cephesindeki toplamda yedi sekiz fırkaya denk gelen kuvvetleri 26-27 Ağustos günlerinde tamamen yenilmiştir.⁴⁸⁷

29 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, meclise çektiği telgrafta düşmanın düzenli bir biçimde kuzeye doğru geri çekilmeye mecbur bırakıldığını yazmıştır. Afyonkarahisar, Trük kıtaatları tarafından ele geçirilmiştir. Geri çekilen düşman ile Aydın'daki Türk kuvvetlerinin muharebeye devam ettiğini bildirmiştir. Bir hayli erzak, top, cephan ve malzeme elde edilmiştir. Subayların ve askerlerin gösterdiği kahramanlıkları cephede istediğimiz surette diye ifade etmiştir.⁴⁸⁸ Günler ilerledikçe Türk orduları düşman orduları üzerine taarruzunu şiddetlendirmiş ve Dumlupınar'a kadar yaklaşmıştır. Türk ordusundan 4 süvari fırkası Altınbaş Dumlupınar hattında düşmanın gerisinde taarruzlarını sürdürmüştür. Üçüncü Türk süvarisi Uşak'ın güneybatısında (Gobek) demiryolu üzerinde, düşmanın toplanmasına imkân vermemek için tedbir almıştır. Düşmanın zayıyatı pek çok, Türk kuvvetlerinin pek azdır, askerimiz çok cesaretli, yorulmak bilmiyor, bu gece Afyonkarahisar'dayım, halk şenlik yapıyor, diye Mustafa Kemal Paşa meclise rapor etmiştir.⁴⁸⁹

2.3.3. Başkumandanlık Muharebesi (30 Ağustos 1922)

29-30 Ağustos gecesi sabaha karşı batı cephesi hareket şubesi müdürü Tefik Bey, o saate kadar çeşitli karargâhlardan ve her taraftan gelen raporlara göre bir harita üzerinde tespit ve işaret ettiği genel vaziyeti İsmet Paşa'ya bildirmiştir. İsmet Paşa'da bunu derhal Mustafa Kemal Paşa'ya göster demiştir. Tefik Beyin gösterdiği haritaya bakan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun düşman ordusunu kuzeyden, güneyden ve batıdan kuşattığını anlamıştır. Yapmaya çalıştıkları ve azimle uğraştıkları neticeye ulaşmış

⁴⁸⁶ ATASE, A/ 4282, D/ 33, F/ 70.

⁴⁸⁷ BCA, 030/ 10/ 291/ 12.

⁴⁸⁸ BCA, 030/ 10/ 291/ 17.

⁴⁸⁹ BCA, 030/ 10/ 291/ 13.

düşmanın çevresini sarmıştır. Derhal Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'yı çağırın diye emir vermiştir. Üç paşa vaziyeti bir kez daha değerlendirdikten sonra, Türk'ün hakiki kurtuluş güneşi 30 Ağustos günü ufuktan doğacaktır, diyerek sevinçlerini paylaşmışlardır.⁴⁹⁰

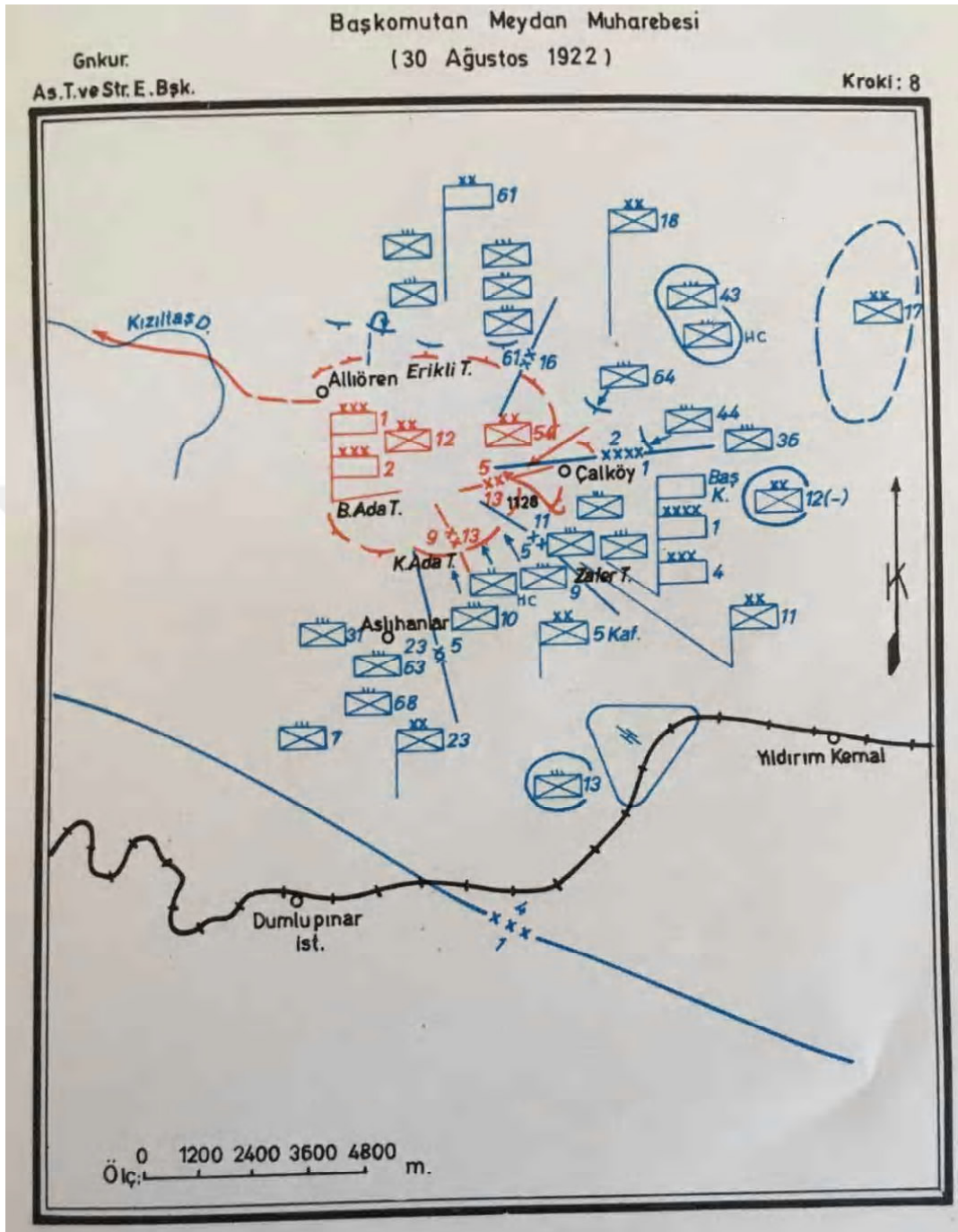

491

Fotoğraf 18: Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz Savaşında.

⁴⁹⁰ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmire*, s. 63.

⁴⁹¹ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

492

30 Ağustos 1922 sabah saat 06.30'da Türk ordusuna gerekli talimat verilmiştir. İsmet Paşa birinci ve ikinci ordulara, düşmanın bir anca kaçıp kurtulmaya çalışacağını bildirerek Dumlupınar'ın hızla alınmasını, düşmanın tamamen teslim olmaya mecbur edilmesini emretmiştir. Fevzi Paşa'yı ikinci orduya ve süvari kolordusuna gönderen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı karargâhta bırakarak birinci ordu karargâhına

⁴⁹²Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*.

gitmiştir. Çal köyünde Yunanlıların mutlaka imha edilmesi emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa saat 14.00'de harekâtı bizzat yöneteceği tepeye çıkmıştır. Öğleyin başlayan şiddetli savaş akşama kadar sürmüştür. Yunanlılar kaçmak istese de başarılı olamamış, köy halkı Yunanlıların kaçışını önlemek için demiryolunu tahrip etmiştir. Yunan bağımsız tümeni Yunan ordusu ile bağlantı kuramayınca batıya çekilmiştir.⁴⁹³

30 Ağustos 1922 günü yapılan savaşa Başkomutan Muharebesi adı verilmiştir. Düşmanın ana kuvvetleri yok edilmiş ve esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında Yunan ordusunun başkomutanlığını yapan General Trikopis de yer almıştır. 31 Ağustos 1922 günü Türk orduları ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken diğer Türk birlikleri de Eskişehir ve kuzeyinde bulunan Yunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerlemiştir.⁴⁹⁴

Kütahya Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş, bu civardaki Yunan askeri mağlup ve perişan edilerek ormanlık bölgeye kadar geri çekilmiştir. Meydan muharebesinde birçok tüfek, top, cephaneye, sıhhiye otomobili, her çeşit eşya ele geçirilmiştir.⁴⁹⁵ Yunan Ordusuna ait 140 yük otomobili ve 17.000 silah aksamı imha edilmiştir.⁴⁹⁶ 31 Ağustos 1922 günü Eskişehir'de bulunan düşmanın tamamen Türk kuvvetleri karşısında mevzileri terk etmeleri beklenmeye başlanmıştır.⁴⁹⁷

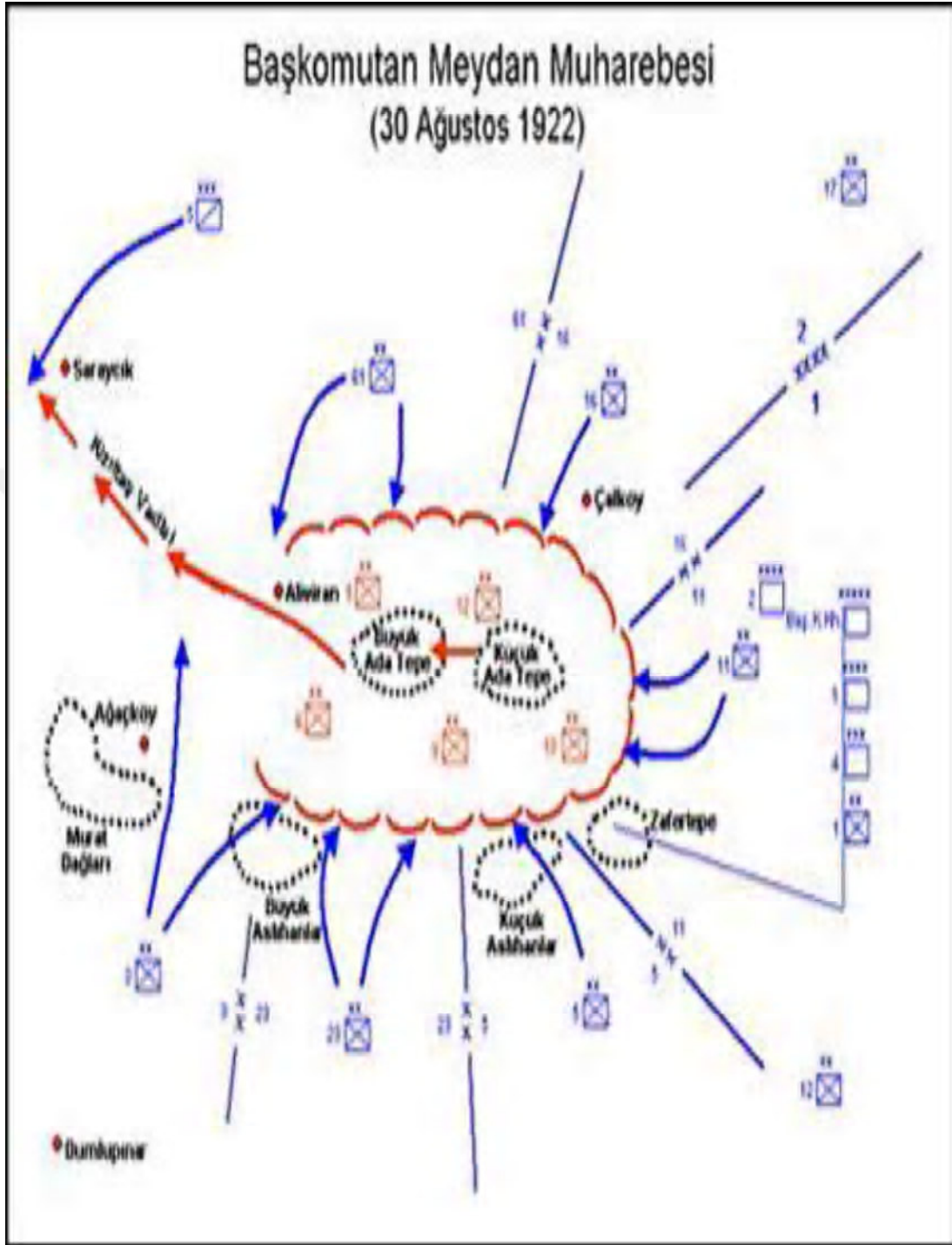
⁴⁹³ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, s. 610.

⁴⁹⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 456.

⁴⁹⁵ BCA, 030/ 10/ 291/ 11.

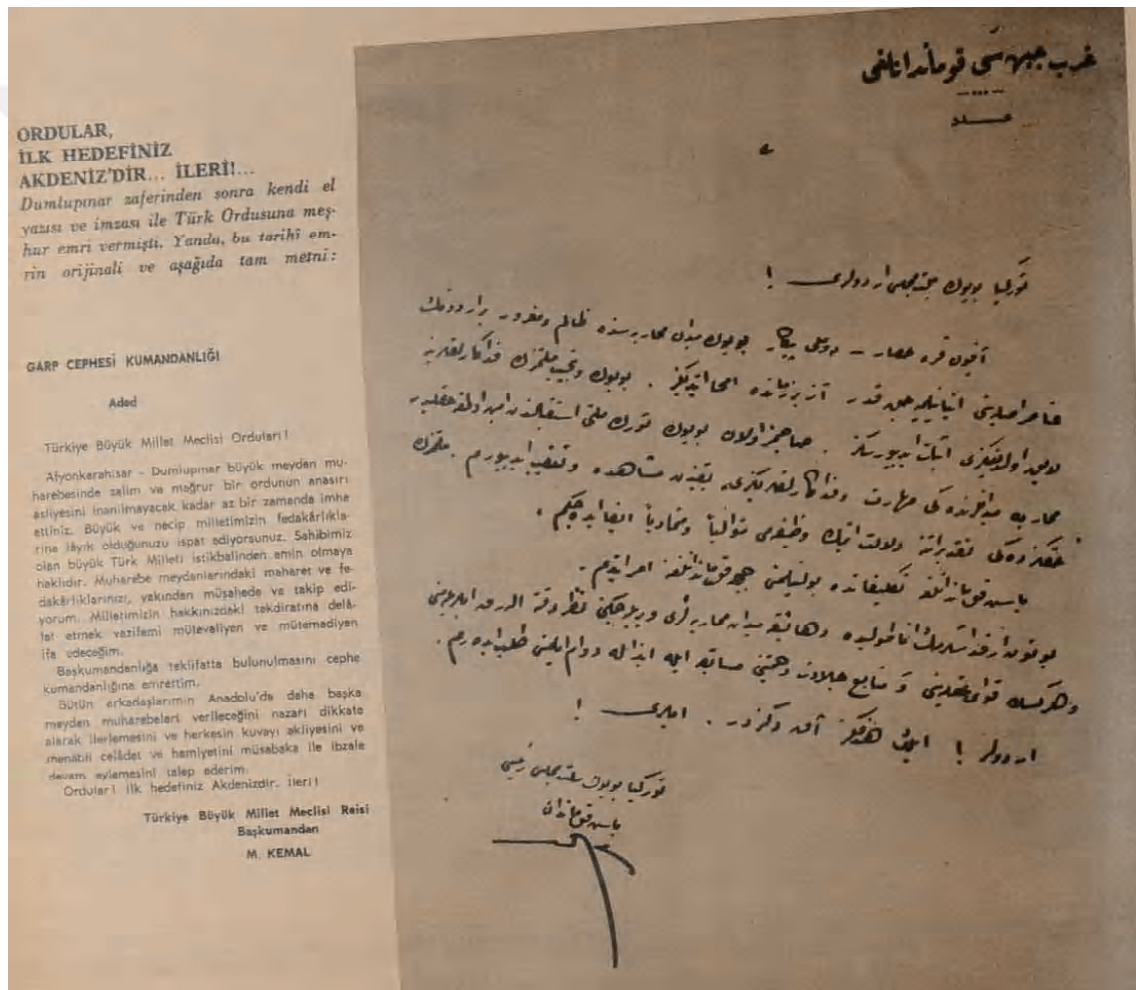
⁴⁹⁶ BCA, 030/ 10/ 291/ 7.

⁴⁹⁷ BCA, 030/ 10/ 291/ 8.

498

31 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, muharebe meydanında dolaştığı zaman ordunun Başkomutanlık Muharebesinde kazandığı zaferin büyüklüğünü görmüştür. Türk ordusunun kazandığı zaferin büyüklüğüne sevinirken düşman ordusunun uğradığı felaketi görünce de duygulanmıştır.⁴⁹⁹ 30 Ağustos günü Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde imha edici darbeyi yiyen Yunan kuvvetlerinin 31 Ağustosta muharebe alanında durumuna duygulansan da Mustafa Kemal Paşa ordularına şu meşhur emri vermiştir: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"⁵⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa'nı verdiği bu emrin orijinal metni:

501

Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Muharebesinden sonra Yunan kuvvetleri varını yoğunu bırakarak bir kısmı perişan halde ormanlık bölgelere kaçmış, yüzlercesi de

⁴⁹⁹ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 486.

⁵⁰⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kırılancık Yayınları, Ankara 2004, 5. Baskı, s. 157.

⁵⁰¹ Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

teslim olmuştur.⁵⁰²Yüzlerce kilometrelik bir hattı işgal eden düşman kuvvetleri mevziilerini terk etmiştir. Denizli mıntıkasında Buldan ihtiyat kuvvetlerini kendi aralarında paylaşan Yunan kuvvetleri Dumlupınar demiryolu üzerinde Türk kuvvetleri tarafından tekrar muharebeye zorlanmış ve mağlup edilmiştir.⁵⁰³

Yunan ordusunun temel kuvvetleri Afyonkarahisar'dan geriye doğru gitmeye devam ederken, güney ordu gurubu ve diğer cephede iki grubu da önden ve arkadan kuşatma altına alınmıştır.⁵⁰⁴ Yunan ordusunun firari olarak sığındığı ormanlardan Adatepe sahası arasında 31 Ağustos 1922 günü muharebeler devam etmiştir.⁵⁰⁵

1 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa "Büyük ve Asil Türk Milletine" hitaben bir bildiri yayımlamış ve Büyük Taarruzun ilk beş günü Türk ordusunun kazandığı zaferi anlatmıştır. Afyon-Altıntaş-Dumlupınar ovasında beş gün beş gece devam eden büyük meydan savaşında zalim ve gururlu düşman ordusunun asıl kuvvetlerinin imha edildiğini bildirmiştir. Milletin oy ve iradesine dayanan her işin sonucu millet için iyilik ve mutluluk olduğunun da kanıtlandığını söylemiştir.⁵⁰⁶

2 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa, meclise çektiği telgrafta Uşak ve Eskişehir'in düşmesi haberini bekliyorum diye yazmıştır.3 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa Uşak'a gelmiş burada esir Yunan Generali Trikopolis'e şunları söylemiştir: " Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınıza kani iseniz, içiniz rahat olabilirsiniz! En büyük komutanların bile esir oldukları tarihte yazılıdır. Mesela size Napolyon'u gösterebilirim" diyerek esir Yunan başkomutanıyla konuşma yapmıştır.⁵⁰⁷

4 Eylül 1922 günü Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek İstanbul'dan ateşkes istendiğinin bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa cevaben Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak mağlup edilmiştir. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes ancak Trakya için söz konusudur demiştir. Eylülün sonuna kadar Yunan Hükümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla hükümetimize resmen başvurulduğu takdirde ateşkes düşünülebilir sözlerine yer vermiştir. Ancak bunun içinde şu üç şartı koşmuştur:

⁵⁰² BCA, 030/10/291/6.

⁵⁰³ BCA, 030/10/291/2.

⁵⁰⁴ BCA, 030/10/291/9.

⁵⁰⁵ BCA, 030/10/291/10.

⁵⁰⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, s. 618.

⁵⁰⁷ Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 293.

- 1- Ateşkes Antlaşması tarihinden başlayarak 15 gün içerisinde Trakya 1914 sınırına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sivil memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilecek,
- 2- Yunanistan'daki esirlerimiz 15 gün içinde teslim edilecek,
- 3- Yunan Hükümeti, Yunan ordusunun 3,5 yıldır Anadolu'da yaptığı tahribatı tamir etmeyi şimdiden kabul edecek, şartlarını ileri sürmüştür.

İzmir'deki İtilaf Devletleri konsolosları kendilerine Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yetkilerinin verildiğini kendisi ile nerede hangi gün buluşabileceklerini sorması üzerine, 9 Eylül 1922'de İzmir Kemalpaşa'da görüşebileceğini bildirmiştir. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, söz verdiği gibi 9 Eylül'de Kemalpaşa'da olmuş, görüşmeyi isteyenler artık orada kalamayıp Akdeniz'e ulaşmıştır.⁵⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa henüz İzmir'de iken İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey ordunun durumu hakkında bilgi isteyince Mustafa Kemal Paşa'da İcra Vekilleri Heyetini ordunun durumunu görüşmek üzere cepheye çağırmıştır.⁵⁰⁹

2.3.4. İzmir'in Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa

İzmir'in 15 Mayıs 1919 günü işgal edilmeden önce işgal edileceğine dair bilgi Osmanlı Devleti yetkililerine bildirilmiştir. Osmanlı Devleti ileri gelenleri İzmir'in Yunanlılar tarafından değil de İngilizler tarafından işgal edilmesi için girişimlerde bulunsa da İzmir'i Yunanlılar işgal etmiştir. 15 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922 gününe kadar İzmir esaretin en ağır ve acı günlerini yaşamıştır.⁵¹⁰ 9 Eylül 1922 günü ortalık ağarırken İzmir'e doğru ilerleyen Türk süvarileri güneşin tatlı ışığı altında İzmir'i bir tablo gibi izlemiştir. Bu tablo içerisinde, Bornova'da villaların üzerinde yabancı bayrakların asılı olduğu bir manzara seyredilmiştir. 14. Tümen saat 16.00'da Karşıyaka'ya girmiş, 1. Tümen Bornova, 2. Tümen Mersinli istikametinde ilerleyerek bu bölgede kalan düşman artçılarını geri atmıştır. İleri doğru yürüyen süvari bölüğü pasaport mevkiine gelince bir Rum'un attığı bomba ile başından yaralanan Yüzbaşı Şerafettin Bey hükümet konağına, 14. Alaydan Yüzbaşı Zeki Beyde kışlaya Türk bayrağını çekmiştir. 3. Kafkas Tümeni süvari bölüğünden Asteğmen Besim, İzmir kalesine Türk bayrağını çekmiştir. Bir Fransız muharebe gemisinin telsizi ile İzmir'in alındığı Ankara'ya bildirilmiştir. İzmir

⁵⁰⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 457-459.

⁵⁰⁹T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 18 Eylül 1922, s. 784. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

⁵¹⁰Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, 3. Baskı, s. 208.

halkı son derece sevinçli, Türk askerleri çiçek yağmuru altında karşılanmıştır. Türk askerlerinin kordon boyundan dörtnala geçişleri çok heybetli olmuştur. Etrafa kıvılcım saçan nal sesleri ise dünyadaki süvari zaferinin son örneği olmuştur. Halk bir yandan askere çiçek atarken bir yandan da Yaşa Mustafa Kemal Paşa, Yaşa Türkiye diye bağırmıştır.⁵¹¹

10 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal Paşa İzmir'e girmiştir. Geceyi Nif'te (Kemalpaşa) geçirip, sabah erkenden başyaveri Salih Beyi (Bozok) kendisine bir karargâh hazırlaması için İzmir'e göndermiş İzmirli kadınlar gidin paşamıza söyleyin kendi ellerimizle bütün hazırlıkları yaptık, gidin paşamıza haber verin demişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu haberi beklemeden karargâhı, Fevzi ve İsmet Paşalarla birlikte hükümet konağına inmiştir. İzmir halkı Mustafa Kemal Paşa'yı büyük coşku içerisinde karşılamıştır.⁵¹²

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'den Türk Milletine seslenen bir bildiri yayınlayarak Türk Zaferini şöyle kutlamıştır: “Akdeniz askerlerimizin zafer çılgınlıkları ile dalgalanıyor. Asya İmparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu komutanlarıyla kumanda heyetleri günlerdir Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin harp esiri olarak tutulmuştur. Eğer Yunan kralı da bugün esirler arasında bulunmuyorsa muharebe günlerinde sarayından başka bir şey düşünmemesinden ve muharebe alanında olmamasından dolayı esirlikten kurtulmuştur. Batı fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan Yunan orduları artık Anadolu dağlarında subayları tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden dehşete düşmüş, ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılarından ibaret kalmıştır. Büyük Türk Milleti, büyük zafer özel olarak senin eserindir” diyerek büyük zaferin şerefini milletine atfetmiştir.⁵¹³

İzmir'e girilmesinin üzerinden bir hafta geçmişti ama limanda müttefiklerin 64 parça harp gemisi ve asker nakliye gemileri hala bekletilmiştir. Bu gemiler Mustafa Kemal Paşa'yı tedirgin etmiş, ne işi var bu gemilerin İzmir Limanında diye kendi kendine sesli bir şekilde sormuştur. Daha sonra ev sahibi hanım efendiye Fransızca bilen var mı aranızda diye sormuş evet cevabını alınca 24 saat içinde İzmir limanından çıkıp gitmeleri için filo kumandanına bir ultiमतom (kesin uyarı) yazdırmıştır. Mustafa

⁵¹¹ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 500.

⁵¹² Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, s. 652.

⁵¹³ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, 2. Baskı, s. 268-269.

Kemal Paşa'nın ulti­matom yazarken yanında bulunanlar kaygılı bir şekilde sonunu getiremeyecek, başımızı harp belasına sokacağız diye endişelenmeye başlamıştır. Zayıf kişilikler baygınlık geçirerek İngilizlerle harp edeceğiz her şey bitecek diye kaygıları artmıştır. Mektup gönderilmiş, Mustafa Kemal Paşa yine kendi mantığı ile hareket edip “bu filonun burada ne işi” demeye devam etmiştir. Vakit dolmak üzeredir, nihayet 24 saat dolar ve garip bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunanlar yanına koşarak “Paşam donanma çekiliyor!” haberini vermiştir. Herkes heyecanlı ve birazda şaşkın fakat Mustafa Kemal Paşa telaşsız bir şekilde beklemiştir. 13 Kasım 1918'de İstanbul limanında kararlılıkla söylediği “Geldikleri gibi giderler” sözünü yerine getirmiştir.⁵¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Nutukta büyük zafer için, her safhası ile düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu hareket Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir daha geçiren muazzam bir eser, demiştir. Bu eser Türk milletinin hürriyet ve istiklal düşüncesinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğundan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur ifadelerini kullanmıştır.⁵¹⁵

Müttefik Devletler tarafından 23 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ateşkes teklif edilmiştir. 29 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Müttefik Devletlere karşılık olarak notalar verdikten sonra Mudanya Mütarekesi Sürecine girilmiştir.⁵¹⁶

İngilizlerin mütareke isteği meclis kürsüsünde okunarak mebuslara bilgi verilmiş, İngilizlerce mütareke istendiğinin bilgisi Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirilmiştir.⁵¹⁷ İzmir'de askeri faaliyetlerini bitirdikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri Heyeti, Ankara'ya dönmek için karar almışlardır.⁵¹⁸ 29 Eylül 1922 günü

⁵¹⁴ Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, s. 518-520.

⁵¹⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 459.

⁵¹⁶ Levent Ürer, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005, 1. Baskı, s. 218.

⁵¹⁷ T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 7 Eylül 1922, s. 750. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

⁵¹⁸ T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 27 Eylül 1922, s. 833. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki mebusların İzmir'den Ankara'ya dönmek için trenle hareket edeceği telgrafla bildirilmiştir.⁵¹⁹

30 Eylül 1922 günü Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'den, Ankara'ya dönüşü için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir karşılama merasimi hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya ne zaman döneceği henüz bilinmeyip, karşılama programı önceden hazırlanmıştır. İstasyon yönünden gireceği tahmin edilip karşılama merasimi istasyon ve Büyük Millet Meclisi binası arasındaki sahada yapılması planlanmıştır. Bir asker kıtası resmi olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tören alanında selamlayacak, halk kendisine ayrılan boşluklarda yer alacak, Ankara belediye başkanı karşılama konuşmasını yapacak şekilde düşünülmüştür. Millet bahçesi hanımlara tahsis edilmiştir.⁵²⁰

İzmir'de bir yandan Mudanya Mütarekesi için görüşmeler yapılırken bir yanda da Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının düşman işgalinden kurtulması için çalışmalarını sürdürmüştür. İzlediği başarılı politika sayesinde tek kurşun atmadan Çanakkale ve İstanbul'u da almayı başarmış, Mudanya Mütarekesi için İsmet Paşa'yı görevlendirmiştir.⁵²¹

Mustafa Kemal Paşa İzmir'den 2 Ekim 1922 günü ayrılarak Ankara'ya dönmüş ve bir vatan kahramanı olarak karşılanmıştır.⁵²² Ankara'da akşam düzenlenen baloda Zeki Üngör'ün bestelediği İstiklal Marşı ilk kez çalınmıştır.⁵²³

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk askerinin düşmanı denize dökmesi üzerine Cahit Külebi şu mısralara yer vermiştir:

“Kattı Kemal Paşa'nın ordusu düşmanı uğruna

Pişman etti anasından doğduğuna.

Çevirdi Sakarya, çevirdi süvariler,

Veryansın etti topçu,

Veryansın etti piyadeler.

⁵¹⁹T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 30 Eylül 1922, s. 840. (<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

⁵²⁰ BCA, 030/, 10/, 291.

⁵²¹ Erikan, *Komutan Atatürk*, s. 619.

⁵²² Mango, *Atatürk*, s. 342.

⁵²³ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, s. 724.

Kattı Kemal Paşa'nın ordusu sürdü gitti,

Yetiştikçe vurdu düşmana.

Hayın düşman sarhoş gibi sallana sallana

On beş günde İzmir'i dar buldu,

Ölen kurtuldu, sağ kalan teslim oldu.

Kaçtı gemiler.

Alını sargılı, kolu sargılı, boynu sargılı,

Ahmetler, Bekirler, Aliler,

Mahmutlar, Kazımlar, İbrahimler

Peşinden yettiler,

Diz çöküp Kordon boyuna

Ta yürekten çekip tetiği

Gemilere yaylım ateş ettiler," dizeleriyle duygusunu, coşkusunu mısralara dökmüştür.⁵²⁴

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşına başlarken hak ve kuvvet arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmiştir: "Her halde âlemde bir hak vardır ve hak kuvvetin üstündedir. Şu kadar ki millet haklarının bilincinde olup müdafaa ve muhafazası için her türlü fedakârlığı yapar," diyerek Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış ve dayanağı olan asil Türk milleti de bu güveni boşa çıkarmamıştır.⁵²⁵

2.3.5. Büyük Taarruz'u Gerçekleştiren Türk Ordusunun Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Yönden Değerlendirilmesi

Milli Mücadele'de aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da olduğu üst düzey komutanlar arasında askeri strateji ve bu stratejiyi planlama konusunda çok büyük farklar görülmesine de Mustafa Kemal Paşa'nın olaylara karşı öngörüsü ve kavrayışı diğer komutanlardan farklı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele gibi uzun savaşları yaşayan bu subay askeri hayatı boyunca adını hep zaferlerin altına yazdırmasını bilmiştir.⁵²⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın askeri gücü

⁵²⁴Cahit Külebi, *Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 51-52.

⁵²⁵Afet İnan, Enver Ziya Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946, s. 38.

⁵²⁶Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, 1. Baskı, s. 552.

üniforması üzerinde yer alan rütbelerden ziyade kendisini adanmış olduğu Türk Milletinin kendisine itaatinden gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişliğinden ve orduda ki bütün görevlerinden istifa etmesine rağmen lider olarak asker ve sivil Milli Mücadele yanlısı halka emirlerini dinletmeyi bilmiştir.⁵²⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında bir işi yaparken rütbe veya makamın bir önemi olmamış, önemli olan yapılacak eylemin millet tarafından milli kararlar alınarak meşru hale getirilmesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi'ni yayınladığı andan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun meşruluğunun yerine, millet olmanın tarihsel meşruluğunu ön plana çıkarabilmesinde ki en önemli etken aldığı kararları millete onaylatması olmuştur. Padişah tarafından idam fermanı onaylanmış bir asi olarak nitelendirilen bir subayın merkezi ve teokratik bir otoriteye başkaldırması ve milli mücadelenin lideri olması aldığı kararların milleti tarafından onaylanması ve desteklenmesi sayesinde olmuştur.⁵²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasını gösteren bir hareketi de Büyük Taarruz'un ilk günlerinde Türk ordusunun kazandığı başarıları dünya kamuoyunun gözünden bilerek gizli tutmuştur. Böyle yaparak Başkomutanlık meydan Muharebesi'nin kazanıldığı güne kadar basınında Türk ordusunun başarılarını sanki önemsiz gibi göstermesini istemiştir. Yunanistan ve İngiltere'ye önemsiz ve ehemmiyetsiz haberler ulaşmış böylece yeni takviyeler ve yığınaklar yapmalarının önüne geçilmiştir.⁵²⁹

Mustafa Kemal Paşa'yı askerlik mesleğinde başarıya ulaştıran önemli etkenlerden birisi kendisine ve millete olan güveni olmuştur. Büyük Taarruz bittikten sonra 4 Ekim 1922 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: “ Arkadaşlar, geçen sene yanlış hatırlamıyorsam 5 Ağustos günü beni başkomutan tayin ettiniz. Ben teşekkür konuşması yaparken bu kürsüden sizlere vatanımızı çiğnemek üzere olan Yunan ordusunu, kutsal vatanımızda boğacağız demiştim. Bu sözümde hata etmemiş olduğumu kazanmış olduğumuz olaylar sanırım ispatlamıştır. Yunan ordusu kutsal

⁵²⁷Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s. 114.

⁵²⁸Atilla İlhan, *Hangi Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı, s. 16-17.

⁵²⁹Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, 1. Baskı, s. 463.

vatanımızda tamamen boğulmuştur” diyerek kendisine ve milletine güvenmenin önemini vurgulamıştır.⁵³⁰

Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğine yönelik kesintisiz, düzenli ve başarılı bir eğitimden aldıktan sonra aldığı bu teorik bilgileri askeri sahanın her türünde tecrübe etmiştir. Osmanlı ordusunda görevli iken aldığı, askerlikten ve ordudan istifa ettikten sonra aldığı mareşallik ve gazilik dâhil bütün önemli rütbe ve unvanlarını savaş meydanlarında kazanmıştır.⁵³¹

Savaş meydanlarında ordusunun yanında, cephedeki vaziyetin durumuna göre en önde yer almayı bilmiştir. Kazanılan başarıyı da ordusuna ve milletine atfetmeyi bilmiştir. Büyük Taarruz kazanıldıktan sonra orduya teşekkür mesajı yayınlayacak kadar alçak gönüllü bir asker olmuştur. İlk verdiği “ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir” hedefine ulaşmak için ordunun gösterdiği gayret ve fedakârlığa teşekkür ederken bir yandan da bundan sonra verilecek emirlere aynı özveriyi göstererek uyacaklarına olan inancını da dile getirmiştir.⁵³² Türk İstiklal Savaşı, bütün adımlarıyla Türk milletinin yüksek siyasi ve medeni karakteri yanında vatan bilinci esas alınarak zafere ulaşmıştır.⁵³³

Osmanlı Hükümeti’nin işgaller karşısında zaaf gösterdiği ve kendisini çaresiz gördüğü zamanlarda Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisini açmayı kendisine bir görev saymıştır. Büyük Millet Meclisi ve Başkomutan olarak sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getiren Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz kazanıldıktan sonra mecliste yaptığı bir konuşmada yine milletine atıfta bulunarak milletin tek bir kişi gibi sarsılmaz bir irade göstererek zafere ulaştığını ifade etmiştir.⁵³⁴

Memleketin kurtuluşu, milletin azim ve kararıyla kendi alın yazısını yazmada sorumluluğu kayıtsız şartsız üzerine almasıyla başlamış, milletin bağrından oluşturulmuş ordu ile Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde zafere ulaşmıştır.⁵³⁵

⁵³⁰Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 4. Baskı, s. 265.

⁵³¹Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 7.

⁵³²Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 480-481.

⁵³³Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1969, 3. Baskı, s. 43.

⁵³⁴Afet İnan, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 1. Baskı, s. 16.

⁵³⁵Utkan Kocaturk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, Genişletilmiş 2. Baskı, s. 164.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğine dair düşüncelerini Yakup Kadri Karaosmanoğlu şu sözlerle ifade etmiştir: “Savaş günlerinde yüzü daha önce görülmemiş bir şekilde parlardı. Neşesi ve enerjisi artar, gözlerinden bir şairin gözlerinden yansıyan ışık yansır. Vücuduna sığmayan bir heyecan ile yüreğinde gerçek kahramanların taşıdığı çocuksu bir saflık vücut bulurdu. Bu haliyle futbol maçına çıkacak bir sporcuya andırırdı. Mustafa Kemal Paşa, savaş alanında mücadelesini kinsiz, öfkesiz ve korkusuz yapardı. Samimi sporcular gibi rakiplerine karşı savaştı karakterinin kendinse emrettiği gibi antrenmanlara devam ederdi. Karşısında güreşecek, mücadele edecek bir rakip bulamazsa, kendi kendine sessizce mücadele ederdi. Savaşmayı severek ve cesurca kabul eder, fakat savaş aramazdı, çağırmazdı. Savaşçı olamam çünkü savaşın acısını herkesten iyi bilirim derdi” diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kişiliğini özetlemiştir.⁵³⁶

537

Fotoğraf 19: Mustafa Kemal Paşa askeri selamlarken.

⁵³⁶Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, Hazırlayan: Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, 5. Baskı, s. 122-123.

⁵³⁷Durusoy, *Atatürk Fotoğrafları*, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

2.3.6. Büyük Taarruz Zaferinin Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş savaşın galibi olan İtilaf Devletleri, altı yüz yıllık koca imparatorluğu, yani kendi deyimleri ile “Hasta Adamı” kendi aralarında paylaşıp Anadolu’yu batıdan da işgal etmeye başlamıştır. Savaşı kazanan büyük devletlerden sonra küçük devletlerde Osmanlı İmparatorluğu’ndan pay kapabilmek için girişimlerde bulunmuşlardır. İşte bu koşullar arasında yalnız bir adam, Mustafa Kemal Paşa, o çaresiz, o acı ve karanlık günlerde sorumluluk yüklenip neredeyse tek başına Kurtuluş Savaşı’na başlamıştır. Arkasında ne bir heyet ne bir kıta asker ne de silahlı gönüllüler yokken, rütbeleri sökülmüş hatta idam fermanı onaylanmış Mustafa Kemal Paşa, azimle mücadele ederek Türk Kurtuluş Savaşını kazanmayı bilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan galip olarak ayrılan İtilaf Devletleri, Serv Antlaşmasını imzalatmak hayallerinden vazgeçirilmiştir.⁵³⁸

Esasen İstanbul Hükümeti 10 Ağustos 1920’de Serv Antlaşmasını imzalayarak Türk Milletini tarih sahnesinde köle vaziyetine düşürmüşlerdir. Yalnız padişahın tahtını, sarayını, saltanatını ve etrafındakilerin şahsi imkânlarını ve makamlarını koruma altına almışlardır. Milletın gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi, bu utanç belgesi olan Serv antlaşmasına hiç ehemmiyet vermemiş, şiddetle ret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, memleketin kurtuluşu esnasında sadece İstanbul Hükümeti ile değil yakın arkadaşları ile de çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen sabırla mücadele edip zafere ulaşmasını bilmiştir.⁵³⁹

Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nden sonra İtilaf Devleri ve Yunanistan, Ankara Hükümetinden ateşkes istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Trakya’nın anavatana (Türkiye’ye) verilmesinin kararlaştırılması üzerine 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına onay vermiştir. Mudanya Mütarekesinde belirlenen ilkeler gereği İtilaf Devletleri Trakya’nın boşaltılmasına 15 Ekim 1922’de başlamış ve 30/31 Ekim 1922 tarihinde bitirmiştir.⁵⁴⁰

Türk Kurtuluş Savaşı’nda askeri güçlerin kullanılması Mudanya Mütarekesi ile son bulmuştur. Milli sınırlar içinde milletin kayıtsız şartsız egemenliğine dayalı bağımsız bir Türk devleti kurmanın ön şartı olan düşman askerinin yurttan atma başarıya

⁵³⁸İbrahim Artuç, *Yeniden Doğu Türk Kurtuluş Savaşı*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2001, 1. Baskı, s. 504.

⁵³⁹Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, 3. Baskı, s. 127-128.

⁵⁴⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C. 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 507-508.

ulaşmıştır.⁵⁴¹ Büyük Taarruz zaferinden sonra Afyonkarahisar'ın Sandıklı kadınları zafer kutlamalarını ve Mustafa Kemal Paşa'ya şükranlarını şu türkü ile dile getirmişlerdir:

“Tren gelir kışladan

Tren gelir kışladan

Direkleri fişneden

Kemal Paşa değil mi?

Gelinleri kişneden

(Kocatepe) kumalar dağı kar idi

Gün vurmada eridi.

Paşaların içinde,

Kemal Paşa bir idi.

Uşak Banaz arası

Çok yakındır arası,

Kahpe (Gavur) Yunan kudurmuş

Tutuvermiş sarası.

Kocatepe yolunda

Filintası kolunda

Kahpe Yunan kaçıyor

Güzel İzmir yolunda.”⁵⁴²

⁵⁴¹İlhan, *Hap Yönetimi ve Atatürk*, s. 82.

⁵⁴²Uğur Türkmen, “30 Ağustos-Kocatepe Konulu Marş ve Türkü Dağarcığı”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 156-157.

Büyük Taarruzun kazanılması yalnızca Anadolu'da değil, Batı dünyasında ve İslam ülkelerinde de büyük yer tutmuştur. Batı dünyasında Türk ordusunun büyük bir zafer kazanması derin bir üzüntü yaratırken, Sovyet Rusya ile özellikle Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya'daki müslüman halk zaferi coşku ile karşılayıp Büyük Millet Meclisine ve Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik ve kutlama mesajları göndermişlerdir. Sovyet Rusya'nın temsilcisi Aralov İzmir'in batı emperyalizminin işgalinden kurtulmasını tebrik eden bir mesaj yolladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kahraman Türk ordusunun Edirne ve İstanbul'u da düşman işgalinden kurtaracağına dair inancı olduğunu mesajında ifade etmiştir.⁵⁴³

Mustafa Kemal Paşa, Ankara Hükümeti'nin kararlarının yürürlüğe girmesi için kanunlar çıkartmaya başlamıştır. Kanun çıkartmasında ki amaç ise henüz İstanbul Hükümetinin resmi varlığına son verilmemiş olmasıdır. Kanun çıkartarak tek yetkili makamın Ankara hükümeti olduğu iç ve dış dünyaya duyurulmak istenmiştir. 16 Mart 1920'den beri İstanbul'un işgal altında olduğu ve hatta 30 Ekim 1918 Mondros Ateş Antlaşmasından itibaren imzaladığı antlaşmaların geçersiz olduğu Ankara hükümetince ilan edilmiştir.⁵⁴⁴

30 Ağustos Zaferi'nden sonra Milli Mücadele karşıtlığı ile bilinen Damat Ferit Paşa 22 Eylül 1922'de yurt dışına kaçmıştır. Tevfik Paşa ise İstanbul ve Ankara arasında artık bir ayrılık ve uyuşmazlığın kalmadığını resmi olarak bildirmiştir.⁵⁴⁵

Mudanya Ateşkes Antlaşmasından sonra sıra Lozan Antlaşmasına gelmiştir. İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti'ni yapılacak olan antlaşmaya birlikte davet edip iki hükümet arasında fikir ayrılığı yaratmayı ve bu ayrılıktan faydalanmayı düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin bu oyununu bozmak ve iki hükümet arasında bir anlaşmazlık yaşanmasının önüne geçmek için saltanatın kaldırılması gerekliliğini meclis kürsüsünden uzunca anlatmıştır: "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazülyed (bir şeyi elinde bulunduran kimse/bir işe veya şeye el koymak) olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi.

⁵⁴³Çoşkun Topal, "Büyük Taarruz ve Uluslararası Kamuoyunda Yankıları", *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 116-128.

⁵⁴⁴Kemal Zeki Gencosman, "Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi", *Atatürk Ansiklopedisi*, C. 8, May Yayınları, İstanbul, s. 174.

⁵⁴⁵Sina Akşin, "Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1183.

Şimdi de, Türk Milleti bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emri vakidir. Mevzu bahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehâl olacaktır. Burada içtima edenler, meclis ve herkes meseleyi tabi görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir” sözleriyle saltanatın kaldırılması önerilmiş ve 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmıştır. 17 Kasım 1922 tarihinde de padişah Vahdettin’in İngiliz himayesi altında Malaya Zırhlısı ile Malta’ya kaçtığı öğrenilmiştir.⁵⁴⁶

İstanbul’da saltanatın kaldırılmasıyla hükümette kalmamış ve Lozan’a gidecek tek yetkili ve resmi kurum Ankara hükümeti olmuştur. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türkler Anadolu’nun kapısını açmış ve kendilerine Anadolu’yu vatan yapmışlardı. Tarihin güzel tekerrürüdür ki yine bir 26 Ağustos günü Anadolu’da kurulan vatan toprağı imha edilmekten Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlığı ve aziz Türk milletinin fedakârlıkları sayesinde kurtulmuştur. Büyük Taarruz zaferiyle bağımsız bir devlet kurmanın önündeki engeller kaldırılmış, Osmanlı İmparatorluğundan milli ve bağımsız bir Türk devleti meydana getirilmiştir.⁵⁴⁷

30 Ağustos 1922 günü kazanılan büyük zafer Anadolu’da bütün yurttta coşku ile kutlanmıştır. 31 Ağustos’ta Ankara’da küçük bir Türk çocuğunun zaferi haykıran sesini Türk ordusunun bir kıtası sevinçle dinlemiştir.⁵⁴⁸ Türk tarihi için dönüm noktası olan bu zafer daha sonra mili bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. İlk olarak 30 Ağustos 1924 tarihinde aralarında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu, mebuslar, genelkurmay başkanı, dernekler, farklı spor dallarından sporcular, muallimler ve halkın katılımıyla Afyonkarahisar’da törenlerle kutlanmıştır. Büyük Taarruz Başkomutanlık Zaferi 1926 yılından sonra Zafer Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, “Atatürk”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 768.

⁵⁴⁷ Nuri Köstüklü, “Milli Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 181.

⁵⁴⁸ Selahattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922*, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Yayınlanmamış Fotoğraflarla, Ankara 1965, s. 113.

⁵⁴⁹ Neslihan Altuncuoğlu, “Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri’de Zafer Bayramı Kutlamaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Yıl 2015/2, s. 147.

2.3.7. Büyük Taarruz Zaferi ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluşu

4 Ocak 1920 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'un geleceği hakkında bir rapor hazırlayıp İngiliz Bakanlar Kuruluna dağıtmıştır. Bu raporda Türklerin İstanbul'dan atılmaları görüşünü savunmuş ve Fransızların bu raporu eleştirmelerinin önüne geçerek Türkleri İstanbul'dan atma fikrine Fransızları da inandırmıştır. İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı padişahının İstanbul'da oturacak yer bırakma konusunda anlaşma sağlayamamışlardır. İstanbul alındıktan sonra Lord Curzon Türklere başkent olarak Bursa veya Konya'yı önermiştir.⁵⁵⁰

İstanbul, doğal güzellikleri ve mimari yapısıyla bütün dinlerin geçiş noktası olması ve Bizans'ın ruhunu taşıması nedeniyle önemli bir şehir olmuştur. İtilaf Devletleri, Türkleri İstanbul'dan atma planları yaparken Büyük Taarruz Zaferiyle kendileri İstanbul'dan atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kuracağı yeni devlete Bizans ruhunu taşıyan İstanbul'u değil de Anadolu'nun ortasında Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olmuş, Ankara'yı başkent yapmayı düşünmüştür.⁵⁵¹

Ankara, Malatya milletvekili İsmet Paşa'nın (İnönü) 2/188 numaralı yasa teklifi üzerine meclis anayasa komisyonunda 10.10.1923'de görüşülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 13.10.1923 tarihinde meclisin 35. Birleşiminde ikinci oturumda okunduktan sonra oylamaya konulmuş ve Ankara şehri yeni kurulacak olan Türkiye Devleti'nin resmen başkenti olmuştur. Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesinden kısa bir süre sonra 29 Ekim 1923 günü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı için mevcut 1921 anayasasının bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Anayasanın birinci maddesine "Türkiye Devletinin şekli hükümeti cumhuriyettir" ibaresi eklenmiştir. Anayasada yapılan bu değişiklik sırasında devletin başkentinin Ankara olduğuna dair bir madde eklenmemiştir. Buna gerekçe olarak da İstanbul sorununu tekrar gündeme getirip meseleyi tekrar sorun haline getirmekten kaçınmak olmuştur. Halifeliğin kaldırılmasından sonra 24 Nisan 1924'te devletin başkentinin Ankara olduğu ibare anayasanın 2. maddesi olarak yazılmıştır.⁵⁵²

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Kurtuluş Savaşı'na başlarken aralarında sarsılmaz bir güven duygusu ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ancak zafer kazanılıp

⁵⁵⁰Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. XCIII.

⁵⁵¹Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Mart Matbaası, İstanbul 2003, 4. Baskı, s. 262.

⁵⁵²Bilal N. Şimşir, *Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988, 1. Baskı, s. 241-243.

bağımsız ve milli bir devlet kurma zamanlarında özellikle de Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Paşa (Karabekir) arasında saltanatın kaldırılması, halifeliğin kaldırılması gibi konularda aralarında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Erzurum'da başlayan büyük birliktelik Ankara'da bozulmaya başlamıştır.⁵⁵³

Büyük Taarruz Zaferi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletine modernleşmenin yolunu açan en önemli kapı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya cumhuriyetin ilanından sonra büyük taarruzu nasıl kazandığını soran bir gazeteciye Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı "telgraf telleriyle" olmuştur. Savaşın her aşamasını düşünüp, planlayan Mustafa Kemal Paşa burada haberleşmenin önemine vurgu yaparak çektiği telgraflarla muharebe alanındaki faaliyetlerini önemsiz gibi gösterip tam bir gizlilik ilkesi içinde amaca ulaşmayı düşünmüştür. Bu gizlilik politikası meclisi dahi kapsamıştır. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Paşa arasında soğukluğa neden olan etkenlerin arasında bu gizlilik faaliyeti de yer almıştır. Kazım Paşa kendisinin dışlandığını düşünmeye başlamış, asıl amacın zafere ulaşmak için yapılan faaliyetlerin gizli tutulması olduğu görüşünü hesaba katmamıştır.⁵⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğine ilk adımını atığı okul hayatının ilk zamanlarında sınıf arkadaşı Ali Fuad Paşa (Cebesoy) ile yaptığı bir konuşma sırasında şunları söylemiştir: "Güçlü devletlerin ulusal devletlerini kurduklarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun da kendi sistemini değiştirmesi gerektiğini, imparatorluk sistemini iflas ettiğini söylemiştir. Ali Fuad Paşa da imparatorluğun devamını sürdürmek için çabalayan bizler de Mustafa Kemal Paşa'ya "hayalci" demiştir. Daha sonra ki zamanlarda Ali Fuad Paşa yaşanan olaylar gösterdi ki asıl "hayalci" bizlermişiz" demiştir. Milli Mücadelenin kazanılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu iflas etmiş, yeni ulusal bağımsız bir Türk devleti kurulmuştur.⁵⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun iflas ettiğini gösteren önemli bir olayda henüz Büyük Taarruz başlamadan kısa bir süre önce Konya'da yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yanında bir heyet bulunduğu halde Konya'da bazı yer ve kurumları ziyaret ederken iki

⁵⁵³Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara 2006, 24. Baskı, s. 141.

⁵⁵⁴Ahmet Emin Yaman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Büyük Zafer", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1992, s. 170-171.

⁵⁵⁵Suna Kili, "86. Yıldönümünde Kocatepe-Büyük Taarruz ve Atatürk: Bir Değerlendirme", *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 6-9.

medreseyi de ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında medrese öğrencilerinin askere alınmalarını konusunda bir istekle karşılaşmıştır. Medrese öğrencilerinin bu isteğine öfkelenen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa “millet kan içinde yüzerken burada besiyeye çekilmiş olduklarını, askere alınmaları için hemen emir vereceğini” söylemiştir. Vatan işgal altında iken vatanın bağımsızlığını değil de kendi refahını düşünen bireylerin elbette sistemi değiştirilmeliydi ve Mustafa Kemal Paşa sistemi kökünden değiştirmiştir.⁵⁵⁶

Büyük Taarruz’un zafere ulaşması yalnızca Türk milleti için değil mazlum milletlerin tümü için bir umut kaynağı olmuştur. Büyük Taarruz Türk ve Dünya tarihi için önemli bir olay olmuştur. Büyük Taarruz zaferiyle sadece Yunan ordusu mağlup edilmemiş aynı zamanda modern Türkiye’nin kuruluşuna ortam hazırlamıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz tam anlamıyla Mustafa Kemal Paşa’nın ve ordusunun zaferidir. Büyük Taarruzun askeri olarak değerlendirmesini yapan askeri uzmanlar Büyük Taarruz’da askerlik mesleğinin gerekliliği olan bütün bilgi ve deneyimlerin bu savaşta uygulandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın askeri uzmanlardan övgü aldığı bir konu ise böylesine büyük bir askeri harekâtı üç gün boyunca dünya kamuoyundan gizli tutmayı başarması olmuştur.⁵⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, muharebeyi gizli tutmada ve zafere ulaşmada başarılı olduğu gibi zaferin gerçek sahibinin millet olduğunu da ifade etmiştir. Büyük Taarruz Zaferi’yle millete dayanmayan makam ve kurumların vatandan çıkarılmasının, düşmanı denize dökmekten daha önemli olduğunu işaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin ve Türk Milletinin içinde bulunduğu harap halin sorumlusu olarak da devleti yönetenlerin Türkiye’yi düşünmekten başka kendi şahsi menfaatlerini düşünmeleri olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, kurduğu yeni devletle beraber milletin sefaletten kurtulmasının yolunu modernleşmeden geçtiğini bilmiştir. Lozan görüşmeleri yapıldığı dönemde

⁵⁵⁶Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevrasında Süvari Kolordu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 58’den ayrı basım, Mart 2004, s. 216.

⁵⁵⁷Sadık Sarısaman, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 51.

⁵⁵⁸Cezmi Eraslan, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 24.

Mustafa Kemal Paşa milletine şu sözlerle seslenmiştir: “Memleket behemehâl asri, medeni, müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır” demiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözü söylediği günden beri modernleşme Türkiye için hayat meselesi ve ana teması olmuştur. Günümüzdeki sorunların ana konusu kuşkusuz modernleşme meselesi olmuştur.⁵⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, çağdaşlaşma konusu üzerinde düşüncelerini içinde yaşanılan asra, çağa ayak uydurmak hatta içinde bulunduğu çağı geçmek olarak değerlendirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletini modernleşme sürecine sokarken uzlaşmacı bir tutum sergileyerek toplumun eğitimini akılcı sistemlere dayandırarak yeniden şekillendirmiştir. Hukuk kuralları, kılık kıyafet ve sosyal hayat yeniden düzenlenmiştir. İnsanların birey olarak toplum içinde hakkını arama ve mücadele etmesinin önünü açmıştır.⁵⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın başkomutanlığında yapılan ve kazanılan Büyük Taarruzun başarıya ulaşan en önemli hedefi vatanın ve milletin üzerine emperyalist devletler tarafından yapılan yanlış hesapların, Dumlupınar’da, Afyon’da bozulması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, daha İstanbul’dan Samsun’a çıkarken milli egemenliğe dayalı tam bağımsız bir Türk devleti kurmanın hesaplarını yapmış ve Büyük Taarruz Zaferi Mustafa Kemal Paşa’nın hedefine ulaşmasının son aşamasını oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasına imkân veren elbette “Büyük Taarruz ve Büyük Zafer” olmuştur.⁵⁶¹

⁵⁵⁹Halil İncılık, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansı*, XVII. Seri, No 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, s. 189-196.

⁵⁶⁰Akif Tural, “Atatürk ve Modern Türkiye Kavramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi)*, Divan Yayıncılık LTD. ŞTİ., Ankara 2000, s. 253-274.

⁵⁶¹Reşat Genç, “Büyük Taarruzun Gerçekleşen Hedefleri”, *X. Milli Egemenlik Sempozyumu Büyük Taarruz ve Sonuçları*, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No 82, Afyon 1996, s. 167.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa, Sofya'da ateşemiliter olarak görev yaptığı sırada Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Osmanlı Devleti'de bu savaşa Almanya'nın müttefiki olarak katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla harbiye nezaretine telgraf çekerek orduda aktif görev talebinde bulunmuştur. Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından ilk önceleri bu isteği kabul edilmese de Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlı girişimi ve gerekirse sıradan bir er olarak cephede savaşırım demesi üzerine Gelibolu'da kurulmak üzere olan 19. Tümen Komutanlığına tayin edilmiştir.

Çanakkale Cephesi'ne geldiğinde henüz tümenin kurulma aşamasında olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, Arap askerlerden oluşan alayların eski alaylardaki Türk askerlerle yer değiştirilmesine itiraz edip eski alayını yani Türklerden kurulu alayını geri istese de bu isteği kabul edilmemiştir. 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Cephesinde ihtiyat kuvveti olarak görevlendirilmiştir.

18 Mart 1915 deniz savaşından sonra İtilaf askerleri Gelibolu Yarımadasına karadan çıkarma yapma kararı almıştır. Daha önce Balkan Savaşları'nda bu bölgede görev yapmış olan Mustafa Kemal Paşa, düşman çıkarmasının nerelerden yapılabileceğini ve nasıl tedbirler alınması gerektiğini tahmin etse de üst rütbeli komutanlarına bu fikirlerini kabul ettirememiştir. 25 Nisan 1915 Çanakkale Cephesinde kara çıkarmaları tamda Mustafa Kemal Paşa'nın tahmin ettiği noktalardan başlamıştır. Ordu komutanı ve karargâhı çıkarmanın yapıldığı Arıburnu bölgesinden uzak bir nokta olan Bolayır'da çıkarma hazırlıklarını yapmıştır. Arıburnu'na düşman çıkarmasını haber alan Mustafa Kemal Paşa, 19. Tümen komutanı olarak ihtiyata alındığından önce karargâhtan emir beklese de bu çıkarmanın asıl çıkarma noktası olduğunu tahmin ederek üstlerinden emir beklemeye zaman olmadığını kavramıştır. Birliklerinin bir kısmını yine ihtiyat kuvveti olarak bıraktıktan sonra Arıburnu'na düşmanın çıkartma yaptığı noktaya gelmiştir.

Arıburnu'nda keşif yapmak için gönderdiği bir asker grubunun kaçmakta olduğunu görünce niçin kaçtıklarını sorması üzerine düşman geliyor cephanemiz yok diyen askere süngü takıp yere yatırmıştır. Bunu bir savaş taktiği sanan düşman askeri de

duraksamıştır. Mustafa Kemal Paşa süngü taktırdığı bu an için savaşı kazandığımız an bu andır demiştir. Bir süngü tak emri ile tarihin kaderini değiştiren adam bir sonraki emrinde ise askerine taarruzu değil ölmeyi emretmiştir.

Çanakkale Cephesi'nde düşmanın karaya elini kolunu sallayarak çıkışına Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlarından emir beklemeden, düşman üzerine taarruz emri vermesi engel olmuştur. Sorumluluk almaktan bir an için kaçmamıştır. Eğer bu çıkarma harekâtı bir hile olsaydı ve çıkarma başka noktadan yapılsaydı, Mustafa Kemal Paşa bu işin sonunda idam bile edilebilir, buna rağmen o kendisinin canını değil vatanın ve milletin istikbalini düşünmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu'nda ilk çıkarmayı önledikten sonra Conkbayırı'nda da cephede askerinin en önünde yer alarak büyük bir kahramanlık örneği sergilemiştir. Bu muharebe esnasında göğsünden aldığı bir şarapnel parçası yaralanmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın göğsüne çarpan bu şarapnel parçası, göğsündeki saatine denk gelerek yaralanarak kurtulmasına ve Türk Milletine bağışlanmasına vesile olmuştur.

İtilaf kuvvetleri Çanakkale Cephesi'nde sürekli takviye alarak taarruzlarına devam etmiştir. Çanakkale Cephesi'nin ikinci safhası olarak değerlendirilen Anafartalar Muharebesinde de yine düşmanın nereden çıkarma yapacağını tahmin etmiş üstlerine yine kabul ettirememiştir. Anafartalar bölgesinde durum ciddi bir hal alınca Mustafa Kemal Paşa'ya ne yapılması gerektiği konusunda fikri sorulunca bütün kumandayı kendi emri altında toplamaktan başka çare kalmadığını söylemiştir. Çok gelmez mi diye kendisi ile dalga geçilir bir tarzda cevap almasına rağmen Anafartalar Grup Komutanlığı görevine getirilmiştir. Ben vatanım yok olduktan sonra yaşamamaya karar verdiğimden böyle ağır bir görevi üstlendim demiştir.

Anafartalar Muharebelerinde de düşmana ağır kayıplar verdiren Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin boğazlar üzerinden İstanbul'u işgal etmesinin önüne bir kez daha geçmiştir. Düşmanın geri çekileceğini tahmin eden Mustafa Kemal Paşa, son bir taarruz yapılarak kesin sonuç alınmasını teklif etse de, daha önce kendisini dinlemeyen fakat her seferinde haklı çıktığı üstlerine yine kendisini dinletememiş ve yine haklı çıkmıştır. Ocak 1916'da İtilaf Devletleri Gelibolu yarımadasından sessiz sedasız çekilmişler, bu çekilişi Mustafa Kemal Paşa rahatsızlığı nedeni ile Çanakkale Cephesinden ayrıldıktan birkaç gün sonra İstanbul'da duymuştur. Düşman askeri Çanakkale'yi geçememiş, geçemeyeceğini de anlamıştır. Çanakkale Zaferi hem dünya tarihinde hem Türk

tarhinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa gibi bir kahramanın Türk Milletinin kalbinde o eşsiz yerini almasına vesile olmuş, Milli Mücadele liderini bulmuştur. Çanakkale Cephesi'nden döndükten sonra Mustafa Kemal Paşa ordu içerisinde çeşitli görevler aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasıyla İstanbul'a çağrılmıştır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiği zaman limanda duran İtilaf Devletleri donanmasını görünce "Geldikleri Gibi Giderler" diyerek en umutsuz zamanda bile kendine güvenmeyi bilmiştir.

İstanbul'da vatanın bağımsızlığı için çeşitli girişimlerde bulunsa da çözümün Anadolu'ya geçmekte olduğuna karar vermiş nihayet aradığı fırsat önüne gelmiştir. İngilizlerin Samsun bölgesinde Rum ahaliye baskı yapıyor bölgedeki Türk ordusunu dağıtın, silahları toplayın şeklinde verdiği ultimatom üzerine, bölgeye bir müfettişin gönderilmesine karar verilmiştir. Devreye Mustafa Kemal Paşa girer ve kendisini 9. Ordu Müfettişi olarak geniş yetkilerle Samsun'a tayin ettirir. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa, kendisine verilen emirlerin aksine Samsun'da halkı örgütleyip mitingler yapılmasını sağlamış, 8-9 Temmuz 1919'da orduda ki bütün görevlerinden istifa etmiştir. Milletin sıradan bir ferdi olarak Milli Mücadele'nin lideri olmuştur.

Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisini açarak meclis başkanı sıfatıyla önce iç isyanlarla, sonra da düzenli ordunun kurulmasıyla ilgilenmiştir. Düzenli ordunun kazandığı I. ve II. İnönü zaferlerinden sonra Kütahya-Eskişehir savaşlarında Yunan ordusunun Türk ordusunu mağlup etmesi üzerine meclis içerisinde yoğun bir muhalefetle karşı karşıya kalan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de başkomutanlık yetkisini almıştır. Başkomutanlık yetkisi ile Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınlayarak, Türk ordusunu Sakarya Meydan Muharebesine hazırlayan Mustafa Kemal Paşa, bir kaza sonucu atından düşerek kaburgaları kırık bir biçimde savaşa devam etmiştir. Doktorunun tedavi olmazsan ölürsün uyarısına savaş bitsin öyle tedavi olurum diyen Mustafa Kemal Paşa'ya meclis mareşallik ve gazilik unvanı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa iki yıldan sonra tekrar askeri bir rütbe alarak çok sevdiği mesleğine resmi olarak da tekrar kavuşmuştur. Sivil olarak liderlik etmenin kolay olmadığı bir ortamda kendisinin idam fermanını onaylayan fetvalara karşı, sinesini

millete dönerek kendisinin de, Türk milletinin de onaylanmış olan ölüm fermanını yırtıp atmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra taarruzun geciktiği yönünde eleştiriler alan Mustafa Kemal Paşa, bütün hazırlıklar tamamlanmadan yapılacak bir taarruzun kesin sonuca ulaşamayacağını düşünmüş, kesin sonuçlu bir zafer için bir yıla yakın süre beklemiştir. 26 Ağustos 1922 de Kocatepe'den bizzat yönettiği Büyük Taarruzu başlatmıştır. 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi adı verilen savaş ile Yunan ordusuna kesin darbe vurulmuş, Türk ordusuna “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri! Emrini vermiştir. 9 Eylül 1922'de İzmir'e giren Türk ordusu düşmanı denize dökmüş, Milli Mücadele zaferle noktalanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, hiçbir vakit sorumluluk almaktan kaçınmamış, vatanın bağımsızlığı için canını feda etmekten bir an bile çekinmemiştir. Ordusunun yanında ve önünde bizzat cephede, savaşın içinde yer almıştır. Kazandığı zaferleri Türk Milletine atfetmiş, karşılığında Türk Milletinin yüreğinde ebediyete kadar sürecek manevi bir makam kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, uzun savaşlar sonunda milletin kendi bağımsızlığını, kendi iradesi ile kazanmasından yola çıkarak tam bağımsız, milli bir devlet kurmuştur. 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak, devlet yönetimini milletin iradesine bırakmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, vatan şairi Namık Kemal'in “Vatanın bağına düşman dayadı hançerini, yok mudur, kurtaracak bahtı kara maderini” sözlerine cevap olarak: “Vatanın bağına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara maderini” sözleriyle karşılık vermiş, İstiklal Savaşı'nda Türk ordusunun başkomutanı olarak vatanın bahtı kare maderini kurtarmıştır.

İNDEKS

- 10 Ağustos 1915, 61, 73, 74, 79
 13 Kasım 1918, 92, 142, 158
 18 Mart 1915, 21, 22, 25, 156
 19 Mayıs 1919, 1, 99, 158
 19. Fırka, 20, 24, 37, 58, 63, 64, 67
 2 Şubat 1915, 18
 23 Nisan 1920, 107, 158
 25 Nisan Pazar 1915, 26
 26 Ağustos 1922, 125, 127, 159
 27'inci Alay, 35
 28 Haziran 1914, 14
 3. Kolordu, 31, 52, 94
 30 Ekim 1918, 92, 108, 158, 176
 31 Mart 1908, 5
 4 Eylül 1919, 105
 5 Ağustos 1921, 103, 112, 118, 158
 57. Alay, 29, 42
 77'inci Alay, 34
 8. Tümen, 73, 76
 8-9 Temmuz 1919, 102, 103, 158
 9 Eylül 1922, 140, 159
 9. Ordu Müfettişliği, 95
 9-10 Ocak 1921, 111
 Adalar Denizi, 54
 Adapazarı, 109
 Adatepe, 139
 Afyon, 108, 119, 125, 131, 139, 171,
 176
 Afyonkarahisar, 127, 131, 133, 139
 Ağıl, 59, 70
 Ağildere, 59, 70, 71, 76, 83
 Ahırdağ, 131
 Akdeniz, 10, 138, 140, 141, 159
 Akşehir, 122
 albay, 66
 Albay Fevzi, 63, 65, 66
 Alçı Tepe, 54
 Alçıtepe, 22, 25, 39, 47, 48, 49, 51, 54,
 56, 61, 177
 Ali Fuat Paşa, 106, 108
 Ali Rıza Bey, 1
 Almanya, 12, 13, 14, 15, 18, 77, 156
 Amiral de Robeck, 46
 Anadolu, 21, 27, 28, 41, 46, 47, 85, 92,
 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111,
 123, 139, 140, 141, 158, 175
 Anafartalar, 32, 47, 56, 58, 59, 60, 61,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 74, 75, 76, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 87,
 88, 89, 90, 91, 157, 170, 171, 177
 Anafartalar Grup Komutanlığı, 66, 157
 Ankara, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 15, 18, 21,
 27, 32, 36, 46, 47, 48, 59, 82, 87, 90,
 94, 95, 99, 102, 105, 106, 107, 108,
 109, 110, 112, 118, 119, 122, 127,
 138, 140, 141, 143, 158, 169, 170,
 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177
 Anzak, 29, 30, 31, 34, 87
 Anzak Kolordusu, 29, 30
 Apostolu Pavlu Sokağı, 1
 Arap, 6, 7, 19, 34, 35, 36, 156

- Arıburnu, 18, 21, 28, 29, 30, 31, 33, 34,
35, 37, 38, 41, 42, 45, 46, 50, 51, 52,
58, 59, 61, 62, 63, 64, 84, 85, 91, 156,
157, 170
- Arıburnu Muharebeleri, 18, 52, 170
- Arslantepe, 81
- Arşidük François Ferdinand, 14
- Askeri İdadi, 2
- Asmadere, 84
- Asteğmen Besim, 140
- Asya, 21, 36, 99, 141, 176
- Aşmet Bartlet, 75
- ateşemiliter, 11, 12, 15, 91, 156
- Averof, 92
- Avrupa, 11, 12, 14, 27
- Avustralya Tümenleri, 29
- Avusturya, 14
- Avusturya-Macaristan, 14
- Aydın, 102, 133
- Azmaç, 21, 85, 87
- Balkan Savaşları, 10, 20, 156
- Bandırma Vapuru, 98, 99
- Bandırma,, 109
- Başkomutan, 16, 50, 52, 112, 119, 123,
136
- Başkomutan Vekili, 16, 50, 52
- Batı Cephesi, 119, 122, 123
- Begişe, 24
- Belen Tepe, 127
- Belgrat, 11
- Beşige, 27, 28
- Beşinci Ordu, 4, 29, 37, 70
- Beypazarı, 109
- Beyşehir, 109
- Biga, 109
- Bigalı, 21, 26, 30, 31, 44
- Binbaşı Mahmut Bey, 25
- Binbaşı Mehmet Emin Efendi, 36
- Birinci Dünya Savaşı, 14, 15, 21, 46,
47, 63, 87, 91, 92, 156, 172, 177
- Birinci İnönü Muharebesi, 111
- Boğazlıyan, 109
- Bolayır, 10, 21, 26, 66, 156
- Bolu, 109
- Bombasirtı, 52
- Bornova, 140
- Bozcaada, 19, 20, 24
- Breslau, 15
- Buldan, 139
- Bulgarlar, 13, 18
- Bükreş, 11
- Büyük Millet Meclisi, 107, 108, 111,
117, 122, 140, 141, 142, 143
- Büyük Taarruz, 122, 123
- cebel bataryası, 31, 33
- Cenup Grubu Komutanı, 54
- Cesaret Tepesi, 46
- Cevat Abbas Bey, 97
- Cevat Paşa, 19, 21, 22, 23, 25, 95, 96,
97
- Charles Roux, 57
- Churchill, 68
- CONK BAYIRI, 58
- Conkbayırı, 25, 29, 30, 32, 33, 34, 35,
42, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71,

- 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 85, 90,
91, 157
- Çamlıtekke, 67, 68, 70, 86
- Çanakkale, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34,
36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 60, 61,
63, 77, 78, 82, 87, 89, 90, 91, 92, 96,
101, 109, 115, 143, 156, 157, 158,
169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177
- Çanakkale Boğazı, 27
- Çanakkale Cephesi, 21, 27, 28, 31, 33,
34, 36, 43, 44, 45, 47, 48, 63, 77, 78,
87, 89, 90, 91, 92, 96, 109, 156, 157,
158, 172
- Çanakkale Zaferi, 91, 157
- Çatalca, 10
- Çatlakdere, 59, 83
- Çerkes Ethem, 111
- Çetine, 11
- Çivril, 109
- Çorum, 109
- Damakçılıkbayırı, 76
- Damat Ferit Paşa, 95, 100, 109
- Demir Haç, 52
- Denizli, 139
- Derne, 7, 36, 82
- Dersaadet, 68
- Dumlupınar, 133, 135, 138, 139, 159
- Dürzi, 4
- Düzce, 109
- Ece Limanı, 19
- Eceabat, 22, 30
- Edirne, 3, 10
- Enver Paşa, 5, 10, 13, 14, 16, 17, 37, 50,
51, 52, 57, 58, 77, 90, 156, 170
- Erbaa, 109
- Erkânı Harbiye, 17, 59, 99, 112
- Erkan-ı Harbiye Dairesi, 3
- Ertuğrul, 19, 24, 39, 40
- Erzurum, 16, 94, 102, 104, 105, 106
- Erzurum Kongresi, 105
- Esat (Bülkat) Paşa, 16
- Esat Paşa, 35, 51, 57, 60, 61, 65
- Eskihisarlık, 41
- Eskişehir, 50, 111, 112, 119, 131, 133,
136, 139, 158, 169
- Falkenhayn, 58
- Fethi Bey, 3, 10
- Fevzi Bey, 66, 68
- Fevzi Paşa, 90, 97, 111, 122, 128, 134,
135
- Filistin, 92
- Gazeteci Şerif, 6
- Gazilik, 117
- Gedikdere, 58
- Gelibolu Yarımadası, 10, 27, 46, 47, 53,
174
- Genelkurmay, 3, 6, 7, 21, 27, 28, 31, 33,
36, 43, 45, 47, 48, 58, 63, 82, 87, 91,
110, 122, 123, 170, 172
- General, 13, 17, 27, 28, 29, 34, 39, 48,
49, 53, 54, 55, 61, 62, 81, 82, 101,
122, 136, 174
- General Birdwood, 29

- Gereede, 109
 Girne, 22
 Gobek, 133
 Göben, 15
 Gönen, 109
 Hadımköy, 68
 Hafik, 109
 Halil Mentеше, 13
 Harbiye Nazırı, 6, 14, 50, 52, 93, 95,
 101, 156
 Harp Mecmuası Gazetesi, 80
 Havran, 4
 Havza, 100, 101, 102
 Helles Burnu, 20
 Hendek, 109
 Hıyaneti Vataniye Kanunu, 109
 Hüseyin, 2, 3, 67, 175
 Hz. Muhammed, 1
 Ian Hamilton, 22, 27, 173
 II. İnönü Muharebesi, 111
 II. Meşrutiyet, 5
 Ilgın, 109
 Islahhane Caddesi, 1
 İcra Vekilleri Heyeti, 125, 133
 İkiz Koyu, 39, 40
 İmralı, 109
 İmroz, 19, 24, 83
 İngiliz, 15, 25, 27, 35, 37, 39, 40, 41,
 42, 45, 48, 49, 56, 61, 62, 69, 76, 81,
 87, 88, 95, 98, 101, 109, 122
 İngiliz Donanması, 25
 İslamköy, 131
 İsmail Hakkı Paşa, 16
 İsmailoğlu tepesi, 87
 İsmet Paşa, 92, 97, 108, 110, 111, 122,
 133, 135, 143
 İstanbul, 1, 2, 3, 5, 6, 10, 11, 14, 15, 16,
 17, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 31, 35, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48,
 49, 50, 51, 61, 62, 76, 77, 90, 92, 93,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 115, 119, 122, 123, 127, 139,
 142, 143, 157, 158, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177
 İstanbul Harp Okulu, 3
 İstiklal Marşı, 143
 İtalya, 10
 İtilaf Devletleri, 1, 15, 18, 19, 21, 23,
 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 38, 40,
 44, 45, 47, 62, 100, 107, 140, 157,
 158
 İttihat ve Terakki, 4, 5, 13, 14, 58
 İttihat ve Terakki Cemiyeti, 4, 5
 İzmir, 97, 100, 119, 136, 140, 141, 143,
 159, 171
 İzmit, 109
 İzzettin Çalışlar, 65
 Kabatepe, 19, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 44,
 59, 61
 Kadınhanı, 109
 Kafkas, 92, 101, 140
 Kalecik Sivrililer, 125
 Kanlıdere, 56
 Kanlısirt, 41, 46, 62, 63, 64, 85
 Kanlıtepe, 81

- Karacabey, 109
 Karaman, 109
 Karayörük, 46
 Karesi, 102
 Karşıyaka, 140
 Kayacık deresine, 84
 Kaymak Hafız, 2
 Kayseri, 95, 111
 Kazım İnanç, 17, 66, 93
 Kelime-i Şahadet, 52
 Kemal Atatürk, 1, 3, 6, 10, 18, 27, 59,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 74, 75, 76, 81, 82, 86, 88, 99,
 170, 171, 175, 176
 Kemalyeri, 33, 42, 46, 51, 68
 Kerevizdere, 53, 54, 56, 57
 kıdemli yüzbaşı, 4
 Kılınç Arslan, 127
 Kırca Arslan, 125
 Kırmızısırt, 46
 Kilidülbahir, 21, 23
 Kilitbahir, 61
 Kireçtepe, 81, 82
 Kirmastı, 109
 Kirte, 22, 23, 25, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
 51, 54, 61
 Kocaçimen Tepe, 25
 Kocadere, 29, 31, 36, 42, 43, 44
 Kocaeli, 97, 133
 Kocakasım Mahallesi, 1
 Kocatepe, 123, 127, 159
 Koçhisar, 109
 kolağası, 4
 Komanova, 10
 Konya, 109, 110, 122
 Kömürkapı Deresi, 46
 Kral Ferdinand, 11
 Kumandan, 16, 74, 82, 170
 Kumkale, 24, 27, 28, 85
 Kurani Kerim, 52
 Kurtuluş Savaşı, 99, 101, 102, 104, 105,
 106, 107, 108, 110, 111, 118, 122,
 127, 128, 136, 139, 141, 143, 171,
 172, 173, 174, 175
 Kuvayı İnzibatiye, 107, 109, 110
 Kuvayı Milliye, 104, 110
 Kuzey Afrika, 7
 Kuzey Grup Komutanlığı, 64
 Küçük Anafarta, 87
 Küçük Kemikli, 83, 84, 85, 88
 Kütahya, 111, 112, 136, 158
 Lala Baba, 85
 Lankaya, 1
 Liman von Sanders, 17, 20, 21, 22, 26,
 27, 37, 50, 51, 55, 57, 58, 60, 61, 65,
 66, 68, 70, 75, 76, 86, 88, 90, 91, 171,
 175
 livalık, 77
 Londra, 10, 46, 82
 Lord Kitchener, 46
 Mahmut Sabri, 40, 47
 Maltepe, 21, 28, 29, 36
 Manastır, 2, 4
 Mareşallik, 117
 Marunî, 19

- Maydos, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 50,
61
- Mecidi Nişanı, 4
- Mehmet Ali Bey, 97
- Mehmet Çavuş, 24, 54
- Mehmet Şevket Paşa, 6
- Merkep Adaları, 20, 24
- Merkeztepe, 33, 46
- Mestantepe, 67
- Mısır, 10, 46, 48
- Midilli, 15
- Midye-Enez Hattı, 10
- Miralay, 27, 58, 78, 99, 170
- Mondros Ateşkes Mütarekesi, 92
- Morto Koyu, 41
- Morto Limanı, 19
- Muharebe Altın Liyakat Madalyası, 52,
91
- Mustafa Asım, 5
- Mustafa Kemal Paşa, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,
10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44,
46, 47, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 117, 118, 121,
122, 123, 125, 127, 131, 133, 135,
138, 139, 140, 141, 142, 143, 156,
157, 158, 159
- Müfit Bey, 4, 102
- Müfit Özdeş, 4
- Nallıhan, 109
- Nureddin Paşa, 122
- Nuri Conker, 75
- Nusayri, 19
- Odessa, 15
- Ondokuzuncu Tümen, 16
- Orgeneral, 42, 65, 171
- Ortasırt, 46
- Osman Şevki Bey, 16
- Osmanlı İmparatorluğu, 2, 4, 46, 68,
177
- Ouchy, 10
- Palamutlutepe, 19
- Pınarıçi Koyu, 38, 39
- Pilavtepe, 76
- Rauf Orbay, 98, 121
- Refahiye, 109
- Refet Paşa, 99, 108, 110, 123
- Reşadiye, 14
- River Clyde, 40
- Rum, 97, 100, 140, 158
- Rumeli, 10, 21, 59, 105
- Rusya, 14, 15, 76
- Ruşen Eşref Ünaydın, 32, 33, 52, 67,
69, 87, 177
- Saim Bey, 54
- Sakarya, 111, 112, 113, 115, 117, 118,
119, 121, 122, 123, 158, 159
- Sakarya Zaferi, 115, 118
- Salih Bey (Bozok, 15

- Samsun, 1, 5, 66, 93, 94, 95, 97, 98, 99,
100, 101, 158, 171
- Saraybosna, 14
- Sarı Tepe, 38
- Sarıkamuş, 16
- Saros Körfezi, 21
- Sazlıdere, 58, 59, 64
- Seddülbahir, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 46, 48, 49, 53, 54, 55, 57, 61,
62, 81, 85, 87
- Selanik, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 115
- Serv Antlaşması, 115
- Seydişehir, 109
- Sırbistan, 14
- Sivas Kongresi, 105
- Sivas,, 94, 102
- Sivastopol, 15
- Sofya, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 91, 156
- Sultan Osman, 14
- Suriye, 4, 92
- Susurluk, 109
- Suvla, 59, 61, 69, 76, 82, 83, 84, 85, 87
- Suyatağı, 33
- süngü tak, 33, 91, 157
- Süvari bölüğü, 31
- süvari teğmeni, 4
- Şahinsırtı, 64, 73, 74, 83
- Şahintepe, 69, 70
- Şakir Paşa, 93, 95
- Şam, 3, 4
- Şevket Turgut Paşa, 101
- Şişli, 92, 98
- Talat Paşa, 13, 14, 58
- Tanay Tepe, 125
- Tasviri Efkar Gazetesi, 77, 78
- Teğmen Arif Bey, 50
- Tekâlifi Milliye Emri, 114
- Teke Burnu, 39
- Tekeburnu, 19
- Tekirdağ, 16, 18
- Tevfik Bey, 133
- Tevfik Rüştü, 13, 15
- Tınaz Tepe, 127
- Tobruk, 7, 82
- Townshend, 122
- Trablusgarp, 5, 6, 10, 58, 82
- Trabzon, 94, 102
- Trikopis, 136, 139
- Turşun, 81
- Türk, 1, 3, 5, 7, 10, 15, 18, 21, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 73, 74, 75,
76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88,
89, 90, 91, 95, 97, 99, 100, 101, 102,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 115, 117, 118, 119,
122, 123, 127, 131, 133, 134, 135,
136, 138, 139, 140, 141, 142, 156,
157, 158, 159, 170, 171, 172, 173,
175, 177
- Türkmen Tepe, 128
- Usedom Paşa, 21
- Uşak, 119, 131, 133, 139
- Üsküp, 4

- Vahdettin, 92, 96
Van, 94, 102
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, 4
Veber Paşa, 54, 55
Viranşehir, 109
Viyana, 10, 115
Wilmer, 60, 65, 68, 69, 81
Y Plajı, 38
Yakup Şevki Paşa, 122
Yarbay, 35, 65
Yassı Tepe, 54
Yavuz Sultan Selim, 15
Yaylatepe, 76, 83, 85
yedinci ordu, 92
Yeni Zelanda, 29
Yeni Zelanda Tümeni, 29
Yenihan, 109
Yezidi, 19
Yıldırım orduları, 92
Yozgat, 109
Yusuf Hikmet Bayur, 5, 6, 21, 59, 60,
61, 68, 69, 73, 76, 77, 82, 94, 98, 100,
171
Yusuf İzzettin Paşa, 58
Yusufçuk tepesi, 87
Yükseksirt, 46, 85
Yüzbaşı Şerafettin Bey, 140
Zabit, 82, 170
Zara, 109
Zeki Üngör, 143
Zığındere, 20, 24, 39, 54, 55, 56
Zile, 109
Zübeyde Hanım, 1, 2

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

DURUSOY, Orhan, *Doğumundan Cumhuriyete Kadar Atatürk Fotoğrafları ve Atatürk'ün Hususiyetleri*, Hayat Yayınları, Yazan: Hasan Rıza Soyak, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.

BOA, İ. DÜİT, 188/28.

BOA, MV. 241/209.

BOA, BEO 4366.327424.001

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 1.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 2.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 3.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 4.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 5.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 6.

BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 7.

BOA, DH. İ. UM. 19-6/ 1-70/ 9.

BOA, DH. ŞFR, 100/ 174/ 1.

BOA, İ. DÜİT, 178/30.

BOA, MV, 217/203.

BOA, BEO, 4586/ 343882/ 1.

BOA, MV, 216/95.

BAŞBAKANLIK CUMHURİTET ARŞİVİ

BCA, 030/ 10/ 291/ 49.

BCA, 030/ 10/ 291/ 22.

BCA, 030/ 10/ 291/ 19.

BCA, 030/ 10/ 291/ 16.

BCA, 030/ 10/ 291/ 13.

BCA, 030/ 10/ 291/ 14.

BCA, 030/ 10/ 291/ 15.

BCA, 030/ 10/ 291/ 12.

BCA, 030/ 10/ 291/ 17.

BCA, 030/ 10/ 291/ 13.

BCA, 030/ 10/ 291/ 11.

BCA, 030/ 10/ 291/ 7.

BCA, 030/ 10/ 291/ 8.

BCA, 030/ 10/ 291/ 6.

BCA, 030/ 10/ 291/ 2.

BCA, 030/ 10/ 291/ 9.

BCA, 030/ 10/ 291/ 10.

BCA, 030/, 10/, 291.

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT (ATASE) VE DENETLEME BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-7.

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-8.

ATASE, ATA-ZB, K/41, B/3-2.

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3.

ATASE, A/ 6- 9565, F/ 147, D/ 3-1.

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 167, F/ 3-20.

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-9.

ATASE, A/ 6- 9565, F/ 147, D/ 3-6.

ATASE, A/ 6- 9565, D/ 147, F/ 3-10.

ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 2-5.

ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 5-11.

ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 8.

ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 33-4.

ATASE, A/ 1-1, D/ 29, F/ 36-2.

ATASE, A/ 1-2, D/ 768, F/ 58-2.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 13.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 18.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 120.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 8-1.

ATASE, A/ 5/810, D/ 122, F/ 37-12.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 114.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 131, F/ 14.

ATASE, A/ 5/8810, D/ 122, F/ 45.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 2-6.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 1.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 1-1.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 11-5.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107/ F/ 5-4.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107/ F/ 14.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 9-6.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 14-4.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 6-2.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 5.

ATASE, A/ 5-9141, D/ 107, F/ 2.

ATASE, A/ 1/2, D/ 168, F/ 14.

ATASE, A/ 1/2, D/ 768, F/ 11-1.

ATASE, A/ 1/2, D/ 768, F/ 11.

ATASE, A, D/ 105, F/ 9-2.

ATASE, A/, D/ 105, F/ 9.

ATASE, A/, D/ 105, F/ 9-1.

ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 1.

ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 2.

ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 5.

ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 6.

ATASE, A/ 1/1, D/ 164, F/ 10.

ATASE, A/, D/ 1335/4-2, F/ 1

ATASE, A/ 5/7896, D/ 3-1, F/ 62.

ATASE, A/ 7/2078, D/ 4, F/ 18-1.

ATASE, A/ 7/2078, D/ 4, F/ 18.

ATASE, İSH-18, K: 1335, B: 137-1.

ATASE, A/ 5/9884, D/ 9, F/ 9.

T.B.M.M. ZABIT CERİDELERİ

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 26.08.1922, s. 710-711
(<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 6 Eylül 1922, s. 746-747.
(<https://www.tbmm.gov.tr>) Erişim Tarihi: 06.06.2017.

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 18 Eylül 1922, s. 784. (<https://www.tbmm.gov.tr>)
Erişim Tarihi: 06.06.2017.

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 7 Eylül 1922, s. 750. (<https://www.tbmm.gov.tr>)
Erişim Tarihi: 06.06.2017.

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 27 Eylül 1922, s. 833. (<https://www.tbmm.gov.tr>)
Erişim Tarihi: 06.06.2017.

T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 30 Eylül 1922, s. 840. (<https://www.tbmm.gov.tr>)
Erişim Tarihi: 06.06.2017.

GAZETELER

TASVİR-İ EFKÂR, 29.10.1915

HARP MECMUASI, Ocak 1915

KİTAPLAR

ABADAN, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.

AKBAŞ, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2008.

AKINGÜÇ, Gürsel, *Tarihi Süreç İçinde Çanakkale Muharebeleri ve Muharebe Alanları*, Ajans 2023 Yayınları, İstanbul 2011, 1. Baskı.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kırlangıç Yayınları, Ankara 2004, 5. Baskı, s. 157.

AKYOL, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, 1. Baskı.

ALTAY, Fahrettin, *İmparatorluktan Cumhuriyete İmparatorluk, İttihad ve Terakki, Cumhuriyet "1908-1938 Üç Devrin Galerisi"*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, 5. Baskı.

ALTIOK, Osman, *Çanakkale Cehennemi*, Baskı Ümit Ofset, Eskişehir, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı.

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. 1-2: 1914-1995, Alkım Yayınevi, İstanbul 2015, Genişletilmiş 15. Baskı.
- ARMSTRONG, H. C., *Bozkurt*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1997, 5. Baskı.
- ARTUÇ, İbrahim, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, 2. Baskı.
- ARTUÇ, İbrahim, *Yeniden Doğuştan Türk Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001, 1. Baskı.
- ARTUÇ, İbrahim, *Yeniden Doğuştan Türk Kurtuluş Savaşı*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2001, 1. Baskı.
- ARVAS, İbrahim, *Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1964.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal Atatürk, Selahattin Adil Paşa, Miralay Şefik Aker, İhtiyat Zabiti Sokrat İncesu, *Çanakkale Hatıraları*, Arma Yayınları, C. 1, İstanbul 2001, 1. Baskı.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 2. Baskı.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 3. Baskı.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 4. Baskı.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hal*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, İstanbul 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III 1914-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, 12. Baskı.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 18. Baskı.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, 25. Baskı.
- BAYCAN, Nusret, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

- BAYRAK, M. Orhan, *Çanakkale Savaşları*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005, 3. Baskı.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri I. Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, 1. Baskı.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaş*, C. 3, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, 2. Baskı.
- BELEN, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 yılı Hareketleri*, C. 2, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınlar, Ankara 1964.
- BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1962.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, 2. Baskı.
- BENAZUS, Hanri Benazus, *Kanla Yazılan Destan Çanakkale*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı.
- BİLGE, Sinan, *Çanakkale Savaşları 1915-1916*, Bu kitap Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş ve Kalebodur Seramik Sanayi A.Ş ile Kale Grubu Şirketleri'nin bir kültür hizmetidir, İstanbul 1995.
- BİLGİN, İsmail, *Çanakkale Savaşı Günlüğü Gün Gün, Saat Sat Çanakkale*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 1. Baskı.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zafer'den Lozan'a*, C. 1, Hazırlayan: Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- CHAMBERS, Stephen, *Anafartalar Ağustos Taarruzu*, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı.
- CONK, Cemil, Liman von Sanders, Fahrettin Altay, *Çanakkale Hatıraları*, Hazırlayan: Metin Martı, C. 2, Arma Yayınları, İstanbul 2002, 1. Baskı.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları Orgeneral İzzettin Çalışların Günlüğü*, Hazırlayan: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, 1. Baskı.
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- DEPSEN, Kadir, *Kurtuluş Savaşı Ya İstiklal Ya Ölüm*, Biz Bize Yayınları, Ankara.

- DURUSOY, Orhan, *Doğumundan Cumhuriyete Kadar Atatürk Fotoğrafları ve Atatürk'ün Hususiyetleri*, Hayat Yayınları, Yazan: Hasan Rıza Soyak, T.C B.O.D. Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 3029, Tasnif No: 923-1, D. No: 2029.
- ERİKAN, Celal, *Komutan Atatürk*, C.1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, 3. Baskı.
- ERKAL, Şükrü, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Genişletilmiş Yeni Baskı.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 1. Baskı.
- GENÇOĞLU, Ali Galip, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Hazırlayan: Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 1. Baskı.
- GENELKURMAY, Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, Genişletilmiş Yeni Baskı.
- GENELKURMAY, Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- GENELKURMAY, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. 5 Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- GENELKURMAY, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C. 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.
- GEREDE, Hüsrev, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Mart Matbaası, İstanbul 2003, 4. Baskı.
- GÖNGÜ, Gürsel, Şahin Aldoğan, *Çanakkale Savaşı Siperin Ardı Vatan Türk Cephesinden 1915 Deniz ve Kara Muharebeleri*, MB Yayınevi, İstanbul 2006, 2. Baskı.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, 2. Baskı.

- GÖZE, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2006.
- GÖZE, Ergun, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı.
- GÜNESEN, Fikret, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İleri Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı.
- GÜRER, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen: Turgut Gürer, Gürer Yayınları, İstanbul 2007, 5. Baskı.
- HAMILTON, Ian, *Çanakkale Savaşları Raporu*, Hazırlayan: Ahmet Altıntaş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın Numarası 7, Çanakkale 1999.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı*, C. 1 (1881-1918), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.
- İLHAN, Atilla, *Hangi Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 6. Baskı.
- İLHAN, Suat, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- İNALCIK, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, 2. Baskı.
- İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2007, 6. Baskı.
- İNAN, Afet, Enver Ziya Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946.
- İNAN, Afet, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 1. Baskı.
- KANNENGIESSER, Hans, *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, Çeviren: Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 1. Baskı.
- KANSU, Ceyhun Atıf Kansu, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, 2. Baskı.
- KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993, Genişletilmiş Yeni Baskı.

- KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1969, 3. Baskı.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, Hazırlayan: Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, 5. Baskı.
- KARATAŞ, Murat, *Haritalarla Çanakkale Savaşları Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Kara Muharebeleri*, I. Kısım (Osmanlı Kaynaklarına Göre), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, 1. Baskı.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, Genişletilmiş 2. Baskı.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KÜLEBİ, Cahit, *Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- MANGO, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çeviren: Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, 1. Baskı.
- MOOREHEAD, Alan, *Gelibolu*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2004, 5. Baskı.
- MUMCU, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Um:ag Vakfi Yayınları, Ankara 2006, 24. Baskı.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, 13. Baskı.
- NORTH, John, *Çanakkale Solan Hayaller*, Çeviren: Onur Yurtbaşı, Nokta Kitap, İstanbul 2012, 2. Baskı.
- OGLANDER, General C. F. Aspinall -, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Hazırlayan: Metin Martı, C. 2, Arma Yayınları, İstanbul 2005, 2 Baskı.
- OGLANDER, General C. F. Aspinall-, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı,C. 1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, 2.Baskı.
- OMURTAĞ, Salih, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu vd, *Atatürk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, 2. Baskı.

- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, 1. Baskı.
- ORTAYLI, İlber, İsmail Küçükkaya, *1923-2023 Cumhuriyetin İlk Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 3. Baskı.
- ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.
- ÖZKAYA, Yücel, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu vd, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Hazırlayan: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- ÖZSOY, Osman, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918-1923 Olaylar-Belgeler-Gerçekler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, 1. Baskı.
- PUGSLEY, Christopher, *Çanakkale: Yeni Zelandalıların Öyküsü*, Çeviren: Ülke Evrim Uysal, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 1. Baskı.
- ROBBINS, Keith, *I. Dünya Savaşı*, Çeviren: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, 1. Baskı.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, 13 Baskı.
- SANDERS, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, 3. Baskı.
- SARIHAN, Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- SARIHAN, Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- SEÇER, Turhan, *Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları Bütün Yönleriyle Anılar ve Yorumlar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005, 1. Baskı.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, 9. Baskı.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, 11. Baskı.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, 2. Baskı.

- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, 3. Baskı.
- STEEL, Nigel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul 2005, 3. Baskı.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988, 1. Baskı.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, 1. Baskı.
- TANSEL, Selahattin, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922*, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Yayınlanmamış Fotoğraflarla, Ankara 1965.
- TEVFİK, Rıza, *Birazda Ben Konuşayım*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, Genişletilmiş Yeni Baskı.
- TOKER, Hülya, Mustafa Toker, *Çanakkale Muharebeleri Kronolojisi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti, İstanbul 2015, 1. Baskı.
- TORUMTAY, Necip, *Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu Lider Atatürk*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul 2011, 1. Baskı.
- TRAVERS, Tim, *Gelibolu 1915*, Çeviren: Fırat Asya, Elips Kitap, Ankara 2008, 1. Baskı.
- TURAN, Mustafa, *Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-20 Ekim 1921)*, Siyasal Kitabevi, Afyon 1999, 1. Baskı.
- TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, Genişletilmiş 2. Baskı.
- TURGUT, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, 10. Baskı.
- TÜNAY, Bekir, *Gazi'nin Doğuş Destanı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 2. Baskı.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, 3. Baskı.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul 2008, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı.

- UZUN, Hakan, *Gelibolu Tarih, Efsane ve Anı*, Editörler: İbrahim Güran Yumuşak, M. İLHAN, Mehdi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, 1. Baskı.
- ÜÇOK, Coşkun, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1961, Değiştirilmiş Ekli 5. Baskı.
- ÜLMAN, A. Haluk, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, 3. Baskı.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- ÜRER, Levent, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005, 1. Baskı.
- YAVUZ, Ünsal, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, XXIV. Dizi, S. 10.
- YENER, Tevfik, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Aş, İstanbul 2015.
- YILMAZER, Tuncay, *Alçitepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, 4. Baskı.
- YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, 3. Baskı.
- YURTTAKAL, Ahmet, *Cevat Çobanlı Paşa Çanakkale Kahramanı*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2014, 1. Baskı.

MAKALELER

- ALTUNCUOĞLU, Neslihan, “Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri’de Zafer Bayramı Kutlamaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Yıl 2015/2, s. 145-162.
- ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 15-27.
- GENÇ, Reşat, “Büyük Taarruzun Gerçekleşen Hedefleri”, *X. Milli Egemenlik Sempozyumu Büyük Taarruz ve Sonuçları*, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No 82, Afyon 1996, s. 167-172.

- İNALCIK, Halil, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansı*, XVII. Seri, No 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, s. 189-196.
- KİLİ, Suna, “86. Yıldönümünde Kocatepe-Büyük Taarruz ve Atatürk: Bir Değerlendirme”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 6-9.
- SARISAMAN, Sadık, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 28-52.
- TOPAL, Çoşkun, “Büyük Taarruz ve Uluslararası Kamuoyunda Yankıları”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 110-120.
- TURAL, Akif, “Atatürk ve Modern Türkiye Kavramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi)*, Divan Yayıncılık LTD. ŞTİ., Ankara 2000, s. 253-274.
- TÜRKMEN, Uğur, “30 Ağustos-Kocatepe Konulu Marş ve Türkü Dağarcığı”, *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s. 149-159.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 58’den ayrı basım, Mart 2004, s. 201-230.
- YAMAN, Ahmet, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Büyük Zafer”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1992, s. 147-171.

ANSİKLOPEDİLER

- GENCOSMAN, Kemal Zeki, “Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, C. 8, May Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina, “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, “Atatürk”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Milli Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.